

Drömtid

visdom paradox

Jörgen I Eriksson

norrshaman

Böcker på **norrshaman** av författaren:

Sejd 4.0 – En vägledning i nordlig shamanism

Runmagi och shamanism 2.0

Naturens återkomst – Shamanism och frigörelse

Atrid Grimssons Svartkonstbok

Shamanens Edda – Utvalda och kommenterade sånger från Drömtiden

h:ström och **Rosengården** har tidigare gett ut:

Samisk shamanism

Vandrare i två världar

Blodstämmare och handpåläggare

Var tids noaidi – Samisk shamanism

Navajo – Att tänka och vandra i skönhet

www.norrshaman.net

Copyright Jörgen I Eriksson 2011

Tryckt hos tryckning.nu/h:ström text & kultur, Umeå 2011

ISBN 978-91-978832-0-7

Innehåll

Rotterdam november 1980 ...	4
Paradox och drömspår ...	7
Naturen visar sin styrka ...	11
Att balansera världen ...	16
Traditionell visdom är kreativ och aktiv ...	21
Chaco Canyon – världens centrum ...	27
Coyote smyger i mörkret ...	34
Kondoren dansar över Grand Canyon ...	42
De heliga bergens kunskap ...	48
Klippan som balanserar världen ...	56
Visdom kommer av rätt sätt att leva ...	61
Proper protocol ...	67
De avhuggna fötternas läxa ...	70
Att dansa världen i balans ...	74
Den undflyende paradoxen ...	78
Att bo på sin heliga plats ...	83
Medicinmannen Thomas Walker förklarar ...	89
Nämforsen september 2010 ...	91
Att balansera människans vandring på jorden ...	94
Eftertext ...	105

Rotterdam november 1980

Gråmulen, västeuropeisk november. Jag är i Rotterdam för att på uppdrag av Sveriges Radio bevaka Russeltribunalen om situationen för Amerikas indianfolk. Tribunalen hålls i en modern konferensanläggning i centrala staden och här vimlar det av indianrepresentanter från hela den amerikanska kontinenten, vita solidaritetsaktivister och journalister från världens alla hörn.

Hela tillställningen invigs av att några hopiindianer kliver upp på podiet. En av dem är en mycket gammal man, med djupt fårat ansikte, en blåskimrande utanpåskjorta i sammet och några stora turkossmuckor. Mannen tar fram en plastpåse med ett gulvitt pulver, troligtvis majspollen och kastar ut det i kardinalriktningarna – öster, söder, väster och norr – samtidigt som han halvsjunger några korta meningar på hopi. Även om den gamle mannens ord är obegripliga för majoriteten i publiken går det som en elektrisk stöt genom församlingen. Framför oss står en man som klivit rakt in i den moderna storstaden från en enslig mesa i Arizona. En man som hämtad från en annan tid. Och han pockar på att en annan värld, ett annat sätt att tänka ska få komma till tals mitt inne i vilddjurets buk.

Det är inte bara den gamle mannens invigningsceremoni som på ett subtilt sätt slår an en ton och sätter igång en resa djupt i mitt inre. Han återkommer redan natten efter på hotellrummet i Rotterdam. Jag sover djupt – uttröttad av den väldiga mängden disparata intryck från dagens tribunalförhandlingar och flera intervjuer som jag har gjort. Någon gång mitt i natten – det är beckmörkt – väcks jag av ett mycket intensivt åskväder. Åskan är nära, mullret är kraftigt och blixarna kommer med allt kortare mellanrum. Rummet lysas upp som av ett stroboskopljus och det är då jag känner närvaron. Det är någon eller något i rummet – bakom mig, borta vid dörren. Känslan av närvaron är svår att beskriva men är överväldigande stark. Den utlöser en djup skräck i mig och jag vrider mig snabbt mot dörren för att få syn på detta något. Men ingen finns där och tröttheten drar mig snabbt ner i sömnen igen. När jag vaknar på morgonen kopplar jag omgående samman nattens upplevelse med den gamle hopimannen. Det var honom jag kände närvaron av. Var det han som framkallade åskan? I så

fall varför? Som ett budskap till Russelltribunalen – ett budskap från Drömtiden?

Denna nattliga upplevelse har många gånger under årens lopp gjort sig påmind i medvetandet, utan att för den skull ge några klara budskap eller anvisningar. Den har helt enkelt påmint mig om en märklig närvaro, med en blandning av lockelse och rädsla. Upplevelsen på hotellrummet slog an ett för mig tidigare okänt grundackord som bildat klangbotten för mycket av det som hänt långt senare.

Andra upplevelser på Russelltribunalen har haft en mer direkt och logisk påverkan på mitt liv, först och främst en intervju som jag gjorde med lakotaindianen Archie Fire Lane Deer, medicinman och andlig rådgivare till de unga krigare från American Indian Movement som deltog i tribunalen.

- Det är möjligt att mänskligheten kommer att utrota sig själv, men Moder Jord kommer att överleva, säger Archie Fire Lane Deer med en mjuk röst som uttrycker en oerhörd tillit till den kreativa skapelsekraften i världen.

Jag har under åren många gånger återvänt till detta trosvissa uttalande när jag känt förtvivlan över industricivilisationens destruktiva framfart i världen. Vi människor är bara en liten, liten kugge i ett stort kosmiskt kretslopp och där finns krafter som är större än vi och har betydligt längre perspektiv på det som sker.

När jag ber Archie Fire Lane Deer om ett mer konkret råd om hur och var jag som vit västerlänning ska kunna finna vägledning för ett mer ödmjukt sätt att leva på Moder Jord svarar han med ett milt leende.

- Den vite mannen har alltid sagt åt oss röda vad vi ska göra och jag tänker inte uppträda likadant. Men ett tips kan vara att du bör söka i din egen kultur, i tiden innan missionärerna kom till er.

Detta handgripliga råd blir upptakten till en resa som pågår ännu idag – en resa in i förkristen nordisk livssyn, in i Sápmi och samisk shamanism och under det senaste decenniet också till sydvästra USA och de andliga traditionerna och filosofierna hos navajo och pueblofolk som zuni och hopi.

I denna bok *Drömtid, visdom, paradox* bearbetar jag upplevelser, möten och tankar från min senaste resa i navajo- och pueblofolkland 2010. Detta är en bok som i ord och bild försöker skildra det tänkande, den livssyn, som föds fram i och av detta sträva och storslagna landskap. Den skildrar en resa både i geografin och i Drömtiden. Det är en resa som oundvikligen tvingar en att konfrontera den kolonialism som har utövats och utövas mot de ursprungliga amerikanerna och deras landskap. Men berättelserna i detta mäktiga landskap handlar också om utvägar, om avkolonisering, om visdom, om att vandra i skönhet i världen.

Samtidigt försöker jag sammanfatta de insikter jag själv fått under den 30-åriga andliga resa som inleddes på tribunalen i Rotterdam. Jag vill med denna bok ge ett bidrag till att föra in urtänkandet i vår tid – ett tänkande som kommer att kunna spela en viktig roll när industrisamhället avvecklas och när människor försöker hitta tillbaka till ett ömsint sätt att leva på och med Moder Jord. När människor vill bli sams med jorden igen, inleder Det stora återlärandet och inordnar sig i Det stora kosmiska kretsloppet.

Paradox och drömspår

Jag har valt att göra min pilgrimsresa in i Drömtidens landskap i april – en utmärkt månad att resa runt i Arizona, New Mexico och Utah i sydvästra USA. Där vävs Drömtidens stigar samman med nu levande indian kulturer – navajo, hopi, zuni, acoma och pueblo-byarna i Rio Grandes dalgång. Landskapet är mångt med visdom och kraft som alla som färdas där kan ta del av.

Urtänkande, urfilosofi, *indigenous wisdom*, brukar beskrivas som ett paradoxalt tänkande, där motsatser balanseras. Det som i ett västerländskt sätt att tänka betraktas som oförenligt är i ett paradoxalt tänkande delar av samma helhet och företeelser som förutsätter och kompletterar varandra, t ex ”manligt” och ”kvinnligt”, ”destruktivt” och ”konstruktivt”.

I Bonniers svenska ordbok definieras paradox som ”något som verkar orimligt eller motsägelsefullt, men likväl kan vara verkligt eller sant, t ex en talande tystnad”. I Norstedts etymologiska ordbok lyder definitionen ”skenbart orimligt påstående; motsägelsefull företeelse”. Vissa avancerade delar av det västerländska tänkandet, som kvantfysik, laborerar också med paradoxer, t ex i definitionen av atomära eller subatomära företeelser som både partiklar och vågrörelser. Men det traditionella tänkandet är större än och innesluter kvantfysiken i sin sfär. Allt är ett och hänger samman med allt annat och påverkar allt annat och befinner sig i en ständigt pågående omvandlingsprocess. Tillvaron befinner sig i en cyklisk förändring, en sorts spiralföreteelse, som saknar hierarki och polaritet, där inget kommer före eller står över det andra utan där det ena följer på och övergår i det andra i en evig kosmisk dans. Världen kan beskrivas som en pågående ömsesidighet, eller som ett ömsesidigt pågående.

Tänkande av detta slag har fötts fram i människans samlar- och jägarepok, paleolitikum, i kulturer som haft och har sin hemvist i bl a Sibirien, Sibirien, Australien och de landskap som idag utgör New Mexico och Arizona. Det är ett tänkande som växt fram i shamanska kulturer – i samspelet mellan människorna och det omgivande landskapets alla aspekter och företeelser, synliga likväl som osynliga. Det är ett tänkande som är intensivt sammanvävt med ett respektfullt sätt att leva på Moder Jord och uttryck för en praktiskt inriktad livssyn. I dessa kulturer finns inga begrepp för filosofi eller religion eller andlighet och därför

använder jag hellre uttrycket livssyn. Och det är en livssyn där det inte finns någon skillnad, någon klyvnad, mellan ”sakralt” och ”profant”, utan där allt handlande, hela livet, betraktas som heligt och integrerat i ett övergripande stort kretslopp.

Detta kretslopp kan gå under många olika namn, som Det stora mysteriet, Det Enda, Det mysteriösa, De rådande, Makterna, Urds väv. Det rör sig om en kosmisk väv där allt har liv och medvetande och kan kommuniceras med. Det är viktigt att påpeka att denna filosofi ser världen som en och odelbar. Det finns alltså inte flera världar, vilket är en vanlig missuppfattning i modern shamanism, utan bara en enda sammanhängande värld, som i och för sig har en mångfald av dimensioner. Ett sätt att försöka fånga denna grundstruktur i tillvaron är det samiska sättet att dela in tillvaron i det synliga och det osynliga. Carlos Castanedas mentor don Juan Matus talade om den ordinära och den icke-ordinära verkligheten. Aboriginska kulturer i Australien har sin uppfattning om Drömtiden och det är ett begrepp som jag själv börjat använda allt mer.

Drömtiden motsvarar det som i den första sången i Eddan, Völvans spådom/Valans sång, kallas för ”arla i urtid”, ”i åldrarnes morgon” eller ”arla i åldrarna”. Drömtiden är när allt sätts igång, när Det enda börjar föda fram världens mångfald, när hettan och kölden möts i det stora tomrummet, Ginnungagap, och världen skapas, när Moder Jord föds fram ur formlösheten som en jättelik älgko, en urko (Audhumbla) eller en renko, när det som traditionella navajoer kallar helig vind och som i det förkristna Norden gick under beteckningen önd börjar genomsyra skapelsen och ge liv och medvetande till allt.

Det som stammar från Drömtiden är heligt, har en alldeles särskild laddning och essens. Den tidens varelser strövade omkring på jorden och formade landskapet när de rörde sig längs sina drömsstigar i urtidens *walkabouts*. Det är gestalter som Den första mannen, Den första kvinnan, Monsterdråparen, Regnbågsormen, Åskmannen, Krokodilmannen, den jättelika kängurun Ngalculli och många många fler. Och när de hade formgivit landskapet sjönk de in i dess olika formationer – berg och kullar, floder och sjöar, raviner och klyftor. I landskapet finns därför berättelserna från Drömtiden för den som kan lära sig att lyssna och att avkoda dem.

Landskapet är en berättelse för den som vandrar längs de uråldriga sånglinjerna, drömspåren, och lär sig att lyssna. I dessa spår kan vi vandra även idag och det är essensen i en pilgrimsvandring. Följer man drömspåren hamnar man i allmänhet på heliga platser, kraftplatser – platser där folk sedan urminnes tid genomfört ceremonier, samtalat med det osynliga, samlat läkeväxter och heliga stenar. Min resa kommer att ta mig till ett antal sådana kraftplatser – en del av dem sådana som har använts länge och av många och som jag därför kallar megakraftplatser. Visserligen är alla platser heliga, men vissa platser är ändå

mer heliga än andra, enligt en av paradoxerna i ursprunglig livssyn. Det kan vara en följd av vad som skett där i Drömtiden eller vad människor senare har tillfört platsen i form av stencirklar, hållristningar eller annan klippkonst. På varje plats finns berättelser att lyssna till och lära av. Heliga platser är vackra platser där man tänker vackra tankar, som en aymarashaman i Bolivia uttrycker saken.



Canyon de Chelly – full av spår från Drömtiden

För mig är heliga platser portar in i det osynliga, in i Drömtiden. Shamaner brukar också tala om att sprickan mellan världarna är större på heliga platser. Där förändras medvetandet lätt och gärna, där kan man känna ett sug från Det stora kosmiska kretsloppet och man kan bli riktigt yr i bollen. Shamaner har under årtusenden använt platser av detta slag för att resa in i Drömtiden i förfädernas fotspår, för att ta del av platsens och förfädernas kunskap och få vägledning av det osynliga, vare sig man kallar det för skyddsandar, andehjälpare, vittra eller rådare. Castaneda talade om att uppleva energin direkt och det är precis det man kan göra på heliga platser, om man med rätt förberedelser har gjort sig mottaglig, åtkomlig, så att man lyssnar och ser med ett öppet sinne. Detta upplevande ligger bortom det logiska tänkandet. Det kallas av en del för metaforiskt tänkande eller ursprunglig vetenskap, *native science*, och är ett tänkande som omfattar hela organismen, inte bara hjärnan. Ett tänkande som uppstår i ett ömsesidigt energiutbyte med landskapets synliga och osynliga aspekter. Ett tänkande som egentligen finns lika mycket i landskapet som i den som tänker. Landskapet, platsen, tänker i och genom den som ceremonierar på en helig plats, genom den som är närvarande och medvarande i

landskapets processer. En grundläggande tanke i en shamansk filosofi är att de heliga platserna hänger samman med varandra och att de vill vara aktiva. De vill bli besökta och samtalade med. De vill ha ett energiutbyte med människor och andra och ju mer en helig plats används, desto mer har den att ge sina besökare.

I urfilosofierna är allting processer. Den ursprungliga symbolen för kreativitetens process är spiralen, inte cirkeln. I och för sig rör sig dygnet, årstiderna och det mesta i naturen i kretslopp, men de bör betraktas som öppna cirklar och ännu hellre som spiralrörelser där allting upprepas fast på en ny nivå och i förnyad form. Också Drömtiden är en process, den är absolut inte någonting avslutat, utan ett ständigt pågående. I en myt hos evenkerna födde Den stora älgkon fram världen i urtidens skapelse, men denna process är också något som fortsätter att pågå. Den stora älgkon föder ständigt fram världen i en evig process av förnyelse och pågående. Därför kan det vara bättre att kalla Drömtiden för Drömmandet.

För en urfilosof, för en traditionell shaman, finns Drömtiden inte bara tidsmässigt närvarande utan också platsmässigt. Drömmandet är en dimension av världen som ligger ”under” eller ”bortom” den ordinära verkligheten, det synliga. Det finns närvarande här och nu för den som vidgar sitt medvetande och släpper in det. Det rör sig inte om en hinsides värld utan en aspekt av den enda värld som finns och som vi dansar med i. Och när man reser längs Drömtidens spår korsar man också historiska spår där landskapet kan berätta fruktansvärda saker om kolonialtidens övergrepp, såväl gamla som nuvarande. När man som jag reser i spåren efter navajoernas urtidshjälte Monsterdråparen korsar man också spåren efter spanska och amerikanska kolonisationer och massmördare som Coronado, Onate och Kit Carson och man krockar med berättelser om etnisk rensning, kulturellt folkmord, uran- och kolbrytning som föröder landskapet, tickande cancerbomber, diabetesepidemier och drogmissbruk. Långt ifrån alla berättelser i landskapet handlar om skönhet, harmoni och balans. Likväl finns visdom att utvinna även ur dessa berättelser och följer man drömspåren kan man helt enkelt inte undkomma dem. Visdomen finns i landskapet och en avkolonisering handlar inte bara om att avkolonisera människors tänkande och handlingar utan också om att avkolonisera själva landskapet, att befria landskapet från det förödande förtryck som industricivilisationen utövat och utövar.

Naturen visar sin styrka

Att sitta instängd i en flygplanskropp i 12 timmar på en yta ungefär lika stor som en värphöna kan ge upphov till många civilisationskritiska tankar. Kritiken skärps dessutom lätt efter några timmars väntan och transferförflyttning på storflygplatser som Chicago och Denver.

Hur kommer eftervärlden att betrakta dessa megaaanläggningar som breder ut sig över ofattbart stora ytor? Som monument över vår tids hybris och härskande elit? Eller som medelstora städer dygnet runt bebodda av flygindustrins tusentals flitiga arbetare? Parasitära skapelser utan en övergripande story om varför man gjorde allt detta?

På flygplatsen i Denver finns en förarlös tunnelbana som fraktar resenärerna mellan terminalerna och till bagageutlämningen och vars ankomst till hållplatserna signaleras med ett fränt rockriff. Ändå gör sig naturen påmind även på denna den mest onaturliga plats. Bredvid några av hissarna kan man se en reglad dörr med texten "*tornado shelter*", alltså skyddsrum för virvelstormar. Naturens kraft är fortfarande mycket större än människans.

Det blir jag också varse när jag i bil kör söderut från Denver mot Santa Fe. Mil efter mil breder prärien ut sig med Klippiga bergen och Sangre de Christo i fonden till höger. Detta landskap är stort, det är storslaget och det är mäktigt. Dess mäktighet får flygresans obehag att sakta tona bort för att ersättas av en sorts harmonisk bävan. Här är människan liten och horisonten stor. Det blåser kraftigt från sydväst. Sliter i bilen och skickar upp buskar och annan bråte på vägen. Här och var piskar vinden upp stora moln av sand och jord, speciellt där någon bonde dristat sig till att plöja den känsliga marken. Här kan man med egna ögon se matjorden blåsa bort. Erosionen är obarmhärtig och visar att präriens ekosystem helt enkelt inte tål konventionellt jordbruk.

Längs en stor del av vägen tycks extensivt kreatursbete vara den enda aktiviteten på prärien och det är säkert något som ekosystemet kan klara. Här och där ser man små bondgårdar kura bakom en kulle eller i en träddunge. Många har övergivits, står i fullt förfall och håller på att återtas av naturen. Moder Jord

återställer ordningen. Jag tänker: Huga, att bli fast härute under vinterns snöstormar!

Livslängden hos civilisationer beror till stor del på hur länge de förmår bevara och behålla sitt skikt av matjord, Moder Jords hud. Industricivilisationen håller på att föröda sina egna existensbetingelser genom att i likhet med tidigare civilisationer konsumera jord snabbare än den bildas. Det är några av huvudteserna i den amerikanske geologen David R. Montgomerys tankeväckande bok *Dirt – The Erosion of Civilizations*. Det jag ser på åtskilliga ställen på prärien ger onekligen belägg för Montgomerys skarpa analyser där han visar hur civilisationer genom årtusendena, med början i Mellanösterns tidigaste jordbrukssamhällen, har gått under sedan de misshandlat det tunna och livgivande skiktet av matjord – gränssnittet mellan geologi och biologi. Matjord, som har bildats genom långsamma geologiska processer och istidernas söndermalning och omfördelning av jord, kan eroderas bort av vind och vatten och okänsliga odlingsmetoder under några få sekler, och ibland några få decennier.

Med industrialismen har jordförstörelsen blivit global. Det industrialiserade jordbruket baserat på massiva insatser av fossila bränslen, konstgödning och växtgifter (också de fossilbaserade) har accelererat problemen. I USA har t ex mer än en tredjedel av matjorden eroderats bort sedan nationen grundades! Jordbruket sitter fast i en ekonomisk och politisk modell där incitamenten ges till metoder som på kort sikt maximerar produktionen men som på lång sikt är förödande. Det gäller också de statskapitalistiska modeller som tillämpats i Sovjetunionen och Kina och som har förött jordar i enorm skala. Och kolonialismen har tvingat de så kallade utvecklingsländerna att odla utarmande monokulturer av exportgrödor, som tobak och bomull. Dessa länder exporterar helt enkelt sin egen matjord och sitt eget grundvatten.

Montgomery förespråkar en ny jordbruksfilosofi, där jorden ses som ett dynamiskt, levande system och inte som en kemisk och industriell process. Det som behövs är en ny jordbruksrevolution, varken mer eller mindre. I vissa trakter, som den nordamerikanska prärien bör man inte odla alls och i den torra sydvästen tål det känsliga ekosystemet bara småskalig och omsorgsfull odling efter gammalt, av det slag som hopi, navajo och zuni har bedrivit i hundratals år men också själva övergivit i stor utsträckning när de tvingats in i den vite mannens ekonomiska system. Det finns dock fortfarande hårda traditionalister som envist håller fast vid det gamla och unga radikaler som inser att dessa uråldriga och arbetsintensiva metoder har framtiden för sig, inte minst i efterdyningarna av Peak Oil.

Från den fyrfiliga I 25-an ser jag på höger hand Blanca Peak, väktaren i öster till navajoernas land - *Diné Bikéyah* – som visar sig från sin mest imposanta sida med nyfallen snö mot en klarblå himmel. Jag kliver ur bilen och tar några foton

och precis då slår en vråk ner på ett byte i gräset mellan vägbanorna bara några meter bort. Ett tydligt budskap från landskapet? I alla fall något man ser bara när man viker av från motorvägsracet, dämpar farten och andas in landskapet. En tillfällighet tänker kanske läsaren. Men i ett tänkande som använder sig av paradoxer sker inget (eller allt) av en tillfällighet.



Blanca Peak

I navajos skapelseberättelser namngavs Blanca Peak en gång i Drömtiden av Första mannen, en av urtidshjältarna. Det var han som tillsammans med Första kvinnan namngav alla företeelser och på så vis också gav dem deras egenskaper. Det traditionella namnet på Blanca Peak är *Sisnaajini*, ett namn som ingen vet säkert vad det betyder. Berget i söder fick namnet *Tsoodzil* (Mount Taylor), det i väster namnades *Dook'o'oosliid* (=töar aldrig på toppen och kallas nu San Francisco Peaks) och det i norr kallades *Dibé Nitsaa* (Hesperus Peak).

Dessa uråldriga namn används fortfarande av navajo och fortfarande fäster de stor vikt vid vad Första mannen lärde ut arla i urtid: "Första mannen lärde folket att *Haashch'éełh dine'é*, Det heliga folket, levde i dessa berg. Han förklarade för dem att de var en annan sorts folk. För de var intelligenta och kunde utföra magi. De kunde färdas snabbt och långt. De visste hur man kunde rida på solens och ljusets strålar och de visste hur de kunde följa regnbågens spår. De kände ingen smärta och ingenting i någon värld kunde förändra sättet de var på."

Denna process ägde rum i den fjärde världen, en värld som dess invånare tvingades lämna inför hotet om en förödande översvämning – på liknande sätt

som de hade tvingats lämna de tre föregående världarna till följd av sina destruktiva beteenden. Efter svåra strapatser lyckades de till sist finna en väg upp till den femte världen, den glittrande världen som den nuvarande världen också kallas. Den formgavs och utsmyckades av Den första mannen och Den första kvinnan med hjälp av det som fanns i Den första mannens medicinknyte: jord från den fjärde världens heliga berg och den skapande urkraft som han använt för att nedkalla regn och få saker att växa. Den femte världens heliga berg skapades som en sorts kopior av de som funnits i den fjärde och varje berg försågs med en speciell essens, det som navajo kallar för inre form, och som alltid består av ett komplementärt par, ett manligt och ett kvinnligt väsen, som är omslingrade i en evig energidans. Det finns många olika versioner om vilka väsen som finns i vilka berg, men det råder enighet om att det alltid är ett par, t ex Bergskristallpojken och Bergskristallflickan, Vita majspojken och Gula majsflickan. (En utförlig version av denna skapelseberättelse finns i min bok *Navajo – Att tänka och vandra i skönhet*).

De människor som kallar sig själva *Diné* och av andra för navajo blev *Diné* just här, i det område som avgränsas av de fyra heliga bergen och vars mitt markeras av *Dzil Na'oodilii*, Huerfano Mountain, den plats där Monsterdråparen och hans tvillingbror Född-för-vatten föddes och växte upp. Människorna blev *Diné* i ett kontinuerligt och ömsesidigt samspel med landskapet där man också tog till sig berättelser och erfarenheter från de folk som tidigare levt, odlat och jagat i området. Det är folk vars namn vi inte känner men som går under beteckningar som *anasazi* och som i en komplex historisk process splittrats upp, vandrat vidare i landskapet och blivit klaner hos hopi, zuni och acoma och till och med införlivats i navajos omfattande klansystem. *Anasazi* dog inte ut, de gick inte under till följd av fruktansvärda torrperioder eller krigföring. När torkan på 1200-talet gjorde det svårt att behålla bosättningar och odlingar på platser som Mesa Verde och Chaco Canyon vandrade de vidare, slog sig samman med andra och blev andra. De transformerades helt enkelt till något annat genom Moder Jords och vädersystemens kretslopp.

När man färdas genom detta karga landskap stöter man ständigt på spår efter dessa tidiga invånare i form av ruiner efter bostäder och ceremonibyggnader, klippkonst och bruksföremål, men också drömspår som berättar mer komplexa historier om saker som timat. Om hur den första traditionella bostaden, *hogan*, byggdes, hur den första svetthyddan konstruerades, hur dygnets och årstidernas växlingar inrättades, hur solen och månen skapades och hur stjärnorna placerades på himlen. Det är berättelser om hur en värld av både skönhet och svårigheter skapades och om hur människorna gradvis lärde sig rätt sätt att leva, rätt sätt att behandla varandra och det omgivande landskapet och om hur man med ceremonier ska kunna bevara eller återupprätta den ursprungliga harmoni och balans, det tillstånd av *hózhó* som rådde i den nyskapade och daggfriska

världen. Överallt kan man höra dessa berättelser om man inte färdas för fort genom landskapet.

Jag har passerat Blanca Peak, väktaren i öster, och är nu definitivt inne i *Diné Bikéyah* även om det är en bra bit kvar till själva navajoreservatet. Och mitt inne i navajoland, i stormens öga, ligger de tolv hopi-byarna hopkurade. Från Första, Andra och Tredje mesan har de utsikt inte bara över navajoerna, sina närmaste grannar, utan även över den moderna världen och dess destruktiva framfart. Traditionella hopier vill ha så lite som möjligt att göra med den vite mannens samhälle och kultur. De bidar sin tid och vet att deras ursprungliga kunskap och förhållningssätt har tiden, den cirkulära tiden, för sig och med sig. Det är industricivilisationen som har tiden emot sig och för den håller tiden på att rinna ut.

En av de mest traditionella hopibyarna är Shungopavi som ligger på Andra mesan. Det är inte ofta deras andliga ledare meddelar sig med omvärlden men efter jordbävnings- och tsunamikatastrofen i Japan i mars 2011 sände de ut ett kort meddelande till världen om att delta i en gemensam bön för att återställa harmoni och balans för Japan och Moder Jord. I uttalandet säger de att de i dessa turbulenta tider söker vägledning i profetiorna från De äldste, som förutspått dessa händelser:

”Som hopi ber vi er att förena er med oss i bön för att balansera Moder Jord och allt liv. Vi tror att vi genom våra böner, och om vi ber med goda hjärtan som våra Äldste lärt oss, kan mildra följderna av dessa händelser.

Vi, hopi, förenar våra böner med Dalai Lamas och med människor från hela världen för att sända healing till Japan, jorden och allt liv. I denna förändringens tid uppmanar vi alla folk i världen att återvända till ett mer balanserat sätt att leva.

Det finns en väg för oss att följa som kan ta oss igenom denna förändringens tid. Vandra mjukt på jorden med respekt för henne och för allt liv. Återvänd till att förena våra hjärtan med hjärtat hos framtidens väg.

Förena era hjärtan med hopi och hedra vår Moder Jord genom att plantera trädgårdar och respektera vårt heliga liv som bringar regn och liv till kommande generationer.”

Jag återkommer längre fram i boken till hopis profetior, var man kan finna dem och deras spår och vad de har att säga oss idag.

Att balansera världen

Santa Fe som jag anländer till efter en dagslång bilfärd över prärien var under flera hundra år en spansk stad – den norra utposten för de spanska Amerikakolonierna. Kring plazan och vid katedralen i stadens gamla centrum finns fortfarande byggnader från kolonialtiden och man får lätt en känsla av Mexiko. Som av en händelse pågår under mitt besök i staden en stor utställning om de mexikanska huichol-indianerna, som själva kallar sig *wixárica*. Utställningen på Museum of Indian Arts & Culture bär det talande namnet *Balancing the World*, Att balansera världen.

Wixárica som bär kulturella impulser från såväl tolteker som azteker har alltid gjort intensivt motstånd mot att koloniserats, såväl geografiskt som kulturellt och andligt. De har gradvis dragit sig allt högre upp i de otillgängliga Sierra Madre-bergen i den västra delen av centrala Mexiko, där det idag lever omkring 20 000 *wixárica*, huvudsakligen på utspridda familjegårdar. Självklart har de påverkats av den globala kapitalismen och åtminstone delvis dragits in i penning- och varuekonomin, men enligt utställningen i Santa Fe har de lyckats bevara oväntat mycket av sina gamla traditioner.

Museet har byggt utställningen kring färgsprakande garntavlor som inspirerats av det ceremoniella bruket av peyotekaktusen. De skildrar händelser och kunskaper från Drömtiden och en av de främsta konstnärerna – Mariano Valades – finns på plats i museet för att demonstrera denna fascinerande konst. De intrikata motiven framställs med olikfärgade garner som med stor precision och kreativitet anbringas på en trä- eller plywoodskiva som täckts med bivax. Denna konst har utvecklats under 1900-talet ur det bildspråk som *wixárica* utvecklat på sina ceremonipilar och andra föremål som man använt för att kommunicera med det osynliga, med de krafter som *wixárica* kallar natursläktingar. Garntavlorna innehåller alltid andliga motiv och berättelser från Drömtiden, men de har lösgjorts från sitt ceremoniella sammanhang och förvandlats till konst som säljs på en marknad. Även om en del benhårda traditionalister bland *wixárica* har motsatt sig denna kommersialisering av heliga motiv och berättelser så har den gett andra *wixárica* möjligheter att skaffa sig en inkomst i den moderna världen, och det på ett värdigt sätt.



Mariano Valades

Jag ser tydliga paralleller till navajoernas sandmålningar, som medicinmän och deras medhjälpare framställer av pollen och olikfärgad sand i samband med komplexa boteceremonier. I sandmålningarna återskapar man berättelser från Drömtiden i avsikt att patienten, och även övriga deltagare i ceremonin, ska kunna få del av den ursprungliga harmonin, *hózhó*. Motiven raderas när ceremonin var över och sanden ges tillbaka till Moder Jord. Målningarna fick ursprungligen inte avbildas eller reproduceras på något sätt. Detta är heligt och hemligt kunskap som fyller sin funktion enbart inom ramarna för ceremonin och som skulle förlora sin kraft om den blev offentlig, och i synnerhet om den vite mannen fick tag i den. Efterhand har denna inställning luckrats upp, på liknande sätt som hos *wixárica*. Sandmålningar har fotograferats och hamnat i böcker och på museer och motiv från sandmålningar finns nu som konst på en kommersiell marknad, oftast tillsammans med en kort presentation av konstnären. Men när det gäller navajoernas sandtavlor finns fortfarande starka föreställningar om vad som kan och inte kan avbildas. En tumregel är att konstnären alltid måste ändra någon detalj i det ursprungliga motivet för att inte dränera dess heliga kraft.

Det är inte bara garntavlor och sandmålningar som visar att det har förekommit ett intensivt kulturellt och andligt utbyte mellan indianer i Mexiko (och även längre söderut) och urfolken i sydvästra USA långt innan de första spanjorerna

satte sin fot i området. Folk vandrade, reste och berikade varandras kulturer, inte minst när de handlade med en rad olika bruksföremål: metaller, fröer och jordbruksprodukter, mineral och sten som turkos och bergskristall, snäckor, djur, fåglar och fågelfjädrar, peyote. Under min färd stöter jag också på spåren efter mexikanska indianfolk, inte bara i Santa Fe utan också på betydligt äldre platser som varit skådeplats för komplexa utbyten och transformationer. En av dem är det gåtfulla *Chaco Canyon*, som jag skildrar längre fram.

Utbytet mellan de olika indiankulturerna handlade självfallet också om idéer, kosmologiska och filosofiska system. Det gäller t ex insikten om hur komplementära motsatser balanserar varandra i den ständigt pågående skapelsen, en kärna i *wixáricas* föreställningar, konst och ceremonier. Som människor ser de som sin huvuduppgift att genomföra de traditionella ceremonierna för att bevara världens dynamiska balans. Eftersom *wixárica*, traditionellt lever genom att odla majs och bönor m m handlar grunden i ceremonierna om balansen mellan det torra och det våta, mellan solen/hettan och jorden/regnen, mellan manliga och kvinnliga heliga varelser.

Andlighet är för *wixárica* ett sätt att leva. Det finns ingen åtskillnad mellan andligt och världsligt i en traditionell *wixáricas* tankevärld. Därför har de inte heller några begrepp som motsvarar ”religion” eller ”gudar”. *Wixárica* lever i en värld befolkad av mängder av varelser, där människan bara är en av många jämställda arter. Allt liv hänger samman i en stor kosmisk väv där det som i västerländsk terminologi brukar kallas gudar eller andar helt enkelt betraktas som släktingar. En av de viktigaste och äldsta (kanske den allra äldsta) är Farfar eld, *Tátewari*, som är upphov till Fader sol och som vaktar *wixáricas* liv. Men lika viktig är *Nákawe*, Växandets moder, *Kaumari*, Storebror hjort/Den blå hjorten, som är kunskapen och undervisar shamanerna, och *Majsmoern* som ger *wixárica* deras föda.

I centrum för *wixáricas* livssyn finns den heliga kaktusen, peyote, som plockas i samband med pilgrimsvandringar till Virakota-öknen, 40 mil åt nordost. Peyote är en liten kaktus vars sinnesvidgande egenskaper används ceremoniellt, framför allt av *marakameerna*, *wixáricas* shamaner. Med peyoten som förmedlare får de kontakt med Storebror hjort som är deras främste lärare. Peyoten, *hikuri*, har vuxit fram ur Storebror hjorts fotspår och ger visioner som förbinder *wixárica* med förfäder och historia. I *wixáricas* föreställningsvärld finns ett intimt samband mellan hjorten, peyoten och majsen och de har överfört ursprungliga föreställningar från samlar- och jägartillvaron till jordbruksepoken. Peyoten och majsen jagas, blir föda och införlivas med *wixárica* på liknande sätt som skedde med hjorten, för att sedan återfödas i en ny växtsäsong.

”Hjorten är också storebror. Jag måste be om lov att döda den. Jag talar med hjorten, lugnar den, ger den gåvor. Talar om att den egentligen inte ska dö. Det gör den inte. Det ser bara så ut. Storebror kan inte dö. Hjorten lämnar bara sin

kropp efter sig. På det sättet ger den oss mat. Hjorten föds på nytt ur den del av pilen som är gjord av *carizon*, pilskaftets bakre, ihåliga del.” (Så förklarar en *wixárica* jakten för den svenske författaren John Hedberg som under många år studerat deras kultur.)

En annan av *wixáricas* pilgrimsvandringar görs till San Blas vid Stilla havet, primärt för att be Moder västerhav om regn till åkrarna, god hälsa för människorna och skydd mot onda krafter, för att manifesteras äktenskap och be om fruktsamhet, för att presentera nyfödda barn för natursläktingarna och för att få hjälp med olika personliga problem. Kommunikationen med det osynliga, det andliga, sker där bland annat med hjälp av ceremoniella pilar, som är fyllda med symbolik och budskap i avsikt att balansera relationerna till det osynliga.

Der var en sådan pilgrimsgrupp som John Hedberg fick syn på i maj 1970 när han stressade av på de milslånga sandstränderna vid San Blas efter en ansträngande resa genom USA. Först blev han irriterad över att fridfullheten stördes men snart insåg han att det inte rörde sig om någon turistgrupp eller ens mexikaner. Han skriver att de erinrade mer om zigenare i sina färggranna kläder när de långsamt och andaktsfullt klev ut i vattnet:

”För några ögonblick tycktes de stanna upp i andakt inför något de såg eller upplevde. Mellan människorna och stranden, himlen och havet fanns plötsligt en märkbar spänning av energi lik den man känner under åskväder. Den föreföll koncentrera en oerhörd laddning av krafter över stranden och för en kort stund förbinda allt med sin genomträngande utstrålning. Jag kände detta som en hastig adrenalinkick och en vibrerande känsla i snabba växlingar mellan överväldigande lycka, vemod, styrka, sorgsenhet, kraft och tomhet. Ingången till en hemlig grotta hade öppnats framför mig. Den lät mig bevittna en tillvaro jag inte kände till och som förmedlade djup ångest och samtidigt en känsla av tillfredsställelse, som om jag tillförts väsentligheter som saknats i mitt liv. Den lilla gruppen hade förbundet mig med djupa känslomässiga stämningar ur människans förflutna, tidigare kulturella utvecklingssteg, som vi nu förlorar kontakten med.”

För Hedbergs del blev detta inledningen på en 40 år lång undersökning av *wixárica* och deras universum – en undersökning som resulterat i sex högtintressanta böcker. Även om *wixárica* medvetet och i det längsta lyckades dra sig undan konfrontationen med kolonisatörerna har de ändå hunnits upp av industrivilisationen och mot den har de enligt Hedberg inte haft något kraftfullt motmedel. Den på 1950- och 60-talet uppflammande *wixárica* konsten med sina färgsprakande ullgarnstavlur ser Hedberg som ett desperat försök att balansera den imploderande traditionella kulturen (”undergångsritual på konstens altare”):

”För oss åskådare ger de konstverk som skapats av den sista generationen ursprungliga *wixárica* förbindelser med arketyper hos människans tankefunktioner, föreställningar, fantasiförmåga och en gång livsnödvändiga naturberoende. De är unika kulturella uttrycksmedel med djupt forntida ursprung men ändå samtida som modern konst”.

Det forntida speglas i det samtida. Det gäller alla de ursprungliga kulturer som lyckats överleva kolonialismens anlopp. Drömtiden ligger alldeles under ytan och skrapar man lite på den så väller Drömmandet fortfarande fram i all sin kraft.

Att delta i Drömmandet innebär också ett stort ansvar för världen och dess balans. Liksom hopis traditionalister bekymrar sig också *wixárica* för världens utveckling. En speciellt viktig plats för deras ceremonier är *Cerro Quemado*, Brända berget, i Virakota där solen en gång föddes. Där ceremonierar *wixárica* inte primärt för sig själva utan för allt liv, för Moder Jords övergripande balans och harmoni. Denna viktiga plats hotas nu av planer på gruvbrytning. Ett kanadensiskt bolag, First Majestic Silver, tilldelats koncessioner av den mexikanska regeringen för utvinning av silver – detta trots tidigare löften från regeringens sida att skydda *wixáricas* heliga områden i Virakota. Denna oroväckande utveckling har tvingat *wixárica* att ta strid för att försvara sin kultur och andlighet och även föra ut den på ett globalt plan via upprop på internet:

”Vi uttrycker vårt folks totala motstånd mot gruvan i Virakota som har förenat oss för att försvara den plats där solen föddes och där vi vårdar livet självt. Vi kommer inte att vika undan för något i detta försvar och vi kallar på hela världen att delta i ansträngningarna att undvika denna fruktansvärda förstörelse av det heliga och bestämt motsätta sig de mörka intressena bakom den, som söker vår andliga död”.

”Våra böner i Virakota handlar om att allt och alla levande varelser på denna planet ska fortsätta leva och att vår urgamla *wixárica*-kultur ska bibehållas och inte försvinna, så att grundelementen av kunskap och livets ljus som ger mening åt vår identitet som *wixárica* ska förnyas”.

Traditionell visdom är kreativ och aktiv

I Albuquerque bor jag på ett nybyggt hotell tvärs över gatan från *Indian Pueblo Cultural Center* – en anläggning som drivs gemensamt av de 19 pueblosamhällena i New Mexico. Här finns ett utmärkt museum som beskriver såväl det gemensamma som skillnaderna mellan de olika pueblofolken, en stor butik med genuint hantverk och litteratur om ursprungsamerikaner och en restaurang där man kan ta del av områdets traditionella kök. På centrets inbyggda plaza uppträder traditionella dansgrupper regelbundet. Hela anläggningen måste betecknas som ett arkitektoniskt och idémässigt snilledrag där framsynta puebloledare gått samman för att låta Drömmandet strömma in i den moderna världen.

Två veckor senare kommer jag att här få en fullkomligt härresande upplevelse, men den här dagen styr jag bilen bort från centret på väg åt annat håll. Via den klassiska Route 66 som skär rakt igenom Albuquerque's gamla centrum letar jag mig ut till University of New Mexico där jag stämt träff med Lloyd L. Lee, en ung navajo som är verksam som lärare/forskare vid den institution som kallas *Native American Studies*. Jag intervjuade honom redan 2007 när han arbetade på Arizona State University i Phoenix. Nu söker jag upp honom på Albuquerque's jättelika universitetscampus för att diskutera vad traditionell visdom är och hur den kan omsättas i dagens värld. Utgångspunkten är en artikel som Lloyd skrivit med titeln *Reclaiming Indigenous Intellectual, Political and Geographic Space*. Artikeln är en kritisk betraktelse över hur det traditionella navajo-sättet att leva livet, *Navajo way of life*, befinner sig i upplösning och den är en stark plädering för att återupprätta navajo som ett självstyrande samfund grundat på traditionella principer och filosofi, det som brukar sammanfattas i uttrycket *Sá'ah Naagháí Bik'eh Hózhóón*.

- Jag hoppas att traditionell visdom, *indigenous knowledge*, kommer att spela en stor roll för hur världen kan utvecklas och bli en bättre plats. Det finns en växande rörelse bland urfolken för att låta alla andra ta del av deras kunskap. De känner att det nu är dags för världen att få kännedom om dessa kunskaper på grund av den allvarliga situationen med klimatförändringar och global uppvärmning, säger Lloyd L. Lee.

Traditionell visdom, urfilosofi, manifesteras på många olika sätt, som alla innebär att visdomsbäraren är aktiv i världen. Det kan vara i form av vävning och andra hantverk, muntligt berättande, initiationsceremonier för unga pojkar och flickor och i de större årstidsrelaterade ceremonierna. Kontentan är att visdomen ses som en process, som en livslång process, som har både en individuell och en gemensam, samhällelig, aspekt. Det handlar om att manifestera balans och harmoni både i individernas och i samhällets liv.

Vad kan jag som västerlänning lära av navajobegreppet *Sá'ah Naaghái Bik'eh Hózhóón* som ju handlar om hur man kan leva i harmoni och balans?

- *Sá'ah Naaghái Bik'eh Hózhóón* är en livslång process. Den individuella aspekten handlar i grunden om att försöka leva ett liv med kvalitet som återspeglar både harmoni och balans och främjar lycka. Det är förenat med vad individen vill göra och uppnå i livet. Samtidigt är det en kollektiv princip eftersom den förbinder och sammanlänkar individen med samhället, vare sig det handlar om en utvidgad familj eller en klan eller *Navajo Nation* som en helhet. Detta finns i alla kulturer. Det handlar om att försöka leva ett liv med ett ändamål, att man gör bra saker, att man glädjer sig åt livet och att det innehåller mycket kvalitet, men också återspeglar ens kultur och ens samhälle.

Är *Sá'ah Naaghái Bik'eh Hózhóón* ett sätt att balansera världen?

- Att balansera världen är ett så omfattande begrepp att man kan få in vad som helst i det, men *Sá'ah Naaghái Bik'eh Hózhóón* är absolut en aspekt av det. Det handlar om att balansera världen, om att vidmakthålla vilka vi är som folk och människor och om att vidmakthålla vårt ändamål här på jorden.

Anser visa navajoer att de har en speciell uppgift i världen som att lära andra hur man ska leva i harmoni och balans?

- När vi rör oss i våra livscyklar får vi en massa erfarenheter och en av de saker som människor börjar göra när de får erfarenhet är att lära ut. De är villiga att lära ut och dela med sig och få folk att tänka över sina beslut och sina val. Det är många äldre, *elders*, hos navajo som delar med sig av sin kunskap.

Vad säger traditionell visdom om att hejda klimatförändringar och återskapa jordens harmoni och balans?

- Ceremonierna som vi navajoer och andra urfolk fortsätter att utföra görs för att bibehålla balansen på jorden. Klimatförändringar, jordbävningar, vulkanutbrott, kraftiga oväder är alla tecken på att det är stora utmaningar som jorden står inför. Det är vårt ansvar som människor att hjälpa jorden att klara av dessa utmaningar och inte förvärpa dem. Den filosofin tar sig inte bara uttryck i ceremonier utan också i vad vi gör bortom och vid sidan av dessa ceremonier, i

gräsrotsorganisationer, genom arbete för att upplysa andra så att de ändrar livsperspektiv.

Den kolonisering av Amerika som inleddes med att Kristoffer Kolumbus landsteg i den karibiska övärlden är ännu idag en pågående process, drygt 500 år senare. Land fortsätter att tas ifrån urbefolkningarna i t ex Brasilien, Peru och Ecuador. Fossila bränslen som kol, olja och gas fortsätter att utvinnas och förbrännas i urfolksområden med förödande konsekvenser för deras miljö, i t ex Kanada och USA. Och över hela kontinenten fortsätter koloniseringen av människors kroppar och tankevärldar i form av skräpmat, droger och alkohol, missionering, undervisning och så kallad underhållning i syfte att utrota språk, kultur och traditionell livssyn. Koloniseringen av navajo och de andra amerikanska ursprungsfolken har orsakat svåra trauman – både kollektiva och individuella – och samtidigt är motståndet högst levande. Det är urfolken som inspirerar och i viss mening också driver den antikoloniala kampen. Ett inslag i den kampen är Lloyd L. Lee och en växande skara unga och välutbildade ursprungsamerikaner som på universitet runt om i USA bedriver antikolonial forskning och teoretiserar om vad avkolonisering egentligen innebär, hur den skulle kunna gå till och vad det innebär att utveckla en icke-kolonial medvetenhet, *indigenous consciousness*.



Lloyd L Lee

Vad innebär avkolonisering egentligen?

- Avkolonisering börjar med individen och det sätt som man lever sitt liv på. Över tid kan man bygga upp en kritisk massa med utbildade individer som är beredda att driva en verklig systemförändring av både kulturen och styrelsesättet. Det är något som tar tid. Att avkolonisera individen innebär att man först och främst fokuserar på sig själv, det sätt man lever livet på, sättet man talar på, sättet man uppträder på. Därefter kan man utbilda andra om vad det innebär. Det tar en generation eller två eller tre eller fyra tills denna kritiska eftertanke kan genomsyra samhället.

I vilken mån kan man som individ avkolonisera sig själv idag?

- I grunden handlar det om en tankeprocess där jag delar med mig av min egen kritiska analys. Jag utbildar mig själv och diskuterar med andra forskare. Det handlar om hur jag förvaltar mitt liv, vilken mat jag äter och försöker få andra att äta och hur jag kan leva ett hälsosammare liv.

Är detta en stark rörelse?

- Den börjar bli det. Ett uttryck är processen hos ursprungssamerikaner och urfolk som maorier och hawaiianer för att ge ny livskraft åt de traditionella språken. Det håller på att uppstå en kritisk massa av unga människor som kan tala sitt traditionella språk flytande och som vet hur de ska använda det på rätt sätt.

En annan av de ursprungssamerikaner som på universitet runt om i USA bedriver antikolonial forskning är *Waziyatawin* (Angela Wilson) en dakota-indian från Minnesota, nu verksam vid University of Victoria i British Columbia, Kanada. *Waziyatawin* är historiker och hon utmanar den koloniala strukturen genom att ge den amerikanska historien en helt ny mening. Hon skriver historia ur de koloniserades, de förtrycktas perspektiv. Det är en historia som bygger på en muntlig berättartradition och som ger en annan version av historien och en annan vision av världen än den förhärskande koloniala, västerländska modellen. Att skriva de förtrycktas historia är ett sätt att göra motstånd, att avkolonisera tänkandet, att återerövra sitt förflutna, "ett starkt sätt att tänka innan de kom" som den processen kan uttryckas av en traditionell dakota.

"Det är absolut nödvändigt att vi, utöver att återskapa och tillämpa våra traditionella sätt att vara, också tar steg för att utmana förtryckets existerande system och institutioner. Om vi till slut ska leva som fria folk måste vi inte bara komma ihåg vilka vi är, vi måste också arbeta för att utplåna den koloniala strukturen", skriver *Waziyatawin* på sin hemsida.

"Kolonialismen är en massiv dimma som har fördunklat vår föreställningsförmåga om vilka vi kunde vara, utplånat våra minnen om vilka vi en gång var, och förlamat vår förståelse av vår nuvarande existens.

Kolonialismen är den kraft som hindrar oss från att erkänna dess begränsningar samtidigt som den begränsar vår syn på vad som är möjligt”.

Waziyatawin talar själv om att en avkolonisering kräver drastiska och revolutionära handlingar, något som gett upphov till nervositet hos den federala polisen, FBI, som till och med kallat henne till förhör efter en universitetsföreläsning i USA där hon talade om att urfolken måste återta sina landområden.

Ett av hennes mer lågmälda sätt att göra motstånd mot det koloniala systemet är att i ett flertal böcker återberätta de traditionella historierna. Det innebär att man, i hennes fall dakota, kan återerövra det förflutna. Att göra det på ursprungsspråket är helt nödvändigt eftersom språket är intimt förknippat med, ja sammanlänkat med världsbilden. Man kan säga att världsbilden vilar på språket. Alla berättelser, alla ceremonier bygger på det ursprungliga språket. Att förlora språket är att förlora sin världsbild. Berättelserna och ceremonierna förlorar sin mening utan språket. Det är därför kolonialmakten lägger ner så stora ansträngningar på att underminera eller helt utrada det traditionella språket för att på så sätt upprätta sin kulturella dominans.

För en traditionell dakota är språket *wakan*, dvs mystiskt, heligt, eftersom det en gång gavs av *Wakantanka*, Det stora mysteriet. Ceremonier och sånger är egentligen bara möjliga på det ursprungliga språket. Den dakota som leder en *inipi*, dvs en svetthyddeceremoni, måste kunna kalla in krafterna, det osynliga, på dakota. Det är ett språk som skiljer sig avsevärt från västerländska språk, det är betydligt mer relationellt. Språket i sig uttrycker den helighet som finns i skapelsen och hur allt ömsesidigt hänger samman med allt annat.

I boken *Remember This! – Dakota Decolonization and the Eli Taylor Narratives* som bygger på berättelser av Waziyatawins adopterade farfar Eli Taylor har hon gett ett värdefullt bidrag till kampen mot kolonialismen, för en avkolonisering av tänkandet som i förlängningen kan bana väg för en avkolonisering av handlingar och av landskapet. Sedan hon delat med sig av berättelserna frågar hon om vi som inte är urfolk verkligen är beredda att lyssna? Hennes slutord i boken andas likväl optimism om möjligheterna till avkolonisering och kulturell överlevnad för urkulturerna: *There is great hope* (Det finns stort hopp).

Lloyd L. Lee har inte samma militanta utstrålning som Waziyatawin men på sitt lågmälda sätt säger han egentligen samma sak som hon: en avkolonisering av tänkandet är nödvändig för att de ursprungsamerikanska kulturerna ska kunna överleva på sikt. Men också kolonisatörernas tänkande måste omformas i grunden.

Jag antar att en avkolonisering också handlar om att kolonisatörerna måste avkoloniseras?

- En dialog är nödvändig mellan koloniserare och koloniserade. En dialog där koloniseraren dras in i ett samtal om hur viktig avkoloniseringsprocessen är och att den är nödvändig för en bättre värld.

Det är inte alls förvånande att Lloyd L. Lee nämner maten som ett viktigt moment i avkoloniseringen. På indianreservaten talar man idag om epidemier av diabetes och alkoholism. För 50 år sedan fanns det knappast feta navajoer, idag är det en vanlig syn, i synnerhet bland medelålders och yngre. Gamla navajoer som huvudsakligen hållit sig till ett traditionellt kosthåll med majs, bönor och fårkött livet igenom är fortfarande seniga och sega som enbuskar. Det är alltså inte bara landskapet, kulturen och människors tankevärld som invaderats av kolonialmakterna – det gäller också människornas kroppar. Kolonialismen är en mycket fysisk process som skjuter in sina tentakler djupt i de koloniserades kroppar och gener i form av fetma, diabetes, tickande cancerbomber och genetiska skador. Avkolonisering innebär en frigörelse av landskap, kultur, kropp och tänkande – i en process sammanhållen av traditionell visdom.

Hur definierar Lloyd L. Lee begreppet visdom?

- Visdom handlar i grunden om kunskap genom erfarenhet, genom att leva livet, utträtta saker, lära sig saker och använda dem för att hjälpa andra, genom att undervisa, dela med sig av berättelser och vara kreativ.

Att vara kreativ innebär i navajotänkande att vara kreativ i världen. Och det är en definition av visdom som finns i de flesta, möjligen alla, urkulturer. Visdom blir till först i samspel med allt annat, med landskapet, med Moder Jord, med det osynliga och Det stora kosmiska kretsloppet. Den handlar om att vara verksam i världen, att göra saker. En samisk filosof som Nils Oskal kan tala om att ”komma överens med världen”, aymarashamaner i Bolivia använder begrepp som ”att vandra i världen” och handla så att ”tingens rätta ordning” återskapas, där ett tillstånd av *phuqata*, fullkomlighet råder. Likheter med navajos *Sá'ah Naaghái Bik'eh Hózhóón* är påfallande – att tänka och vandra i skönhet för att uppnå ett tillstånd av *hozhó*. Visdom är ett uttryck för relationer. Visdom är relationell. Visdom är en process av närvarande, medvarande och deltagande i världen. Visdomen finns i själva livsprocessen och källan till visdom är ”alla våra relationer”, dvs Moder Jord.

Chaco Canyon – världens centrum

I det nordvästra hörnet av New Mexico ligger *Chaco Culture National Historical Park* i ett torrt och strängt vackert landskap. Kanjonen är någon kilometer bred och flera mil lång. Den ligger i navajoland, men inte formellt inom reservatsgränsen, och förvaltas idag av *National Park Service*. Där finns ett besökscenter och en asfalterad slinga på en och en halv mil som gör det lätt att ta sig mellan de olika ruinbyarna och monumenten.

Jag har flera gånger tidigare tänkt mig till denna megakraftplats men annat har kommit i vägen. Mina tidigare resor har rört sig i cirklar runt Chaco och jag har efterhand insett att de har fungerat som en sorts förberedelse. Nu först är jag mogen att bege mig in i detta stora okända. Det knepiga är att ta sig till parken – de sista två milen dit består av en urusel grusväg, modell jättelikt tvättbräde, där det känns som om hyrbilen håller på att falla sönder i sina beståndsdelar, hur sakta man än kör. Det är säkert en medveten policy från *National Park Service*, tänker jag. De vill inte ha alltför många turister hit ut, utan bara de verkligt intresserade. Man känner sig definitivt som mitt ute i ingenstans, i en blåsig halvöken, och kilometervis bort kan man skymta en och annan navajoboplat. Under Chacos blomstringstid ca 800-1300 var det här ett andligt, ekonomiskt och politiskt centrum. Ett flertal stora byar, pueblos, ingick i komplexet – flera av dem i nära kontakt med varandra. Då fanns ett utvecklat vägnät som också knöt avlägsna bosättningar till Chaco-systemet och som förband Chaco med andra stora bosättningar som Mesa Verde och Aztec.

Centrum var Pueblo Bonito där idag en imponerande samling byggnader grävts fram och till viss del också rekonstruerats. Här fanns t ex två plazor, ett antal underjordiska ceremonikivor och byggnader på fyra-fem våningar med sammanlagt 600 rum. Här kan man ännu se resterna av majsodlingarnas intrikata bevattningssystem som tog vara på de ojämna vattenflödena från kanjonväggarna och från floden Chaco Wash, som längre ner ansluter till San Juan River och Coloradofloden. Numera anser den arkeologiska sakkunskapen att det var högst ett par tusen personer som bodde permanent i Chacos centrum, antagligen en politisk och andlig elit. Periodvis bodde här betydligt fler människor, troligtvis för att delta i ceremonier och i de ständigt pågående

byggarbetena. Handeln var omfattande - keramik, jordbruksprodukter, turkoser, koppar och papegojor ända från Mexiko.



Författaren på plazan i Pueblo Bonito

Trots de många och omfattande arkeologiska utgrävningarna är Chaco på många sätt fortfarande höljt i ett mystiskt töcken. Det vi inte vet om Chaco är fortfarande betydligt mer än det vi faktiskt vet, skriver *David Grant Noble*, som undersökt området i 50 år, i sitt förord till boken *In Search of Chaco – New Approaches to an Archeological Enigma*. Boken gör upp med en del av myterna om Chaco, tex uppgifterna om en omfattande kannibalism och att kulturen skulle ha gått under i blodiga inbördesstrider, och låter för första gången ursprungssamerikaner komma till tals. Här skriver representanter för navajo och pueblofolk om sin syn på vad Chaco var och vad som hände och den skiljer sig en hel del från det som västerländska arkeologer trott sig komma fram till. Det visar att man kan lära betydligt mer genom att lyssna till traditionella berättelser än genom att granska krukskärvor som man hittar i marken. Landskapet talar genom de traditionella berättelserna. Genom att ge dem beteckningen myter har den västerländska vetenskapen berövat berättelserna historisk relevans, men ofta rymmer även mytiska berättelser korrekta beskrivningar av vad som verkligen har inträffat också i den ordinära verkligheten. För att avlocka Chaco dess

hemligheter bör man helt enkelt tillägna sig en traditionell livssyn, ett *indigenous mindset*.

En lång torrperiod i kombination med jorderosion, skogsavverkning och inre motsättningar fick högkulturen att stagnera och småningom övergavs Chaco. Invånarna drog vidare, anslöt sig till andra samhällen eller utvecklade nya kulturer på nya platser. Dagens hopi, zuni, acoma och navajo spårar allihop flera av sina klaner tillbaka till Chaco. För dem är Chaco ett mycket heligt område, som rymmer stor kunskap om världen och hur man bör leva. Chaco är för dem inte primärt ett exempel på vad som händer om mänskliga kulturer överskrider sitt ekosystems långsiktiga bärkraft. Snarare är Chaco ett exempel på människors enorma förmåga att anpassa sig till de mest skiftande och karga miljöer. Ibland innebär anpassning också att man delar på sig och flyttar åt olika håll. Ingenting konstigt med det. Folk har alltid vandrat omkring, slagit sig ihop med andra, transformerats och skilts åt. Så kan man dansa med i Moder Jords kretslopp – i alla fall så länge det finns ”nya” områden att bege sig till och innan samhällen börjat bygga barriärer mot omvärlden i form av passkontroller, beväpnade gränspatruller, murar, elektriska stängsel och minfält.

När jag frågade Lloyd L. Lee om hans syn på Chaco Canyon svarade han:

- Arkitekturen där uttrycker ursprunglig kunskap och visdom. Det handlar om hur Chaco planerades och placerades i landskapet. Arkitekturen är ett uttryck för hur de anpassade sig till och levde med jorden. Varför valdes just denna plats? Om du tittar på landskapet kan du se varför den här platsen valdes.

Jag har Lloyds ord i minnet när jag strövar omkring bland de framgrävda och delvis återuppbyggda ruinerna. Sätter mig vid en av de stora underjordiska kivorna, andas in och kontemplerar landskapet. Jag försöker se framför mig hur det omfattande nätverket av vägar strålade ut från Chaco Canyon, miltals i de olika riktningarna, som ekrar från navet i ett cykelhjul. Detta var före spanjorernas och hästens inträde i Amerika och vägarna var till för vandrande människor. Hit kom de vandrande från Chuskabergen i nordväst tungt lastade med råvaror som timmer och sten och även med majs. Hit kom människor från sydväst, ja ändå från Mexiko med koppar, obsidian och papegojor. Från söder kom de med salt från zuni och österifrån kom de vandrande med turkoser. Och naturligtvis hade de med sig idéer och ceremonier. Chaco var ett ceremoniellt centrum, så mycket förstår arkeologerna, men vad för slags ceremonier genomfördes i de stora kivorna och på plazorna? För att få svar på de frågorna måste vi lyssna på ursprungssamerikanernas egna berättelser.

Hopis namn på Chaco är *Yupköyvi*. Där samlades enligt deras berättelser klaner från alla fyra kardinalriktningarna efter att under årtal ha vandrat omkring på den amerikanska kontinenten och lämnat spår efter sig i form av ruiner, källor, gravar, klippmålningar m m. Det skedde enligt människornas ursprungliga

överenskommelse med *Masaw*, den fjärde världens rådare. Överenskommelsen innebar att människorna skulle vänta på ett tecken och sedan återsamlas. Detta tecken kom år 1054 i form av en supernova som var synlig på himlen i 40 dagar. Nu vandrade de ursprungliga klanerna till samlingsplatser som Chaco, Mesa Verde och Aztec för att dela med sig av erfarenheter och kunskaper från sina långa färder. Klanerna visade upp sina ceremonier offentligt – en process som tog åtskilliga år – och kontemplerade framtiden gemensamt. Ceremonierna som visade upp en stor mångfald i form och uttryck genomfördes för goda skördar, regn och livets fortgång. Att det var så många olika klaner som skulle visa upp sina ceremonier förklarar den stora förekomsten av kivor, i Chaco-byarna. Den mångåriga processen var samtidigt en förberedelse för klanernas slutliga resor i den här världen. Hopiklanerna vandrade till jordens centrum, Första, Andra och Tredje mesan. Andra klaner vandrade åt andra håll och blev zuni, zia, acoma och laguna. *Yupköyvi* lades nu till vila eftersom den hade fullgjort sin uppgift, skriver *Leigh J. Kuwanwisiwma* i *In Search of Chaco*.

Andra pueblofolk kan ha en annan syn på Chaco. *Rina Swentzell*, arkitekt som kommer från *Santa Clara Pueblo*, skriver i samma bok att det var vågor av olika folk som kom och gick i Chaco, precis som i hela Sydvästern. Småningom utvecklades en socio-politisk och religiös hierarki som med sin storslagna arkitektur uttryckte kontroll och makt över platsen och folket. Kanske kom människorna med denna hierarkiska impuls söderifrån, från Mexiko, och tog över och dominerade den tidigare kulturen som mer byggde på respekt för och omvårdnad av jorden? Samtidigt understryker Swentzell att pueblofolken ser rörelse, förflyttning, som en naturlig och önskvärd del av livet. Människornas flyttningar till och från Chaco kan ha påverkats av klimatförändringar men de var troligen i högre grad uttryck för att det i människornas tankevärld helt enkelt var så som livet skulle levas. Precis som solen, månen och alla andra himlakroppar är i ständig rörelse så var rörelsen också ett självklart inslag i det mänskliga livet. Stabilitet och rörelse har ett cykliskt förhållande till varandra, där den ena alltid följer på den andra.

Att det utvecklades en hierarkisk och förtryckande kultur i Chaco känner navajo mycket väl till. Navajo flyttade själva in i Chaco Canyon med sina utspridda familjebosättningar långt efter att de ursprungliga invånarna gett sig av – kanske på 1600-talet – men de fanns i närområdet och kände väl till Chaco redan under dess blomstringsperiod. Platser i Chaco och Chacos invånare förekommer i berättelserna i flera navajoceremonier, som *Eagle Way*, *Beauty Way*, *Coyote Way*, *Shooting Way* och *Wind Way*, skriver antropologen Richard Begay, själv navajo, i *In Search of Chaco*. Berättelserna handlar framför allt om *Nááhwilbihi*, Den store spelaren, och innehåller en varning: Chaco får inte hända igen!

Den store spelaren som kom långt söderifrån slog sig ner i Pueblo Alto och lockade Chacos invånare till olika tävlingar och vadslagningar. Till att börja med spelade han av dem egendom och efterhand också deras liv. Han förvandlade dem till slavar och det var dessa förslavade människor som uppförde de storslagna byggnaderna i Chaco. Under denna tid fördes ett i många avseenden destruktivt liv i Chaco med prostitution, incest och andra sexuella avvikelser. Den store spelaren blev alltmer girig och maktfullkomlig och började betrakta sig själv som jämbördig med De heliga varelserna. Människorna fruktade att han skulle ta kontroll också över elementen – regn, sol och vatten – så de började planera att störta honom. Det skedde så småningom med hjälp från urtidens heliga varelser som också hade tröttnat på Den store spelarens storhetsvansinne. Efter en ceremoni beslöt de att sända Vinden till människorna i gestalt av en ung man – Utmanaren, *The Challenger*. Han utmanade Den store spelaren i olika tävlingsmoment med allt högre insatser. Genom list och genom att samarbeta med olika djur lyckades Utmanaren spela av Den store spelaren allt och till slut också hans liv. Den sista tävlingen handlade om vem som kunde slå en boll allra längst. Den store spelaren fick en praktträff på bollen som flög en oerhört lång sträcka. Utmanaren/Vinden slog till sin boll helt lätt men den bara fortsatte att flyga, långt förbi den plats där Den store spelarens boll hade landat. Vindens boll var i själva verket en hoprullad hackspett som naturligtvis kunde flyga hur långt som helst. Den store spelarens öde var därmed beseglat, Vinden tog fram sin magiska pilbåge och sköt ut Den store spelaren i rymden där han småningom försvann. Innan han sköts iväg utslungade han diverse hotelser mot sina vedersakare och hotade med att han en gång ska komma tillbaka.

Denna berättelse, som finns i olika versioner men med samma grundtema, ses av traditionella navajoer som en tydlig varning: ägna er inte åt spel och dobbel, det för bara elände med sig. I flera folkomröstningar har navajoerna också sagt nej till att starta kasinoverksamhet, men efter att ha dragit kasinofrågan i långbänk och beslutade stamrådet slutligen ändå att ge sig in i kasinobranschen för att öka intäkterna till *Navajo Nation*. Ett beslut som många traditionella navajoer ser som ödesdigert. Det första kasinot öppnades strax utanför Gallup 2008, ett andra följde 2010 och flera är på gång. Därmed sällar sig navajoerna till pueblofolken i Rio Grandes dalgång som med några få undantag driver lönsamma kasinon (oftast i kombination med hotell och restauranger) längs de stora bilvägarna, framför allt runt Santa Fe. Lönsamma på kort sikt kanske, som ett sätt att generera pengar till skolor, bostäder och infrastruktur, men på lång sikt en återvändsgränd. Nu har också navajo tagit ombord Den store spelaren i båten, han som en gång sköts ut i rymden av Vinden. Känns oroväckande.

Chaco har befolkats av olika folk med olika världsbilder och enligt navajos analys slutade det hela med en kulturell och social kollaps. Invånarna gav sig av, en del blev pueblofolk och andra blev navajo, t ex de klaner som går under

namnen *Towering House People*, *Turquoise People* och *Turkey People*. Sedan flera hundra år tillbaka har också grupper av navajoer bott i Chaco Canyon, mot slutet av 1800-talet upprättades till och med en handelsstation där, alldeles intill Pueblo Bonito. De har bott, odlat, jagat och samlat i området och de har jobbat som lönearbetare i samband med utgrävningar och rekonstruktionsbyggen i Chaco. För nutida navajoer är Chacokulturen en självklar del av det egna kulturella arvet. I kanjonen har navajoer lämnat egna spår efter sig i form av klippkonst och ruiner efter hogans och svetthyddor.

I den skyddade historiska parken bor idag bara parkvakterna men runtomkring finns fortfarande navajobosättningar och navajoer samlar växter och mineraler för ceremoniella syften även inne i parken. Orsaken är att området betraktas som speciellt kraftfullt, här finns många platser med helig kraft, framför allt Pueblo Bonito och *Fajada Butte*, den stora klippformation som markerar infarten till parkområdet. Uppe på *Fajada Butte* finns ett mer än 1 000 år gammalt astronomiskt observatorium uppbyggt av tre klippblock. Ett av dem har en labyrinth inristad där man kan läsa av solens gång och årscykelns viktiga moment, som sommar- och vintersolstånd, höst- och vårdagjämning.



Fajada Butte

Vi måste acceptera att vi inte kan förstå allt om Chaco, skriver Richard Begay, men kanske just därför är det viktigt att bevara och skydda dess byggnader, dess landskap och dess berättelser.

Berättelserna kommer ur landskapet och dess drömspår. Att lyssna till dem och de människor som har bevarat dem eller delar av dem är ett uttryck för det som kallas *Native Science*, ursprunglig vetenskap och ett inslag i den avkoloniseringsprocess som Lloyd L. Lee och andra radikala ursprungssamerikaner förespråkar.

Och ja, platsen är väldigt speciell. Den är storslagen och kraftfull, även om man kanske inte kan sätta fingret exakt på vilken kraft det är man får del av. Sitter man på plazan i Pueblo Bonito intill den stora kivan och kontemplerar så kan man få en lätt svindlande närvarokänsla av Drömtiden. När jag lämnar plazan får jag syn på en korp som betraktar mig från sin upphöjda position på en ruinvägg. Demonstrativt släpper hon en skit och kliver sedan bakom en utskjutande sten, men efter tio sekunder kikar hon nyfiket fram bakom stenen för att kolla in mig igen. Jag hälsar och undrar för mig själv om det är Chacos väktare som jag fått äran att möta.

Jag kommer att tänka på ett uttalande av den sibiriske shamanen Slava Cheltuev, i Kosh Agach-regionen i den ryska delrepubliken Altai. Han har aldrig varit i Chaco Canyon men han vet att hålla sin plats på jorden, dess berg, slätter och vattendrag i respekt.

-Vår jord är helig. Alla som bor på jorden måste respektera sin plats. Vi måste respektera den, skydda den och då kommer den att ge oss liv och hälsa.

-Genom att lära våra barn och lägga band på oss själva och visa återhållsamhet kan förstörelsen av naturen stoppas.

Coyote smyger i mörkret

Inte långt från Chaco Canyon på väg mot Monument Valley passerar man det som en gång betraktades som centrum i *Diné Bikéyah - Dził Na'oodilii*, som på dagens kartor kallas Huerfano Mountain. Det reser sig ur marken alldeles bredvid New Mexicos delstatsväg nr 44 som en lång sandstenslimpa och syns på miltals håll i det relativt platta landskapet. På sydsidan har Huerfanoberget en ganska brant sluttning och på dess hjässa kan man se en hel rad av tele- och kommunikationsmaster.



Huerfano Mountain

Detta är ett av navajos heligaste berg, trots dess yttre relativa anspråkslöshet och trots de anakronistiska kommunikationsmasterna. Hit kommer medicinmän/sångare, *hataalis*, för att samla växter och mineraler och för att genomföra ceremonier. *Dził Na'oodilii* betyder ungefär Berget-som-man-rör-sig-runt, eller Berget-som-förändrar sig. Här finns inte bara spåren efter sångare utan också efter en intensiv motståndskamp som på 1990-talet lyckades stoppa planerna på att bygga en dumpningsplats för asbest bara några kilometer bort.

Men det är inte de här sentida spåren som gör platsen så helig. Det är spåren från Drömtiden då Första mannen och Första kvinnan fäste berget vid himlen med en solstråle och dekorerade det med olika sorters pollen. Som bergets inre form satte de Pojken-som-frambringar-värdefulla-saker och Flickan-som-frambringar-värdefulla-saker. Här byggde Första mannen och Första kvinnan sin hogan och det var här som den lilla flicka de hittade växte upp och initierades och blev Kvinnan-som-förändrar-sig – den av De heliga varelserna som navajos värderar allra högst idag. Kvinnan-som-förändrar-sig är helt enkelt en aspekt av Moder Jord.

Några mil åt nordost ligger berget *Ch'ool'í'í*, Gobernador Knob, där Kvinnan-som-förändrar-sig, och hennes syster Vita snäckkvinnan, befruktades av Solen och födde de båda pojkar som senare blev Monsterdråparen och Född-för-vatten. När pojarna gav sig ut på sin långa och strapatsrika vandring för att finna sin far gick vägen via Huerfano. Här mötte de Spindelkvinnan, *Spider Woman*, som berättade för gossarna att det var självaste Solen som var deras far samtidigt som hon gav dem magiska sånger och föremål så att de skulle hitta rätt väg och kunna bestå de fruktansvärda prov som Solen skulle komma att utsätta dem för. Med hjälp av Solens magiska vapen dräper tvillingbröderna sedan de många monster som hotar att förgöra människornas alla förfäder. De gör världen beboelig för människorna och de formger den innan de likt andra av Drömtidens hjältar sjunker in i landskapet som inre form. Tvillinghjältarna ska numera finnas vid San Juanflodens inflöde i Coloradofloden, en bit åt nordväst.

När man kör längs väg 44 korsar man alltså tvillingarnas drömspår. Den som kan berättelserna kan vandra i tvillingarnas fotspår och återuppleva Drömtidens händelser, som ju fortfarande pågår. När *hataalis* vandrar i tvillingarnas drömspår får de del av deras kraft och genom att i ceremonier sjunga berättelserna om tvillingarnas hjälteed kan de överföra samma kraft till sina patienter.

Vid Huerfano finns spåren efter Första mannen och Första kvinnan, efter Kvinnan-som-förändrar-sig och efter Monsterdråparen och Född-för-vatten. Det är inte många platser som har den högoktaniga laddningen. Jag som icke-navajo kan känna kraften men eftersom jag inte kan navajospråket kan jag inte höra eller tränga in i berättelsernas innersta. Språk utvecklas i ett nära samspel med landskapet och man kan betrakta språk som landskapets sätt att tala genom de människor som vistas där. Ja, landskapet talar också genom alla andra arter, som finns på platsen, för alla arter har sina språk. Språket är på ett fysiskt, kroppsligt plan en del av landskapet. Här finns en gräns som jag inte kan spränga och kanske inte heller bör försöka spränga. Jag kan försöka uppleva landskapets energi direkt, men jag kommer inte riktigt åt berättelsernas inre väsen, inte ens när de återberättas på engelska av navajoer.

Jag fortsätter färden och efter en dag på långa raksträckor genom ett nästan smärtsamt skönt landskap når jag *Monument Valley*, där jag bor på det nybyggda och navajoägda hotellet *The View*. Det ligger inne i det område som är avsatt som en *tribal park* som förvaltas av stamrådet (nu är jag definitivt inne i navajoreservatet, *Navajo Nation*) och det har byggts in i landskapet på ett kongenialt sätt. Alla rummen har balkonger med utsikt mot de för området så karakteristiska solitära bergsformationerna som kallas *The Mittens*.

Monument Valley har varit bebodd av navajoer i århundraden och har en särskild laddning för dem - både andligt och identitetsmässigt. I modern tid har den också fått en växande ekonomisk betydelse genom turistströmmen hit. Man får betala inträde till området och man får bara åka runt i dalen med navajoguide. Det är ganska många navajoer som försörjer sig på att skjutsa runt turister på en slinga i landskapet - för övrigt en usel grusväg, som jag hoppas att de aldrig kommer att asfaltera. 2009 kunde man efter många om och men äntligen bygga färdigt detta märkliga hotell, som naturligtvis i sig också genererar en hel del arbetstillfällen. Här finns både en restaurang och en *trading post* med högkvalitativt navajohantverk.

Monument Valley blev känt för en större vit allmänhet genom att John Ford här spelade in ett antal westernfilmer med John Wayne som storstjärna. Wayne bodde här periodvis och man kan besöka hans stuga. En film som gjorde *Monument Valley* känd för en yngre publik var *Forrest Gump*. Det är just i Monument Valley som Forrest abrupt beslutar sig för att avsluta sin långa löptur över kontinenten.

När jag sitter på balkongen och ser skymningen falla över *The Mittens* funderar jag på vad detta karga och periodvis hårda landskap gör med människorna som bor här. Att som navajoerna inte bara lyckas överleva utan också skapa ett visst välstånd är uttryck för en enorm flexibilitet och kreativitet. Här är så torrt att varje regnskur och varje snöby har en oerhörd betydelse. Att bevara harmoni och balans med jorden, med vindarna, med solen, regnet och snön är livsavgörande. Här pågår sedan något decennium en torrperiod men den gångna vintern föll rikligt med snö. Var det tillfälligt eller början på en trend, frågar sig många navajoer.

Jag känner ett oerhört lugn komma till mig när jag kurar skymning på balkongen. Vad ska jag ge tillbaka till landskapet undrar jag, samtidigt som en fladdermus vinglar förbi. Jag sjunger runorna, jag ger utharken. Det mörknar, stjärnorna framträder. Dags för *stargazing*. Och jag känner att långt därinne i mörkret någonstans smyger *Coyote* omkring. Osynlig men med urtidens minnen inbyggda i generna. *Coyote* – trickstern, den översmarte, för smart för sitt eget bästa, den perverse upptågsmakaren, den otålige som strödde ut stjärnorna helt planlöst på himlavalvet, den destruktive, människans skugga och lärare, en av de visaste som såg till att döden kom in i världen som en nödvändig kraft i

helheten, den store magikern och lurendrejaren, människan i en skrattspegel och en överlevnadskonstnär som få. Coyote är otroligt svår att jaga men det händer att den olyckas. Någonstans på väg mot Monument Valley ser jag en trafikdödad coyote längs en enslig asfaltväg. En död coyote låter man ligga i dessa trakter.



Monument Valley i solnedgången

Ny forskning visar att coyoten under de senaste hundra åren spridit sig från sitt ursprungliga prärielandskap i Mellanvästern till alla möjliga och omöjliga miljöer, från kust till kust, från Los Angeles till New Yorks förorter. Coyoten sätter gärna tänderna i tamhundar och katter, och det är ju inte populärt, men i t ex Chicagoområdet sätter den i sig mängder av Kanadagåsens ägg, vilket har minskat antalet nedskitande gäss påtagligt, och det är populärt. I Chicagos storstadsområde räknar man med att det idag finns 2 000 coyoter.

En allätare av rang skulle man kunna kalla coyoten. Det mesta slinker ner – från skalbaggar och äpplen till sorkar, kaniner och hjortar. Det är framför allt den större coyoten i nordost som jagar hjort. Anledningen till att den blivit större än sina västliga artsyskon är att den under årens lopp har parat sig med vargar. En del forskare beskriver den östliga coyoten som en hybrid mellan coyote och varg.

I lantbruksbygder betraktas coyoten som ett skadedjur för lantbruket och åtskilliga av myndigheterna understödda kampanjer för att utrota coyoten med gift som cyanid och strykning har misslyckats. Orsaken är att coyoten är så smart. Ekologen Laura Prugh vid University of California i Berkeley som har forskat om coyote i Alaska säger att det är som att försöka kartlägga en spökart. Om man vill fånga en coyote måste man koka fällorna för att få bort all mänsklig lukt och sedan hantera dem med handskar, gömma dem extremt väl i naturen och sopa bort alla människospår. Då kan man möjligen fånga någon av de allra yngsta och minst erfarna coyoterna.

- Att döda coyoter är som att klippa gräsmattan. Det stimulerar ny och kraftig tillväxt, säger Laura Prugh.

Ett annat exempel på coyotens höga intelligens är att den kan jaga tillsammans med andra arter. I Wyoming har man observerat hur coyote i par med grävling jagar jordekorrar – den ena under marken, den andra över. Ekorrarnas öde är beseglat och coyote och grävling drar ömsesidig och medveten nytta av samarbetet.

I den ordinära verkligheten kan coyoten med sitt ylande och gläfsande berätta för den som lyssnar var det finns vatten, om det är fara å färde etc. Men framför allt berättar ylandet att coyoten är här och kommer att stanna här. Men den här natten smyger Coyote ljudlöst omkring långt inne i Monument Valley, bärande på budskap från Drömtiden, om anpassning och transformation, om vandringar och drömmande och om liv och död som varandras förutsättningar.

En man som jag senare lär känna har en svärfar som är medicinman, en navajo. Jag frågar honom om hur dagens medicinmän betraktar Coyote.

- Coyoten är definitivt en lärare för dagens medicinfolk. Speciella offer görs där man använder coyotens fotspår i ceremonier. Om coyoten korsar din egen väg är det direkt ett tecken att detta är ett budskap från de högre andliga krafterna. Coyoten intar en framstående plats som budbärare hos navajos medicinfolk idag.

Att människa och djur ömsesidigt kan lära av varandra och är sammanlänkade i landskapets livsväv är en av grundtankarna i en traditionell livssyn. Allt är ett och hänger samman. Vi är alla släkt och vi är alla ett. Det var när människan utsöndrade sig själv ur detta djuriska sammanhang som hon kom att betrakta den omgivande naturen som ett ting och småningom också som en vara att köpa och sälja. Föroreningen av jorden började med föroreningen av människans tänkande, som cherokee-shamanen Rolling Thunder förklarade under en lång föreläsning i Nordmaling 1982. Rolling Thunder var en sann traditionalist och hans sätt att tänka går igen hos en modern ekosof som David Abram (bosatt i New Mexico), som 28 år senare vid en föreläsning i Stockholm beskrev den ekologiska krisen, förlusten av biologisk mångfald, som ett resultat av att vi har

förlorat vår anknytning till jorden, att vi har blivit blinda och döva för den icke-mänskliga världen.

Det finns utvägar för oss, betonade Abram. Vi kan börja tänka och tala annorlunda för att få ett annat deltagande i världen. Vi kan väcka upp våra djuriska sinnen, komma ihåg att vi är en del av biosfären och hitta vår väg tillbaka in i biosfären. Detta är traditionell livssyn, urtänkande, som systematiserats och uppgraderats språkligt till modern filosofi. David Abrams senaste bok har den spännande titeln *Becoming Animal – An Earthly Cosmology*. När David Abram föreläser gör han det med hela kroppen, han viftar med armarna som en hök, han hoppar upp och sätter sig på ryggstödet på stolen, han låter ett mynt på trollkarlsvis vandra längs knogen. Hans plastik ger onekligen ett djuriskt intryck och man skulle inte bli förvånad om han rätt vad det är flaxade iväg ut ur rummet.

En av de mest intressanta delarna av *Becoming Animal* handlar om hur en nepalesisk shaman lärde honom att ta in en kråkas medvetande, att bli ett med kråkan, att helt enkelt flytta sitt eget medvetande in i kråkan och därmed också kunna uppleva kråkans flykt över dalgången högt uppe i Himalaya. Var det inte något liknande som Carlos Castaneda upplevde i Sonoraöknen i Mexiko när don Juan Matus fick honom att flyga som en kråka, tänker kanske läsaren då. Jovisst, väldigt mycket samma sak, men av Abram utförd med en annan filosofisk stränghet.

Abram ser medvetande som en egenskap som tillhör jorden, landskapet. Landskapet är ett medvetandefält där alla olika varelser deltar, var och en på sitt sätt och med sin egen artspecifika del av detta stora medvetande. Vi befinner oss *inne i* detta medvetande, vi deltar i jordens intelligens, vi är levande varelser i jordens intelligensfält och det mänskliga medvetandet uppstår i samspelet mellan kroppen och jorden. Varje ekosystem har sitt eget särskilda medvetande, sin intelligensstil. Varje plats, som Chaco Canyon och Monument Valley, är ett unikt medvetandetillstånd och alla varelser som utgör denna plats och som lever på denna plats deltar i detta medvetande.

Med jorden menar Abram allt ifrån den innersta glödande och flytande magman ut till den yttersta atmosfären. Därför säger han inte att vi lever på jorden utan att vi lever i jorden. Jaget är omslutet av och inbäddat i jorden och vi upplever den med hela vår organism. All vår kunskap är kroppslig kunskap som föds i mötet mellan vår kropp och landskapet. Människans kropp är en öppen, oavslutad enhet som är sammanflätad med jord, vatten och luft. Abram betecknar till och med kroppen som en rörlig plats. Våra fötter är öron som lyssnar nedåt, mot jorden, men vi upplever jorden med hela vår kropp och alla våra sinnen. Alla våra sinnen är deltagande organ. Vi känner vinden på vår hud, vi hör den, vi känner de lukter den för med sig, vi ser den, vi smakar den och alla sinnen samarbetar. De flyter samman i en total upplevelse av landskapet.

Världen upplever sig själv genom våra kroppar. Och denna upplevelse är mångfacetterad eftersom det finns så många olika varelser och var och en har sitt eget unika sätt att uppleva världen på.

Tillvaron är en stor ömsesidighet, en sorts ömsesidigt pågående. När vi vidrör något annat, vidrörs vi också av detta andra. Denna ömsesidighet är själva strukturen i varseblivningen. Vi betraktar landskapet men blir också betraktade av det som är omkring oss. Landskapet betraktar helt enkelt sig själv genom alla sina uppenbarelseformer – växter, djur, människor, berg, sjöar, floder, vindar och vädersystem. Olika atmosfäriska förhållanden, olika slags väder är olika sinnestillstånd. Och har egna personligheter och egen vilja, skulle en traditionell navajo lägga till.

Ur den ömsesidighet som råder mellan jorden och alla varelser uppstår språk och även språket tillhör landskapet/jorden. Alla varelser har förmågan till språk och använder sina egna språk. Det handlar inte bara om alla de ljud som frambringas utan även rörelsemönster och förflyttningar i landskapet. Fåglar har ett rikt sångspråk, men också deras flykt är ett språk och ett sätt att tänka. Allt har makten att tala – och gör det också – även om den urbana människan till stor del har förlorat förmågan att lyssna till andra varelser. Vi har stängt våra sinnen och blivit döva för det som ständigt sägs och sjungs i landskapet. Men om vi slutar att tala med andra varelser och företeelser, så kommer de inte längre att tala med oss och vi förlorar förmågan att höra och förstå landskapet. Vad är vårt eget mänskliga språk? Jo, vinden som passerar genom oss och sätter våra stämband i vibration på samma sätt som vinden passerar genom trädens kronor och får träden att tala och sjunga.

Bland urfolk är det viktigt att man talar sparsamt och med eftertanke så att man inte förolämpar de andra varelser som lyssnar. Abrams eget tänkande närmar sig alltmer tänkandet i dessa muntliga kulturer. Dessa kulturers medvetande är lokalt, det handlar om en platsbaserad intelligens, som ser världen som en berättelse som vi alla deltar i. Därför är det viktigt att dessa kulturer bevarar sitt ursprungliga tänkande som kan ge oss andra inspiration när vi försöker att förändra vårt sätt att tänka och tala för att återknyta vår kontakt med jorden. Abram talar om att återskapa jorden genom att åter göra den till en berättelse (*restoring the earth by restorying the earth*) och han ser detta som ett ekologiskt imperativ, alltså något som måste göras om ekosystemen, som vi ju är en del av, inte ska förödas.

Vi ska fira, hylla, att vi är djur, sa Abram på föreläsningen i Stockholm. Språket bestämmer hur vi upplever världen och vi måste sluta tala om naturen som ett objekt, som något dött, som en resurs. Med andra sätt att tala *med* världen i stället för *om* världen, kan vi börja delta i världen på ett nytt sätt. Det handlar om att väcka upp våra djuriska sinnen. Jorden är vår större kropp. Våra kroppar är i jordens kropp. Vi är omslutna av jorden (som Abram i just den bemärkelsen

stavar *eairth*). Också vi är gjorda av vildhet och det vilda finns närvarande även mitt i en stad. Vildheten finns överallt och vi kan släppa in den i vårt tänkande och vårt språk igen, t ex genom att betrakta allt som subjekt i stället för objekt.

Det finns många olika sätt att koppla upp sig på Det stora kretsloppets visdom, men i grunden handlar det om att i daglig verksamhet medagera med Moder Jord. Det rör sig om en kroppslig kunskap om sammanhangen som är förbunden med en tillvaro som samlare, jägare, fiskare, odlare, vedhuggare etc. Det handlar inte ”bara” om att förändra vårt sätt att tänka och tala. Det är betydligt mer djupgående och svåra utmaningar som ligger framför oss. Hela omställningen av vårt sätt att leva med Moder Jord ska genomföras samtidigt som industricivilisationen imploderar i en utdragen process av naturförstörelse, ekologisk utarmning och klimatförändring. Men någonstans måste vi ju börja. Och någonstans långt in i mörkret smyger Coyote ljudlöst omkring med mängder av kunskap från Drömtiden.

Kondoren dansar över Grand Canyon

Om man kör de 30 milen från Monument Valley till Grand Canyon får man en mycket god överblick över landskapets till synes ändlösa enformighet på denna del av Coloradoplatån. Det är ödsligt och respektingivande, det är mycket sand och sten, en del gräs, massvis med enbuskar, många små kanjoner, här och var dramatiskt skulpterade sandstenshöjder, en och annan häst, en flock betande kor eller får. Det är väldigt glest befolkat. Traditionella familjeboplatser med enkla elementhus eller husvagnar och den vanliga åttakantiga ceremoni-hogan kurar här och var i det vindpinade landskapet. Fortfarande bor väldigt många av reservatets kanske 200 000 invånare på detta utspridda vis, många utan rinnande vatten och elektricitet. En del traditionella navajoer, framför allt äldre, väljer medvetet detta materiellt fattiga men existentiellt mer tillfredsställande livssätt framför livet i de större samhällena som på ett helt annat sätt är dominerat av den vite mannens civilisation.

De större navajosamhällena har vuxit fram kring funktioner som har med det moderna livet och koloniseringen att göra och livet där blir en märklig paradoxal blandning av traditionellt och västerländskt, men västerländskt i en sorts förvrängd spegelbild. Huvudstaden Window Rock kallas av elaka kritiker för Little Washington. Där finns stamrådet, presidentadministrationen, högsta domstolen och alla *Navajo Nations* olika myndigheter. Här finns en stor del av dagens navajo-elit och även om de flesta är västerländskt utbildade är många av dem radikala i sin navajo-identitet. Det styrelsesätt som *Navajo Nation* har påtvingats av den amerikanska federala makten bygger på en tredelning av makten mellan rådet, presidenten och högsta domstolen. Detta är icke-navajo och de senaste decenniernas politiska *infighting* är i mångt och mycket ett uttryck för att systemet är påtvingat utifrån.

Grundproblemet är att *Navajo Nation* är definierat som en *domestic dependent nation*, i klartext innebär detta ett rent kolonialt förhållande mellan USA och ursprungsbefolkningen. När navajo 1868 undertecknade avtalet som gav dem rätt att återvända till *Diné Bikéyah* efter en nedbrytande flerårig fångenskap i Bosque Redondo i östra New Mexico var det med kniven på strupen. Alternativet till denna koloniala underordning hade varit utplåning som folk. I

utbyte mot att få ett vingklippt reservat i det område där de bott i hundratal år fick de lova att aldrig mer föra krig mot USA medan den federala regeringen lovade å sin sida att stå för administration, sjukvård och skolväsende. Summa summarum: navajo fick bo där de hade bott, men deras kultur och traditioner skulle utplånas. De skulle helt enkelt av-navajoiseras och förvandlas till *mainstream* amerikaner, eller i alla fall till en karikatyr av detta. Den smärtsamma processen att i denna nya värld försöka behålla och utveckla navajokultur och navajoidentitet har jag utförligt skildrat i boken *Navajo - Att tänka och vandra i skönhet*.

En effekt av koloniseringsprocessen är ett kollektivt posttraumatiskt stressyndrom som man kan finna inte bara i *Navajo Nation* utan i alla indianreservat runt om i USA. De uttryck detta tar sig är mångahanda och skiftande – t ex alkohol- och drogmissbruk, familjevåld, depressioner, diabetes, fetma, allmän vilsenhet, gängbildningar och kriminalitet. Traditionella navajoer beskriver detta som vår tids monster, svårigheter av liknande slag som Monsterdråparen oskadliggjorde i urtiden. Det paradoxala är att så många navajoer mot denna eländesbakgrund ändå förmår hålla fast vid den traditionella andligheten och livssynen och att det finns så många som tänker nya, revolutionerande tankar i sann antikolonial anda. Ett uttryck för Monsterdråparens återkomst? Eller snarare för att Drömmandet fortfarande pågår under ytan.

Andra effekter av koloniseringen kan man se direkt i landskapet. En bättre term än *domestic dependent nation* vore *domestic exploited nation*. Det koloniala förhållandet innebär nämligen en omfattande naturförödelse bl a till följd av uran- och kolbrytning. På väg mot Monument Valley kan man se de väldiga skorstenarna från några av kolkraftverken som ligger på eller alldeles intill reservatet – t ex Fruitland och Waterflow strax utanför Farmington. Därifrån planeras några mil rakt söderut ett nytt stort kraftverk, Desert Rock, som dock har hamnat i en oförutsägbart beslutsångbänk, bl a till följd av den modiga kamp mot planerna som drogs igång av några äldre navajo-kvinnor i det tilltänkta exploateringsområdet.

På vägen mot Grand Canyon kör jag genom Kayenta – ett samhälle med några tusen invånare. Här bor gruvärdarna som jobbar med kolbrytning i de väldiga dagbrotten uppe på Black Mesa någon mil bort. Efterlängtade jobb på ett reservat med skyhögt arbetslöshet, men samtidigt med enorma negativa konsekvenser i form av nedsmutsad luft, förorenat grundvatten och utarmad hälsa för människor, djur och växter. Gruvorna ger royalty till *Navajo Nation* men det uppväger inte på långt när de negativa konsekvenserna av exploateringen, anser de många motståndarna till kolbrytningen. Det är inte bara huvuddelen av vinsterna från kolbrytningen som lämnar reservatet och hamnar i Mr Peabodys fickor. Även den elektricitet som genereras av koleldningen

försvinner bort till storstäder som Phoenix och Las Vegas, parasitära jättestäder som slukar väldiga mängder vatten och elektricitet – inte minst till de luftkonditioneringssystem som är en förutsättning för att den vite mannen ska kunna bo i detta torra och varma område. Detta sker samtidigt som många navajoer fortfarande saknar elektricitet i sina hus!

En av de få järnvägarna i *Navajo Nation* går från Kayenta-gruvan till kolkraftverket strax utanför Page i reservatets nordöstra hörn. Järnvägsspåren löper strax intill vägen, men de enda tåg man kan få se är koltågen – en nästan ändlös radda vagnar fullastade med svart kol dragna av ett helt koppel diesellok. Råvaror och energi lämnar reservatet, kvar blir en förödd natur och giftiga restprodukter. Inte undra på att alltfler navajoer och hopier motsätter sig en nystart för den andra gruvan på Black Mesa, där Peabody Coal la ner driften för några år sedan då ett kolkraftverk i Nevada tvingades stänga av miljöskäl. Dit fraktades kolet inte på järnväg utan i rörledningar med hjälp av vatten som pumpades upp från underjordiska vattenreservoarer. Inte nog med att Peabody Coal grävde upp det som traditionella navajoer kallar Moder Jords lever, de använde dessutom hennes blodomlopp, grundvattnet, för att frakta bort det. Detta är i blyxtbelysning vad kolonisering handlar om och avkoloniseringen måste, precis som Lloyd L. Lee säger börja med att människorna avkoloniserar sitt tänkande och sedan tar sitt ansvar och börjar agera för att avkolonisera landskapet.

Den som far denna väg och gör studiebesök vid de väldiga kolkraftverken och dagbrotten kan få en smärtsam förståelse, nästan som en smocka mittemellan ögonen, för hur nära andlighet, filosofi och traditionell livssyn hänger samman med landskapet och det som händer med landskapet. Det som drabbar landskapet drabbar människorna. Industricivilisationen är såväl människornas som Moder Jords fiende och en andlighet som inte tar ställning och agerar i ett sådant större perspektiv är inte värd namnet. Det inser också navajos traditionella sångare, medicinmän, *hataalis*. Eftersom de, i likhet med shamaner, har ett övergripande ansvar för relationen mellan människorna och det omgivande landskapet deltar de på olika sätt i kampen mot exploatering – med ceremonier och med närvaro i demonstrationer och andra opinionsyttringar.

Det som kolonialismen lämnar kvar blir i vissa fall kvar för evärdlig tid. Utanför Tuba City passerar jag instängslade och övergivna anläggningar där uran brutits och förädlats till så kallad *yellowcake* för användning vid kärnvapenframställning och kärnkraftsbränsle. Det radioaktiva avfallet strålar på många platser runt om i *Navajo Nation* och förgiftar mark, vatten och luft. Många av de navajoer som fick arbete i uranbrytningen från 1940-talet och några decennier framåt i tiden har drabbats av cancer och förtidig död och det radioaktiva giftet tickar vidare i deras barn och barnbarn. De hade ingen aning om hur farligt det kunde vara, detta arbete som gjorde det möjligt för dem att bo

kvar i hemtrakten och tjäna en inkomst och de hade ingen aning om att det som de grävde fram skulle användas i kärnvapen, för att sprida död och förödelse. Uranet, det gula monstret, skulle aldrig ha tagits upp ur marken, säger traditionella navajoer och stamrådet har utfärdat ett förbud mot uranhantering på reservatet för all framtid. Likväl finns gamla tillstånd som olika mineralbolag nu vill aktivera.

En av brännpunkterna i denna nya strid finns i Church Rock i närheten av Crownpoint – formellt utanför *Navajo Nations* gränser, men ändå i ett område som nästan uteslutande bebos av navajoer. Här bröts uran i ett stort dagbrott mellan 1960 och 1983 och här skedde 1979 ett jättelikt radioaktivt utsläpp när en avfallsdamm brast och flera hundra miljoner liter med förorenat vatten forsade ut i Rio Puerco. Nu planerar det Texasbaserade bolaget *Human Resources Inc* HRI att bryta uran med en metod som kallas *in-situ-leach* och som innebär att man under högt tryck pumpar ner kolsyrat vatten i de uranbärande berglagren. Uranet löser sig i vattnet som sedan pumpas upp där uranet separeras. Restvattnet pumpas sedan ner i berget igen. Problemet är att bolaget inte kan lämna några garantier för att grundvattnet inte blir radioaktivt nedsmutsat. Och brytningen ska ske bara några kilometer från en av vattentäkterna i samhället Crownpoint. De nära 1 000 navajoer som bor i närområdet kommer att utsättas för radioaktiva nivåer utöver de gränser som kärnkraftsmyndigheten NRC själv satt upp och det kommer att äventyra hälsa och säkerhet. HRI har vunnit flera delsegrar i domstol och det tycks svårt att stoppa planerna den vägen. Fler liknande strider kan väntas framöver när den federala regeringen ökar satsningarna på kärnkraft.

Många tankar om kolonisering och befrielse, såväl kollektiv som individuell, gör sig påminda medan jag glider fram genom landskapet på väg mot en av de mest storslagna och kraftfulla platser som Moder Jord kan uppvisa – Grand Canyon. Även här, i detta imponerande vackra landskap har den vite mannen hittat och utvunnit metaller som zink, koppar och uran, men när kanjonen förklarades som nationalpark 1919 upphörde den formen av exploatering. Nu var det själva landskapet som sågs som en resurs att bevara för framtiden. Det här måste vara ett av världens mest besökta och fotograferade turistmål. Även i april är det en strid ström av besökare vid utsiktspunkterna längs med rimmen på 2 000 meters höjd. Man hör spanska, japanska, tyska, hindi och en hel del bråkande amerikanska idiom. Men under denna turistiska yta som gjort Grand Canyon till en vara, till en upplevelse bland andra att konsumera, är detta en mycket helig och kraftfull plats.

Hopi och zuni anser att deras inträde i den här världen skedde just i Grand Canyon. Exakt var vill de naturligtvis inte avslöja, men traditionella hopier gör årliga pilgrimsvandringar till och i Grand Canyon. En sådan vandring är utsökt och respektfullt beskriven i Jack Pages fantastiska fotobok *Hopi*. Kanjonen är

också hem för två andra indianfolk - havasupai och hualapai - som här har egna reservat, delvis också inne i kanjonen.

I och runt Grand Canyon har människor bott i 10 000 år. De första jägarna och samlarna har lämnat väldigt få, om ens några, synliga spår efter sig, men man har hittat människotillverkade figurer som kan vara så gamla som 4 000 år. Folk som också bedrev småskaligt jordbruk har funnits här i nära 2 000 år. Man har hittills funnit 2 000 boplatser efter puebloindianer innanför nationalparkens gränser, den största av dem kallas Tusayan Pueblo och är daterad till 1100-talet. Mot slutet av 1200-talet övergavs denna pueblo ungefär som Chaco Canyon. Invånarna drog vidare och blev eller gick upp i hopi och andra pueblofolk. Under de kommande seklerna befolkades området av människor som försörjde sig på en kombination av samlande, jakt och småskalig odling som havasupai, hualapai och navajo.



Grand Canyon – här trädde hopi in i världen

Bland alla dessa spår i landskapet, efter människor som förmådde anpassa sig till dess hårda klimatrealiteter, finns också avvikande spår, nästan som om de vore efter *aliens* på besök från yttre rymden. Och de var definitivt främmande fåglar i denna omgivning, men de kom inte från yttre rymden utan från Spanien. Francisco Vázquez de Coronado hette den man som ledde en expedition från

Mexiko in i nuvarande New Mexico och Arizona för 470 år sedan. Målet för expeditionen var att hitta det mytomspunna Cibolas sju städer av guld. Vad Coronado hittade var zunis och hopis byar med hus av adobe och inte av guld. Under vistelsen hos hopi fick Coronado höra talas om en stor flod norröver som väckte hans nyfikenhet och han skickade iväg en enhet under Garcia Lopez de Cárdenas för att finna den. Med hjälp av hopivägvisare kom Cárdenas efter flera veckors strapatser fram till Grand Canyon (en resa som idag bara tar ett par timmar med bil). Trots flera försök lyckades Cárdenas dock aldrig komma ner till Coloradofloden i kanjonens botten – antagligen för att hopiguiderna bävade för att visa in en spanjor i detta heliga rum, deras *sipapu*, inträdesplats i den här världen.

Om man sätter sig i lugn och ro på någon av utsiktsplatserna, kopplar bort turistsorlet och försöker kontemplera kanjonen känner man otvetydigt av denna helighet. Ens eget inre djup korresponderar med, känner samhörighet med och hänger ihop med kanjonens djup. Här finns en sinnesvidgande dimension som man kan göra sig mottaglig för och ta del av. Jag vill beskriva upplevelsen som sam-hörighet och sam-andning med Moder Jord. Detta är verkligen en megakraftplats, även om jag, som en vit utbölning, inte kommer in i landskapets alla berättelser. Jag föreställer mig dock att jag kommer betydligt djupare än Coronado och Cárdenas, som aldrig förstod att Cibolas städer av guld var en sorts språklig kamouflering av Drömtiden och dess rikedom på visdom och kraft. Grand Canyon är inte bara en port till Drömmandet – här strömmar Drömmandet in i världen via flera olika ”nav” eller ”noder” som betraktas som heliga av områdets urfolk.

Oväntat uppenbarar sig plötsligt en jättelik rovfågel rakt framför oss. Den materialiserar sig helt oväntat precis som havsörnar kan göra därhemma. Med vingarna fullt utbredda och ett och annat makligt vingslag passerar den rakt över oss. Ett budskap? Absolut! Och vilken mäktig syn! Det är en kondor. Den kan ha en vingbredd på över tre meter. På 1980-talet fanns bara ett 20-tal exemplar kvar av kondoren i sydvästra USA, men genom ett idogt och lyckosamt kläcknings- och utplaceringsprogram finns det numera 300 kondorer - ett 60-tal av dem i Arizona. Ett antal häckar framgångsrikt i Grand Canyon.

När jag i solnedgången ser kanjonens färger mättas och sedan blekna igen grannar jag på kondorens budskap. Den har likt urbefolkningen här i sydväst lyckats överleva 500 års hårdhänt kolonisering och rovdrift för att lugnt och värdigt fortsätta sin upphöjda dans i det stora kosmiska kretsloppet. Och just i solnedgångens sista flämtande ljusspel ser jag kanjonens väggar mycket långsamt, men ändå märkbart, röra sig i denna dans.

Om de heliga bergens kunskap

San Francisco Peaks, eller *Doko'oo'slid*, som navajo kallar dem, ligger i nordvästra Arizona. Den högsta toppen är cirka 4 000 meter och i april 2010 finns ganska mycket snö kvar däruppe. Jag betraktar det heliga berget från staden Flagstaff där jag intervjuar navajohistorikern Jennifer Denetdale på *Northern Arizona University*.

Jennifer Nez Denetdale är den första navajo som avlagt doktorsexamen i historia. Den finns som bok under titeln *Reclaiming Diné History – The Legacies of Navajo Chief Manuelito and Juanita*. Boken är oerhört uppmärksammanad och hyllad inte bara bland navajoer utan också bland historiker från andra urfolk. Det Jennifer Denetdale gör är nämligen att avkolonisera historien. Hon ”gör om kartan över och återerövrar vårt territorium, såväl geografiskt som kulturellt”.

Denetdale, är släkt i rakt nedstigande led till den legendariske navajoledaren Manuelito, som egentligen hette *Hastiin Ch'il Hajin*, och hans andra hustru Juanita, *Asdzáa Tl'ogi*. De är Denetdales mormors mormors far och mor. Manuelito ledde navajoerna genom den svåra process på 1860-talet som går under namnet Den långa marschen när de tvångsförflyttades från *Diné Bikéyah* till flera års fångenskap i Bosque Redondo i New Mexico. Det var en fångenskap fylld med umbäranden och övergrepp. Uppskattningsvis var det nära 9 000 navajoer som samlades ihop under skoningslösa former, bl a den brända jordens taktik som tillämpades av Kit Carson, och sedan i omgångar tvångsmarscherades 60 mil österut. I Bosque Redondo skulle navajo ”civiliseras” och bli jordbrukare, men förutsättningarna för detta var icke-existerande. Hundratals navajoer avled under fotmarscherna och i Bosque Redondo rådde matbrist, svält och sjukdomar. Allt ägde rum under förödmjukande och våldsam behandling från USA-soldaterna i Fort Sumners som övervakade hela projektet.

Manuelito var en av de navajoledare som 1868 lyckades få till stånd det ännu gällande fredsfördraget med USA:s federala regering, ett fördrag som

möjliggjorde för navajoerna att återvända till *Diné Bikeyah* om än i en kolonial underordning som en *domestic dependent nation*.

Manuelito lyckades behålla sina övertygelser och sin ansedda position bland övriga navajoer under fångenskapen. Han höll fast vid de traditionella ceremonierna – något som många ännu idag ser som huvudskäl till att navajo inte bara överlevde fasorna i Bosque Redondo utan också lyckades ta sig därifrån som *Diné*, som ett folk med en obruten kulturell och andlig tradition. Ännu idag förknippar de flesta navajoer Manuelito med begrepp som motstånd, överlevnad och kulturell och andlig kontinuitet.



Jennifer Nez Denetdale

Jennifer Denetdale berättar i boken om sin mödosamma släktforskning. Via släktingars muntliga berättelser lyckas hon kartlägga släktmönster och matrilineära traditioner (här fanns ingen folkbokföring!) och genom att kombinera dem med mytiska berättelser om Drömtiden återupprättar hon *Diné* i historien, som hon själv uttrycker saken. Traditionellt har navajo använt historien för att möta dagens utmaningar och vad Denetdale gör i denna bok är att skriva navajos historia utifrån deras eget perspektiv och för deras egna syften. Det här är de förtrycktas historia ur de förtrycktas perspektiv och så här kan intellektuell avkolonisering se ut. *Reclaiming Diné History* är ett exempel på

hur urfolk världen över försöker återerövra sina intellektuella traditioner, nu även inom västerländska akademiers ramar. Denetdale har också skrivit en mycket överskådlig bok om Den långa marschen: *The Long Walk – The Forced Navajo Exile* där hon anlägger ett perspektiv underifrån, från de tvångsförflyttade och deras efterlevande. Än idag finns i de flesta navajofamiljer mycket levande berättelser om vad som hände deras anförvanter i Bosque Redondo och hur de mot alla odds lyckades överleva. Berättelser som används för att åskådliggöra såväl förebilder som varningar till nya generationer.

Jennifer Denetdale sitter bekvämt tillbakalutad i en skinnfåtölj i sitt lilla tjänsterum på universitetscampus i Flagstaff när jag vill få henne att knyta samman navajohistorien med fenomenet *Chaco Canyon*. Vad är allmän kunskap hos navajo om Chaco?

- När jag var liten tog vår pappa med oss ut dit. Jag känner till flera berättelser om Chaco, en av dem handlar om Den store spelaren. Den berättelsen säger att spel och dobbel kommer att föra med sig fattigdom för navajofolket. Chaco Canyon har förbindelser och kopplingar till ceremoniell kunskap hos navajo, kunskap som medicinfolket har.

Är Chaco en helig plats för navajo?

- Den är knuten till ceremoniell kunskap och det finns berättelser om hur de tidiga navajoerna hade förbindelser med folk som bodde i Chaco. Det är berättelser som ifrågasätter den västerländska synen på navajo som senkomlingar till detta område.

Det är inte bara spel och dobbel som kan medföra fattigdom, det kan väl också kolbrytning?

- På 1950- och 60-talen under Raymond Nakais tid som ordförande i stamrådet tog navajoledarna verkligen till sig de västerländska begreppen om framsteg och utveckling. Under den perioden uppmuntrades navajoledarna av *Bureau of Indian Affairs* att utveckla resurser som kol, olja, vattenkraft, uran och naturgas. Men utvecklingen av våra resurser har inte gett oss välstånd. Vi har kraftledningar som kommer från navajo- och hopiland och passerar förbi våra bostäder och samhällen för att i stället lysa upp resten av sydvästra USA. En stor del av vårt folk lever utan elektricitet och får frakta hem sitt vatten.

Vad menar du med att återta det geografiska och kulturella territoriet?

- För mig innebär det att återta kunskap och låta navajoröster framträda. Det handlar om hur vi konstruerar det förflutna och vad det förflutna innebär för oss. Jag har kommit fram till att sambanden mellan kunskap och makt har viktiga innebörder. Den kunskap om navajo som skapats av antropologer, arkeologer och historiker har varit bidragande till att beröva navajofolket mycket av dess

landområden i norra Arizona. Det är viktigt för oss att skriva ner vår egen kunskap, eftersom kunskap omvandlas till politik.

Vad innebär det att avkolonisera sitt tänkande?

- Det finns en ny generation av ursprungsamerikanska forskare som hämtar inspiration i det som hände på 1960- och 70-talen med röd makt-rörelsen och *American Indian Movements* aktioner. Det var rörelser som riktade uppmärksamheten mot den kamp som våra förfäder hade fört och det inspirerar oss. När vi talar om avkolonisering talar vi om minst två saker. För det första fortsätter vi att betona traditionella föreställningar och värden. För det andra måste vi för att kunna återta dessa värden och åter bygga upp våra nationer, samhällen och familjer i enlighet med traditionella värderingar också undersöka de områden inom våra samhällen som fortfarande är koloniserade.

Exempel?

- Navajos uppfattning om nation och nationalism är mycket lika de amerikanska uppfattningarna. Vi har kommit att betrakta amerikanska intressen som våra egna intressen och vi deltar i den amerikanska imperialismen i Mellanöstern t ex. Jag försöker medvetandegöra mitt eget navajofolk om detta och reser frågor om varför vi är så patriotiska mot USA när USA gång på gång har vägrat att erkänna sitt ansvar mot och uppträda på ett mer etiskt sätt mot de inhemska ursprungsfolken.

Denetdale betonar att Den långa marschen är en vattendelare i navajohistorien. Före den var navajo ett mycket oberoende och självstyrande folk med sitt eget politiska, ekonomiska och sociala system – ett system som fungerade väl. Som en följd av militära nederlag och Den långa marschen blev navajo ett folk som var beroende av den federala regeringen och efterhand infördes också ett främmande regeringssystem.

- Åren och generationerna av etnisk rensning har verkligen krävt sin tribut av oss. Vi minns inte hur det var när vi hade ett eget styrelsesätt, så avkolonisering handlar om att minnas hur den strukturen såg ut. De senaste årens maktkamp i Window Rock mellan rådet och presidenten har varit mycket demoraliserande och frustrerande att beskåda. Vi har en lång väg framför oss.

Hur vill du beskriva essensen i *Sá'ah Naaghái Bik'eh Hózhóón*?

- Det finns mångfaldiga nivåer av innehåll och betydelser i denna filosofi. *Sá'ah Naaghái Bik'eh Hózhóón* utgör ramverket för navajosättet att leva, *Navajo way of life*, och en stor del av detta utgörs av ceremoniell kunskap. Jag kan säga att jag har djup respekt för vår filosofi *Sá'ah Naaghái Bik'eh Hózhóón*. Det är viktigt för oss som navajofolk att göra vårt bästa för att leva på det sättet. En del av det innebär för mig att bli påmind om att varje dag har en möjlighet. Det

finns en möjlighet för skapande. Det finns en möjlighet för möten. Det innebär för mig att det alltid är en ny dag där jag kan göra ett bättre jobb och leva på ett bra sätt.

- Genom hela livet och varje dag påminns jag på olika sätt om skönheten och innebörden i navajofilosofin, *Sá'ah Naaghái Bik'eh Hózhóón*, säger Denetdale och anspelar på de mäktiga bergen ovanför staden, *Doko'oo'slid*, San Francisco Peaks.

Doko'oo'slid är ett av ledarbergen i navajofilosofin. När de heliga varelserna drog sig tillbaka efter att ha formgett världen var San Francisco Peaks en av de platser som de valde att bege sig till.

- De heliga varelserna försvann aldrig, säger Denetdale. När de hade skapat den här världen, märkt ut gränserna för navajoernas land - *Diné Bikéyah* - och satt de fyra heliga bergen som väktare över detta land förklarade de att vi i fortsättningen inte skulle se dem i fysisk form igen. Men när vi betraktar bergen kommer vi att bli påmind om att de fortfarande finns här. När det är dags kommer vi att kunna återknyta till dem. Det är det som våra berättelser och sånger handlar om.

Vad kan en icke-navajo lära av detta?

- Ett av de grundläggande begreppen för navajofolket är *ké*, som betyder relationer som upprättas genom släktskap. Släktskap är inte bara mellan människor utan släktskap utsträcks till alla företeelser, till naturen, till bergen, till träden, till djuren. Det handlar om att bekräfta dem genom språket och ha respekt för dem.

Hur tillämpar man det i dagens värld?

- Det sker på många olika sätt. Här i Flagstaff pågår en strid om tillverkning av konstsnö i skidanläggningen *Snowbowl* som ligger uppe i *Doko'oo'slid*. Idén är en skymf mot berget och ursprungsamerikanerna eftersom berget är heligt. Jag använder exempel som detta i min undervisning för att få studenterna att förstå innebörden av traditionella livssätt och värderingar och bli aktiva i en omställning.

Striden om *Snowbowl* har pågått ända sedan den först byggdes på 1930-talet. Anledningen är att ursprungsfolken i Arizona, Utah och New Mexico betraktar San Francisco Peaks som ett mycket heligt massiv med en alldeles speciell plats i deras traditionella andlighet och livsstil. Här hämtar medicinmän och medicinkvinnor läkeörter och stenar, hit genomför de pilgrimsvandringar och håller ceremonier och här håller hopis regnbringande kachinas till under vinterhalvåret.

Striden har intensifierats de senaste åren sedan ägaren till skidanläggningen fått tillstånd av den federala *Bureau of Land Management*, som formellt äger området, att bygga ut anläggningen och också att använda renat avloppsvatten från Flagstaff för snötillverkning – något som urfolken ser som ett oerhört övergrepp på sin andlighet. Navajo drev saken till domstol och lyckades tillfälligt stoppa planerna men en högre instans gav grönt ljus 2008.



San Francisco Peaks

Presidenten för *Navajo Nation* 2002-2010, Joe Shirley Jr, sammanfattar mycket av den traditionella navajosynen på San Francisco Peaks i ett budskap till stadsstyrelsen i Flagstaff hösten 2010, som då hade fått frågan på sitt bord igen:

”Överallt i Navajoland kan man varje dag i veckan också i denna moderna värld höra sånger och ceremonier för att bringa balans till vårt folks liv som åkallar namnet på denna heliga plats, *Dook’o’osliid*. För oss *Diné* representerar det heliga berget i väst livet självt. Vårt heliga gudomliga väsen Kvinnan-som-förändrar sig, *Changing Woman*, placerade detta berg här för oss och fäste det vid jorden med en solstråle... Ända sedan dess har *Diné* rest till detta heliga berg för att samla örter och förrätta sina ceremonier och böner. Den vördnad som *Diné* känner för *Dook’o’osliid* har aldrig upphört eller minskat... Jag ber er att lyssna till min vädjan så att det andliga livet för mitt folk kan fortsätta

oantastat i 50 år, 100 år, 500 år till, så som det har gjort under det gångna millenniet.”

Det vita rättsmaskineriet tycks ha sagt sitt sista ord i denna långa strid: det är OK att av profitintresse vanhelga ursprungsamerikaners heliga platser. Precis som Drömmandet är koloniseringen en ännu pågående process.

Hur kan vi västerlänningar återknyta till landskapet, frågar jag Jennifer Denetdale utifrån exemplet San Francisco Peaks.

- Genom berättelser och sånger. Jag tror att berättelser är mycket kraftfulla, språk är mycket kraftfullt, språk är vackert. Jag försöker ge mina studenter berättelser som får dem att uppskatta landskapet, jorden och förfäderna. Berättelserna kan förändra vårt sätt att tänka på världen och de har möjligheten att omdana våra relationer. Berättelser är mycket starka förändringsverktyg.

Kunskapen finns alltså närvarande i landskapet, för den som vill och kan återknyta till de heliga varelserna. Men hur ska människor i industricivilisationen som har tappat bort det allra mesta av traditionell kunskap och naturkontakt kunna återknyta till denna heliga kunskap?

- Ni måste skrapa under ytan för att hitta berättelserna. Man vet aldrig vad man hittar förrän man har börjat leta. Berättelserna är en del av landskapet. Urfolk känner sig ofta vilse, de känner att de har förlorat sin kultur och tradition men jag håller inte med om det. De heliga varelserna gav sig aldrig av. De gav oss det värdesystem som vi skulle leva enligt. Vår mänskliga form är de heliga varelsernas form, så vi är också heliga varelser. Om de heliga varelserna fortfarande är här så kommer vi att komma ihåg dem när tiden är mogen och vi kommer att återknyta till dem eftersom de aldrig gav sig av.

Jennifer Denetdale är uppvuxen i en familj med starka traditionella värderingar. Hennes farfar var sångare, *hataali*, och hennes far är healer och *roadman*, ceremoniledare i *Native American Church*, som använder peyote som sakrament. Peyotevägen bredde ut sig i navajoreservatet på 1930-talet och betraktas idag av de flesta navajouer som en traditionell medicinväg.

- Traditioner förändras, men vi förändras inte som folk.

Denetdale berättar förtjust om sin far som först var katolik och sedan blev mormon, samtidigt som han fortsatte att använda peyote. Det kom till mormonbiskopens kännedom och han krävde att pappan skulle svära på att aldrig mer i sitt liv ta peyote. Fadern såg biskopen i ögonen, höjde sin högra hand och svor att i fortsättningen *alltid* ta peyote. Där slutade hans samröre med mormoner och kristna.

Min sista fråga till Jennifer Denetdale blir hur hon definierar visdom?

- Det var en svår fråga.... Jag antar att visdom är att ta det man har i termer av kunskap, utbildning och andlighet och använda det för det gemensamma bästa. Jag tycker om att tänka att jag viger en del av mitt liv åt att förbättra förhållandena för navajofolket.

Visdom innebär alltså att man är aktiv i världen?

- Det handlar väldigt mycket om att vara aktiv i världen.

Klippan som balanserar världen

Från Flagstaff till Chinle - från *San Francisco Peaks* till *Canyon de Chelly* - är det 34 mil och på den sträckan kan man en aprildag uppleva regn, hagel, storm, sandstorm och mot kvällen regn och snö igen. Att köra i sandstorm är som att köra i tät snöyra minus halkan. Man ser inte många meter, slungas in i en dimvärld utan några fasta punkter att hålla sig till och hoppas att övriga trafikanter kör lika långsamt som man själv.

Inne i de täta sandmolnen kan man få intrycket att Arizona håller på att blåsa bort. Här är det inte plöjda jordar som vinden vispar iväg. Det rör sig om rödbrun jord som redan ligger bar mellan halvöknarnas grästuvor och enbuskar. Landskapet är strävt och bjuder motstånd, friktion, samtidigt som det ofta är andlöst mäktigt. Man ser ständigt långt och vädret är nästan alltid kraftfullt. Jag läser senare på *Navajo Times* hemsida att den stora motorvägen I-40 stängdes av i båda riktningarna bara några timmar efter att jag körde in i sandstormen. Vädersystemen är större än människornas trafiksystem.

Nu är jag djupt inne i *Navajo Nation*. Ensliga gårdar ligger till synes slumpartat utslängda i landskapet och ibland samlar husen ihop sig till ett skräpigt samhälle kring någon vägkorsning med bensinmack och en Trading Post. Överallt längs vägstängsel och staket som avgränsar betesmarker ser man fladdrande plastbitar – rester av gamla plastkassar, plastsäckar och allehanda förpackningar. Det blåser alltid på reservatet och plast som hamnar i landskapet slits sönder, fastnar och blåser vidare i mindre bitar. Kanske hamnar denna fladdrande plast så småningom i den vite mannens megastäder längre västerut eller kanske i den jättelika och växande plastmassa som långsamt virvlar runt i norra Stilla havet – en dödlig gåva till eftervärlden från industricivilisationen.

Chinle är en av de större orterna i *Navajo Nation*. Här finns ett centrum med stormarknad, bensinmackar och snabbmatsbarer, ett modernt storsjukhus, tre turisthotell, tämligen nybyggda grund- och gymnasieskolor med sina väldiga sporthallar och så de tätt sammanpackade elementhusen för de drygt 5 000 invånarna – ett sätt att bo som egentligen strider mot det mesta i den traditionella livsstilen. Chinle är en rätt skräpig håla, men också porten till den underbara

Canyon de Chelly, Tséyi - en kanjon som var boplats för anasazi-kulturen för 1 000 år sedan och som rymmer mängder av lämningar från den tiden i form av husruiner och klippmålningar. Därefter har navajo bott och jordbrukat i kanjonen i flera hundra år. Periodvis har den och dess svårtillgängliga sidokanjoner också fungerat som tillflyktsort i orostider. Det var här som Kit Carson på 1860-talet använde den brända jordens taktik för att inringa och tvångsförflytta flera tusen navajoer till fångenskapen i *Bosque Redondo* i New Mexico. Carson och hans anhang svälte ut navajoerna genom att bränna deras majsodlingar, hugga ner deras persikoträd och skjuta ihjäl deras får. Innan dess är det lätt att föreställa sig den skyddade kanjonen nästan som ett paradiset – en känsla som man kan få ännu idag om man anlitar en navajoguide för en tur med jeep eller till häst in i kanjonen. Canyon de Chelly är idag ett *national monument* som förvaltas gemensamt av National Park Service och *Navajo Nation* och för att få besöka huvuddelen av området måste man betala entré och dessutom åtföljas av en navajoguide.

Kanjonen är fylld av drömspår efter mycket tidiga jägare och samlare, efter tidiga pueblofolk som odlade majs, byggde avancerade hus på klipputsprång och lämnade efter sig ett rikt arv av klippkonst, efter navajofamiljer med sina fårflokar, efter spanska conquistadorer och så efter den amerikanska arméns blårockar under Kit Carson. Den är därmed också förknippad med mörka minnen och destruktiva krafter. Här finns t ex en grotta som kallas massakergrottan, en påminnelse om att också de spanska erövrarna kom fram med kraftigt övervåld.

Men för navajo är *Tséyi* framför allt en plats med starka band till Drömtiden. Här uppehöll sig flera av Drömtidens heliga varelser, här passerade *Kvinnan-som-förändrar-sig* på sin väg västerut där hon skulle bosätta sig tillsammans med sin make solen. Och här finns en mycket stark närvaro av Spindelkvinnan, *Spider Woman*. Hon är närvarande i kanjonens mäktigaste formation, *Spider Rock*. Det är en naturlig monolit i röd sandsten, som reser sig lodrätt 250 meter från kanjonens botten. Det var Spindelkvinnan som lärde navajoerna att väva men hon var också med och vävde hela skapelsen. I berättelsen om Monsterdråparen och hans tvillingbror spelar hon också en nyckelroll. Det är hon som berättar för pojkarna att det är solen som är deras far, det är hon som beskriver vägen till solen för dem och berättar hur de ska undvika alla dödliga faror längs vägen och det är hon som ger dem de magiska hjälpmedel som kommer att skydda dem under de provningar som solen utsätter dem för.

Spider Rock är i sanning en mäktig klippa, som pumpar ut sin energi i kosmos! En monolit som förenar och balanserar himmel och jord. Detta är en plats som ger kraft, men som också vill ha kraft i ett ömsesidigt samtal. Den vill vara aktiv i världen. Det är också möjligt att bära med sig den och dess kraft i sitt inre – en av de mäktigaste och märkligaste platser som jag har besökt. Spindelkvinnan är

fortfarande närvarande och drömmer fram världen som hon gjort allt sedan urtiden. När jag som människa konfronteras med detta framvällande drömmande deltar också jag i Drömtiden, blir en medspelare och medaktör i drömprocessen. Jag speglar mig i *Spider Rock* och den speglar sig i mig. Jag betraktar *Spider Rock* och den betraktar mig. Jag lyssnar på *Spider Rock* och den avlyssnar mig. Hela *Tséyi* betraktar mig och låter mig vara med, låter mig medvara, får mig att minnas min samhörighet med allt annat.



Spider Rock

Spindelkvinnan och jag speglar oss i varandra och träder tillsammans in i Drömmandets dans där världen ständigt manifesteras. *Spider Rock* balanserar inte bara himmel och jord utan också mig och alla andra som besöker den, eller drömmer den eller kontemplerar den eller bär den med sig i sitt minne och sina tankar. Varje plats har sitt eget medvetande och sin egen intelligens som inte bara människor utan också alla andra arter delar och deltar i. Detta är definitivt en vacker plats där man tänker vackra tankar. Här är det osynliga närvarande och det är alltid starkare än det synliga.

Chinle Wash som ringlar sig genom kanjonen är så strid efter vinterns snöfall och den kraftiga nederbörden dagen före mitt besök att jag kan höra den brusa långt upp på rimmen där jag betraktar *Spider Rock*. De strida vattenflödena

ställer in alla turistturer med jeep tills vidare. Moder Jord visar återigen sin styrka. Och hållbilderna intill *Spider Rock* får inga mänskliga betraktare denna dag.

Många av de hållbilder som finns utspridda runt om i landskapet i sydvästra USA har gjorts av de som nu kallas *anasazi*. De äldsta bilderna kan vara några tusen år gamla och de har under de senaste seklerna transformerats och utvecklats av *anasazis* ättlingar – hopi, zuni och acoma – målade på väggarna i underjordiska ceremonikivor, vävda i kläder, mattor och filter och målade på keramikföremål. I bilderna finns en kosmologi – en berättelse om hur kosmos har uppstått och hur det är beskaffat. Även om det kan vara många hundra år mellan berghällarnas och kivornas utsmyckningar så uttrycks liknande kosmologiska principer i båda sorternas konst. Principer som kan sammanfattas under fyra rubriker: 1) världen består av flera olika skikt/dimensioner, 2) det finns alltid ett centrum, den plats där det är meningen att man ska vara och där man upplever harmoni och balans, 3) världens kvalitet bestäms av de fyra kardinalriktningarna och de färger som är förenade med riktningarna (vit, gul, röd och blå hos hopi), 4) världen befinner sig i ständig rörelse och förändring driven av dynamiska dualistiska energier.

Klippmålningarna är ett sätt att bevara identiteten med landskapet och kontinuiteten med förfäderna och ett sätt att hålla igång det pågående samtalet med den andliga dimensionen, det osynliga. Kivornas muralmålningar är ett medium för bön där målningarna är intimt sammanvävda med övriga ceremoniella inslag – berättelser, sång och dans. Såväl de bemålade klipporna som kivorna är platser för transformation. Där kan man föra den andliga världen och den här världen närmare varandra som en garanti för harmoniska relationer mellan människor och förfäder, växter, djur och vädersystemen. Inte bara konsten utan också själva platserna där den placerats är portar till andra dimensioner, till Drömtiden.

Det här är en konst som är både beskrivande och föreskrivande. Den berättar om världens uppkomst och essens och om den andliga världens beskaffenhet. Samtidigt föreskriver den hur människorna bör uppträda i världen, i livets stora väv. Målningarna, liksom hopis danser och sånger, betonar ömsesidigheten i naturen. Om människorna fullföljer sina uppgifter i tillvaron, t ex genom ceremonier och rätt förhållningssätt, så svarar Moder Jord och hennes andliga representanter med att sända regn och värme till växtligheten och människornas odlingar.

Målningar, berättelser, sånger och danser är uttryck för strävan efter balans och strävan efter centrum i en värld som befinner sig i ständig förändring. Det finns ett uttryck hos såväl hopi som zuni som översatt till engelska blir *the middle place*. Det är de platser där pueblofolken slog sig ner efter sina långa vandringar över den amerikanska kontinenten. Och fortfarande år 2011 bor dessa folk kvar

på sin respektive *middle place*, precis som de lovat att de skulle göra vid inträdet i den här världen.

The middle place är alltså en geografisk plats i landskapet, men det är också en känsla, påpekar moderna hopi-konstnärer. En känsla av att vara hel, i balans. De beskriver därför sitt måleri som ett sökande efter denna mittplats, centrum, och denna balans.

Sambanden mellan klipp- och muralkonsten i sydvästra USA och konsten i förkolumbianska kulturer i Mexiko och övriga Centralamerika är påfallande. Idag kan vi se parallellerna mellan t ex hopi och wixárica. Men vem har påverkat vem? Kanske handlar det mer om ett gemensamt förflutet än om direkt påverkan under den tid målningarna gjordes. De underliggande kosmologiska tänkesätten tycks vara desamma, eller i alla fall mycket lika. Och det gäller också sambanden mellan hopis 500 år gamla muralmålningar och dagens ceremoniella sånger och danser. Här finns en påfallande kontinuitet i de grundläggande föreställningarna. Samtidigt nytolkar varje ny generation de gamla bilderna och symbolerna och ger dem på så vis ständigt nytt liv. I alla fall så länge som människorna fortsätter dialogen med bilderna och det de representerar – det osynliga. En dialog som pågår också i *Tséyi* och vid *Spider Rock*.



Klippkonst i Canyon de Chelly

Visdom kommer av rätt sätt att leva

Jag kör längs nordrimmen av Canyon de Chelly för att ta mig de fyra milen från Chinle till Tsaile där navajoernas universitet – *Diné College* – ligger. Det har snöat under natten och landskapet är bländande vitt i morgonsolen. Jag kör genom ett fruset ögonblick där bara de eviga korparna flaxar upp då och då längs vägen. Huvudbyggnaden på campus dyker upp som en glimrande kub på höger sida. Den är åttakantig till formen precis som en traditionell navajobostad, en hogan, ska vara. Därinne sitter den man jag ska diskutera navajofilosofi med idag - Wesley Thomas, föreståndare för *Diné Studies*.

På min fråga om vad visdom är börjar Thomas skissa på ett papper samtidigt som orden flyter ur honom som en lugn ström. Detta ämne har han ägnat mycket tid åt. Han skissar fyra nivåer i den traditionella navajosynen på hur visdom utvecklas: *common sense*, *responsibility*, *being wise* och *having wisdom*. Sunt förnuft fostras man till under uppväxten, ansvar tar man när man bildar familj, vis kan man bli när man lärt av livet som förälder och blivit far- eller morförälder och när man blivit ännu äldre och har barnbarnsbarn kan man ha visdom.

- Visdom är något som man kommer till, något som man uppnår över tid, men ålder är ingen garanti för att man verkligen blir vis. Inte heller måste man nödvändigtvis ha barnbarn eller barnbarnsbarn, säger Thomas. Det viktiga är att man lär av sina misstag och erfarenheter och går igenom vissa stadier.

Thomas fyller papperet med cirklar över livets faser, kurvor över hur ett människoliv bör utvecklas enligt traditionell navajosyn. Han försöker konkretisera skillnaden mellan att vara vis och att ha visdom. Traditionellt anses att man bör ha både barnbarn och barnbarnsbarn för att nå stadiet där man har visdom. Man ska ha levt ett helt liv och ett fullödigt liv, där man har lärt av sina prövningar och misstag och nått positionen att vara en *elder*, en äldste, i sitt samhälle. Men ålder är bara en av förutsättningarna. En del människor får aldrig visdom, andra får det och en del kan få det i ganska ung ålder. Visdom är något man gör sig förtjänt av men det finns ingen punkt som säger exakt när det sker.

- Utanför reservatet, bland stadsindianer, kan man få höra att man är vis bara för att man är gammal. Men de saknar traditionell kulturell kunskap och inser inte att det är en lång lista av saker man måste gå igenom för att bli vis. Utanför reservatet säger folk till mig: Åh, du är en vis människa. Men jag är långt därifrån. Jag är inte vis, jag har bara en del sunt förnuft, men jag gör fortfarande misstag som jag måste lära mig av.

- Att ha visdom är en position som man måste förtjäna. Det är vissa stadier som man måste gå igenom, man lägger märke till dem, man erkänner dem och alla beslut som man fattar grundar sig på förståelse av den traditionella etik och moral som ligger under alla dessa föreställningar. Och riktigt gamla människor förlorar sin visdom, de går i barndom och måste tas om hand.

Hur kommer visdomen till uttryck?

- Visdom är något aktivt. Den har en energi som kontrolleras av de personer som har visdom. För att uttrycka den manipulerar de den inte, de framtvingar den inte. De respekterar vad det innebär att ha visdom. De exploaterar den inte, de säljer den inte. Mycket få av dem vet att de har visdom. Man kan erkänna att man har visdom, men man kan inte stoltsera med den. Om man exploaterar den omvandlas den till girighet. Visdomen begränsas till den som har den, den är en gåva, men den är en gåva som man förtjänar.

Samspekar en vis människa med världen på något speciellt sätt?

- De lever en särskild sorts liv och följer kulturella regler. Hos navajo är många av dessa regler baserade på skapelseberättelserna som utspelade sig när världen började och reglerna kom på plats.

Och så fortsätter Wesley Thomas med att rita upp sin mormors livslinje – två parallella linjer och mellan dem en zickzacklinje från vänster till höger. Mellan de två parallella linjerna utspelas det ideala navajolivet – att leva hälsosamt, att leva i harmoni och att bli gammal. De två parallella linjerna representerar de kulturella reglerna som livet bör levas innanför. Det är den ideala livsvägen, men alla människor gör misstag och hamnar utanför linjerna, utanför harmonin. Då använder man de traditionella ceremonierna för att få tillbaka livet i harmonisfären.

Plötsligt skrockar Thomas till:

- Min mormor sa alltid att ålderdomen är överskattad. I själva verket är den bara smärta och lidande.

Så blir han djupt allvarlig igen och betonar att visdom är något som bara kan uttryckas inom och som en del av den egna kulturella kontexten. Han talar

kritiskt om de indianer som klivit utanför sin kultur och säljer sitt budskap till beundrande och visdomstörstande vita:

- De ger sken av att vara visa, *masquerading as wise*, men vi genomskådar lätt dessa personer. De säljer ut sin kultur och det kommer att slå tillbaka på dem själva. Stamsamhällena har regler och de här människorna förstår inte reglerna. Men det som sänds ut kommer tillbaka.

Strävar du efter att bli en vis människa?

- Nej, för om man gör det betraktas man som en självisk person. Visdom måste få komma till en, man kan inte förvänta sig den, eller skriva in den på agendan och tro att man själv kan bestämma när. Man får den genom att leva på rätt sätt som den egna kulturen förespråkar. Det är något som det inte bara går att jobba sig till. Att söka visdom är som att försöka få tag på regnbågen. Det är ouppnåeligt - den förflyttar sig bara.



Wesley Thomas

Wesley Thomas fortsätter att rita på sitt papper. Nu försöker han ge en helhetsbild av det kulturella läget för Nordamerikas alla 800 nu levande urfolk. Det är bara omkring 15 av dem som har sina traditionella kulturella sedvänjor intakta. Thomas definition på detta är att språket ska finnas där och att

ceremonierna ska utföras på det egna språket. Utan språket och ceremonierna blir de kulturella sedvänjorna instabila och kollapsar till slut. De som har hållit fast vid sina traditionella sedvänjor är hopi och övriga pueblofolk:

- De är samtida indianer, som lever både i den traditionella och i den västerländska världen. Hopis och de flesta pueblofolken är hardcore och jag beundrar dem för det, för att de envisas med att följa reglerna och för att de har övervakare av reglerna, *gatekeepers*, på varje nivå. Jag vet att de fortfarande kommer att tala sina språk även om 100 år.

Thomas sätter epitetet *hardcore* på dessa grupper, som andra kallar traditionella eller konservativa. De finns i ena änden av det diagram han ritar upp. Motsvarar kanske 10 procent av Nordamerikas ursprungsbefolkning idag. Sedan ritar han en stigande kurva som går via kulturer som befinner sig i olika faser av övergång, transformation, (där han placerar dagens navajo) till dem som är assimilerade och till sist helt införlivade i den amerikanska mainstreamkulturen. Då talar och tänker de på engelska, de traditionella ceremonierna är borta och har möjligen ersatts av *powwows*, som Thomas betraktar mer som entertainment än som uttryck för traditionell andlighet. De assimilerade och införlivade indianerna utgör enligt Thomas 80 procent av dagens ursprungssamerikaner.

Är det inte möjligt att behålla ceremonierna även om de genomförs på engelska?

- Då är meningen, innebörden, borta. Det finns ingenting där.

Det pågår en stor debatt i Navajo Nation om det som kallas *fundamental law* sedan stamrådet försökt begränsa dess användning. Går det att sammanfatta detta komplexa begrepp?

- *Fundamental law* är ett navajosätt att leva, *Navajo way of life*. Man urskiljer skillnaderna mellan rätt och fel genom att ta vägledning av det som skedde i det förgångna. *Fundamental law* är de grundläggande regler som har härletts ur skapelseberättelserna, t ex berättelserna om *Coyote*. Utifrån dessa regler ska man t ex inte stjäla och inte begå äktenskapsbrott. Alla sådana regler är inbäddade i *fundamental law*. Kärnan i det är att veta skillnaden mellan rätt och fel. *Fundamental law* gäller hur vi tar hand om gamla människor, hur man genomför *blessingwayceremonier* vid vårdagjämningen, hur man genomför pubertetsceremonier för flickor etc.

Vad är den fundamentala skillnaden mellan västerländsk filosofi och urfilosofi, *indigenous philosophy*?

- Västerländsk filosofi är jag, jag, jag, *me, me, me*, medan urfilosofi är vi, oss, vårt, *we, us, ours*. Det västerländska tänkandet utgår från jaget medan urfilosofin i vi-et innefattar jaget, alla släktingar, djuren, växterna, jorden, luften, vattnet,

allt. Den står för en holistisk förståelse av världen. Vi är bara en del av omgivningen.

Skillnaden mellan västerländsk vetenskap och urvetenskap, *native science*?

- Om den västerländska vetenskapen studerar människan så ser den hennes kropp som en lök ungefär. Den skalar bort skal efter skal och försöker gå till den innersta kärnan för att förstå hur den fungerar. Det började med cellstudier, fortsatte med DNA-studier, därefter RNA-studier och det fortsätter inåt för att försöka lista ut vad som får det att fungera. Det finns en besatthet om detta i västerländsk vetenskap. I urvetenskap, *native science*, vill man veta hur helheter fungerar, studera hur varje del arbetar tillsammans med de andra, hur allting samverkar. Det är ett mer holistiskt angreppssätt och vi är mer intresserade av att förstå hur hela företeelsen fungerar. Naturen konstruerade den och vi befinner oss inte i den positionen att vi har rätt att dissekera den, t ex genom att fläka upp Moder Jord för att utvinna kol och olja.

Wesley Thomas ger ett exempel från sin egen studietid:

- På biologilektionerna ville jag inte vara med och dissekera en groda för att titta på grodans celler. Jag ville studera grodan som helhet. Jag var ändå tvungen att vara med om dissektionen och efteråt blev jag tvungen att genomgå en reningsceremoni.

När jag intervjuade Wesley Thomas 2007 om begreppet *Sá'ah Naaghái Bik'eh Hózhóón* berättade han att en grupp kloka personer på *Diné College* höll på att ta fram en engelsk översättning av detta komplexa begrepp. Hur gick det, frågar jag tre år senare.

- Det blev aldrig någon översättning till engelska och det finns en anledning till det. *Sá'ah Naaghái Bik'eh Hózhóón* har olika innebörd i olika ceremonier. Den förändras beroende på sammanhanget som den används i.

Förändras *Sá'ah Naaghái Bik'eh Hózhóón* också över tiden?

- Jag tror att den förändras men att förändringarna avtar eftersom vi använder den i mindre utsträckning än tidigare. Alla saker minskar och dör ut. Allt i vår kultur går genom detta. Vi kan ta fåren som exempel. De introducerades hos navajo under 1500-talet, nådde sin toppnivå vid sekelskiftet 1800/1900 och har därefter minskat i antal. Idag ser du mycket färre får än tidigare i *Navajo Nation*. Ceremonierna avtar också. Det är allt färre unga som lärs upp till att leda de traditionella ceremonierna. *Native American Church*, med dess peyoteceremoni, har uppstått som en motkraft, men det är en annorlunda ceremoni. De traditionella medicinceremonierna är dyra, *Native American Church* är billigare. Inom 50 år kan de traditionella ceremonierna vara borta, eller åtminstone sällsynta.

Vad kan jag som västerlänning lära av *Sá'ah Naaghái Bik'eh Hózhóón*?

- För att förstå urfilosofi måste du gå igenom en process där du tillägnar dig en förståelse av själva processen. Idag lärs inte hela idésystemet kring *Sá'ah Naaghái Bik'eh Hózhóón* ut längre. Det har blivit en privilegierad del av samhället som förstår den. *Sá'ah Naaghái Bik'eh Hózhóón* finns överallt, den är osynlig för dig men den finns i allt som du ser. Den är redan inbäddad i oss och en hel del av oss lever också av den och med den, även om vi inte förstår dess mening. Den är något som finns inom dig, i din kropp, inom ditt tänkande och du känner den och du smakar på den och du fruktar den. Den är en del av våra sinnen, den är essensen av omgivningen som vi lever i. *Sá'ah Naaghái Bik'eh Hózhóón* är t ex närvarande i en dator. Ett annat sätt att se på den är att se den som den grundläggande förståelsen av hur man hittar tillbaka till rätt och fel. En navajo som genomför ceremonier förstår mer och har mer av *Sá'ah Naaghái Bik'eh Hózhóón* än en vanlig navajo på reservatet. *Sá'ah Naaghái Bik'eh Hózhóón* handlar om en förening av vänster och höger, vänster och höger hjärnhalva, yin och yang. *Sá'ah Naaghái Bik'eh Hózhóón* är inbäddad i det traditionella språket.

Back to basics alltså, tänker jag när jag kör tillbaka mot Chinle genom ett landskap som hunnit värmas upp av aprilsolen och nu gjort sig av med det mesta av nattens snötäcke. Back to basics. *Sá'ah Naaghái Bik'eh Hózhóón* finns i landskapet. All kraft och kunskap finns i landskapet. Landskapet är ett intelligensfält som det helt enkelt gäller att göra sig mottaglig för.

Proper protocol

Wesley Thomas hyllar de kulturer som han kallar *hardcore* för att de envisas med att följa sina traditionella regler. Det gäller på varje nivå – inte minst ceremonierna, som är ursprungskulturernas generatorer. Det är en utbredd ståndpunkt bland traditionella ursprungsamerikaner att ceremonierna måste utföras på det ursprungliga språket och i ursprungliga syften. Det brukar kallas *proper protocol* kan kanske översättas med rätt förhållningssätt. Traditionalisterna ser *proper protocol* som ett sätt att skydda sin kultur och sina ceremonier mot det senaste inslaget i kolonialismen, nämligen new age-rörelsens kommers kring indiansk andlighet.

En av de tydligaste företrädarna för dessa traditionalister är *Arvol Looking Horse*, en lakota-medicinman från Rosebud-reservatet i South Dakota. *Arvol Looking Horse* är beskyddare i 19:e generationen av den heliga pipa som i Drömtiden överlämnades till lakota/dakota/nakota av den vita buffelkalvkvinnan. Det senaste uttalandet om ceremoniell etikett gjorde han efter den tragiska svetthyddeceremoni i Sedona, Arizona, i oktober 2009, då tre personer omkom. De var deltagare i en så kallad Spiritual Warrior Retreat som leddes av en vit new age-kändis, James Arthur Ray – 2011 åtalad för tre fall av dråp i samband med den ödesdiga svetthyddan. Här följer en något nedkortad tolkning av Arvols uttalande:

”Våra ceremonier handlar om liv och botande. Ända sedan den tid när denna uråldriga ceremoni gavs till vårt folk har döden aldrig varit en del av vår *inikag’a* när den utförs på rätt sätt. Idag översätts denna ceremoni som ’svetthydda’ men den är mycket mer än så. Den termen passar inte med den verkliga innebörden vi lägger in i begreppet rening.

Inikag’a är den äldsta ceremoni som *Wakan Tanka* (Den Store Anden) gav oss. För 19 generationer sedan fick lakota/dakota/nakota-folket sju heliga boteriter av en andekvinna, *Pte San Win* (Vita buffelkalvkvinnan). Hon hade dessa riter med sig tillsammans med vår heliga *c’anupa* (pipa) och gav dem till vårt folk, när våra förfäder led i en svår tid. De skulle också hjälpa oss i framtiden, för ännu svårare tider som skulle komma. De skulle hjälpa oss att behålla

anknytningen till vilka vi är som ett traditionellt kulturellt folk. Reglerna för hur man uppträder på i alla dessa ceremonier är mycket strikta eftersom vi arbetar med det andliga (egentligen: ande). Skaparen, *Wakan Tanka*, sa till oss att om vi förblir ödmjuka och ärliga kommer vi att behålla vår förbindelse med *Inyan Oyate* (stenfolket), som vi kallar våra farfäder, så att vi kan bota oss själva och våra älskade. Vi har fått en gåva att be och bota och måste förbli ödmjuka mot vår *Unc'i Maka* (Mormor Jord) och mot varandra. *Inikag'a* används i alla de sju heliga riterna för att förbereda och avsluta ceremonierna, liksom den heliga örnfjädern. Fjädern representerar våra förfäders heliga kunskap.

Vi ursprungssamerikaner måste förtjäna rätten att ösa *Mini Wic'oni* (livets vatten) på *Inyan Oyate* (stenfolket) i *Inikag'a*-ceremonin genom att under fyra år genomföra visionssökningar (*vision quests* = utesittning i fyra dygn) och delta i soldansen under fyra år. Sedan får man genomgå en ceremoni där man blir målad – som ett erkännande av att man nu har förtjänat rätten att ta hand om någon annans liv genom en reningsceremoni.

Man måste också kunna förstå vårt heliga språk så att man kan förstå budskapen från Farfäderna, eftersom de är uråldriga, de är våra andeförfäder. De lever (egentligen: *walk* = går, vandrar) vår kultur och lär ut värdena i vår kultur genom att vara ödmjuka och kloka och genom att visa omsorg och medlidande.

Det som hände med den hopradsade saunan som de kallade svetthydda (i Sedona) har inget att göra med vårt ceremoniella livssätt!

När man gör en ceremoni kan man inte ha pengar i tankarna. Vi har att göra med ren och äkta energi för att åstadkomma botande och den kommer från alla som deltar i ceremonicirkeln. Hjärta och tanke måste vara förbundna. När man blandar in pengar förändrar de energin i botandet. Patienten vill ha vad han betalat för; de andliga förfäderna kommer inte att vara där, och vårt sätt att leva exploateras! Då gör man mer skada än nytta. Pengeaenergin får inte vara närvarande i boteceremonin, inte ens i form av en skål där man kan lägga pengar frivilligt. Bara efter ceremonin, mellan personen som botas och förmedlaren (Arvol använder termen *intercessor* om botaren) som har hjälpt till med att upprätta kontakten med Den Store Anden, kan pengar ges som ett uttryck för uppskattning. Det utbytet av energi kommer från hjärtat; det är privat och blandar inte in Farfäderna!

I vår profetia om Vita buffelkalvkvinnan sa hon till oss att hon skulle återvända till jorden när vi har svåra tider. 1994 började detta hända med födelsen av en vit buffel. Men det gäller inte bara buffelnationen, utan många djurnationer började visa sin heliga färg, som är vit. Vita buffelkalvkvinnan förutsade att vid den tiden kommer det att bli många förändringar på Mormor Jord. Det kommer att inträffa saker som vi aldrig har upplevt eller hört talas om tidigare;

klimatförändringar, jordförändringar, sjukdomar, en chockerande respektlöshet för livet och mot varandra, och det kommer att finnas många falska profeter!

Min farmor som överlämnade knytet med den heliga pipan till mig sa att jag skulle bli den siste beskyddaren om inte folket bättrar sig. Angreppen på Mormor Jord är fasansfulla, övergreppen mellan människor fanns inte i vår kultur, övergreppen mot vårt folk har betecknats som folkmord, och nu upplever vi ett andligt folkmord!

På grund av de problem som började uppstå när vi fick möjlighet att utföra våra ceremonier i det fria igen med *Freedom of Religion Act* 1978, så talade våra äldste med mig om det missbruk av vårt ceremoniella livssätt som de hade sett. Detta livssätt var en gång mycket strikt. Efter att ha hört deras varningar i många år höll vi ett möte för att ta itu med bristen på protokoll i ceremonierna. Ett uttalande gjordes 2003 sedan vi kommit överens om att ta upp missbruket av våra ceremonier och påminna om rätt förhållningsregler. Alla ansträngningar har gjorts för att skydda vårt sätt att leva som ett traditionellt folk eftersom detta sätt är för vår framtid och för framtiden för allt liv på Mormor Jord – *Mitakuye Oyasín* (All my relations = alla mina relationer, ömsesidigheten mellan alla varelser) så att alla kan leva hälsosamma liv.

Människor som inte tillhör ursprungskulturer (*non-native people*) har rätt att söka hjälp av ursprungssamerikanernas förmedlare för att uppnå god hälsa och välmående. Det är upp till förmedlaren att besluta. Förmedlaren har förtjänat denna rätt att använda vårt ceremoniella livssätt på det sätt som jag har förklarat.

Just nu skulle jag vilja be alla nationer på Mormor Jord att respektera vårt heliga ceremoniella sätt att leva och sluta exploatera våra *Tunka Oyate* (andliga farfäder).

I livets heliga cirkel där det inte finns något slut och ingen början!”

Arvol Looking Horse är vad Wesley Thomas kallar en traditionens och kulturens *gatekeeper*. Även bland navajo, hopi och zuni finns många sådana. De flesta är dock inte verksamma i den offentlighet som vi *non-natives* har tillgång till. Den är för dem en historisk parentes. Deras kulturer har överlevt 500 års västerländsk kolonisering. Målsättningen är att även överleva industricivilisationen.

De avhuggna fötternas läxa

Pueblofolken är de som varit bofasta under längst tid i Nordamerika. De 19 pueblsamhällena i New Mexico har i stort sett legat på samma platser i nära 1 000 år, och kanske ännu längre. En av de allra äldsta kontinuerliga bosättningarna är *Acoma Pueblo*, som också kallas *Sky City*. Den har varit kontinuerligt bebodd allraminst sedan 1200-talet och nya arkeologiska fynd tyder på att den var bebodd redan för 2 000 år sedan. Enligt acomas muntliga traditioner har de alltid funnits här på den plats som de själva kallar *Haaku*.



Acoma Pueblo

Gamla Acoma är byggd uppe på en mesa med brant sluttande sidor som reser sig cirka 100 meter över den omgivande halvöknen. Häruppe ligger de täta karakteristiska klustren av adobe-hus i två eller tre våningar. Här och där ser man stegar som sticker upp ur de underjordiska ceremonirummen, kivorna. Enda sättet att idag få tillträde till den gamla pueblon är att lösa biljett i ett toppmodernt besökscentrum nedanför mesan och följa med på en guidad tur – först med buss uppför en brant slingrande väg och sedan på en fotvandring runt i byn, där skickliga acoma-hantverkare bjuder ut sina keramiklster. Formellt sett är acoma, liksom de flesta pueblofolken, katoliker och här finns också en kyrka – *San Esteban del Rey*, som uppfördes på 1620-talet med byggmaterial som mödosamt fraktades uppför de branta stigarna till mesans plana topp.

Från den gamla byn har man en hänförande panoramautsikt över det omgivande landskapets berg, mesor och slätter. Man ser långt och man kan se folk närma sig på långt håll. Det var säkert en av förklaringarna till att just denna mesa en gång valdes som boplatz - den var lätt att försvara mot inkräktare. Och därnerifrån är det svårt att se att det är hus som kröner mesan. Adobehusen växer organiskt ur berget. De spanska conquistadorer som under Francisco de Coronados expedition besökte området 1540 konstaterade att invånarna hade stora förråd av majs och bönor men att byn antagligen skulle vara omöjlig att erövra.

1595 fick don Juan de Onate Salazar den spanske kungens uppdrag att kolonisera området norr om Rio Grande och kristna områdets invånare. Tre år senare inledde han den väpnade aktionen i spetsen för en truppstyrka på drygt 100 man. Det blev början på ett verkligt mörkt kapitel i acomas och övriga pueblofolks historia. I oktober 1598 kom det till en väpnad sammanstötning vid Acoma sedan Onate begärt proviant och andra förråd för den fortsatta expeditionen. 13 spanjorer dödades, bland dem Onates brorson. Den spanska hämnden blev fruktansvärd: 800 acomabor dödades, 500 kvinnor och barn togs till fånga och förslavades, pueblon brändes ner och alla män över 25 år som överlevde striderna fick sina vänsterfötter avhuggna. Ett 80-tal män amputerades på detta sätt som ett varnande exempel för alla andra pueblofolk om vad som skulle hända om de inte underkastade sig det spanska styret.

Onate blev senare åtalad av de spanska myndigheterna i Mexiko för dessa och andra grymheter. Han frikändes men tvingades återvända till Spanien. Om man på väg mot Acoma kör via Zuni, en annan av de äldsta boplatserna, passerar man det märkliga monumentet *El Morro*. Det är en mesa som tack vare en stor naturlig källa har en ovanligt lummig inramning. Platsen ger båda svalka och vila och här råder en förunderlig rofylld stämning. Källan gjorde denna mesa till en eftertraktad rastplats för alla möjliga expeditioner som var på väg norrut mot navajo- och hopiland eller västerut mot Kalifornien och Stilla havet. Sandstensväggarna vid källan inbjuder med sin mjukhet till inskriptioner och klotter och zuni kallar denna plats för *A'ts'ina* – berget med inskrifter. En del av inskrifterna är säkert 1 000 år gamla och stammar från anasazi – uppe på mesan finns ruiner efter två byar som haft nära 900 rum och kanske 1 500 invånare. Många andra inskrifter är gjorda senare och av tillfälliga besökare. En av dem var don Juan de Onate som ristade in sitt namn här 1605. Det känns verkligen förunderligt och hisnande att betrakta denne folkmördares kråkfötter på sandstensväggen.

Om Kit Carson är en av de mest avskydda personerna bland navajo så har don Juan de Onate en liknande position i acomas tänkande. 1991 restes en staty över Onate sittande till häst i den lilla staden Espanola, drygt tre mil norr om Santa Fe, trots protester från acoma och andra ursprungssamerikaner. När 400-

årsminnet av Onate-expeditionen firades 1998 fick ryttnarstatyn i Espanola sin ena fot avsågad. Kvar på platsen lämnades en lapp med texten *Fair is fair*, rätt ska vara rätt. En nygjuten fot har senare svetsats fast på statyn men svetsfogen syns ännu.

Coronado och Onate hittade inga sju gyllene städer även om landet norr om Rio Grande hade andra tillgångar som gjorde det värt att kolonisera. Här fanns pueblosamhällen att beskatta på majs och bönor, här fanns jord att bedriva jordbruk och kreatursskötsel på och här fanns människor som kunde beordras till tvångsarbete eller köpas och säljas som slavar. Denna spanska slavhandel drabbade främst navajoer som kidnappades och såldes av spanska nybyggare från Mexiko eller av fientliga stammar som *ute*. Hundratals, ja kanske tusentals navajoer, blev slavarbetare på mexikanska storgårdar för att aldrig återvända till *Diné Bikéyah*.

Onate som var en av dem som satte stenen i rullning lät grunda en spansk huvudstad i Santa Fe där han själv blev den förste guvernören i det som nu kom att kallas Nya Mexiko. De spanska erövrarnas hårda styre med beskattning och tvångsmissionering av pueblofolken väckte en växande vrede och 1680 bröt en samordnad pueblorörelse ut. Till och med hopi, detta fredliga folk, deltog i upproret som leddes av en man vid namn *Popé* från San Juan Pueblo – en pueblo som nu återtagit sitt ursprungliga namn, *Ohkay Owingeh*. Spanska soldater och nybyggare dödades i hundratal eller jagades tillbaka in i Mexiko i det som pueblofolken idag stolt kallar den första amerikanska revolutionen. Först 12 år senare, 1692, förmådde de spanska kolonisatorerna återupprätta styret över Nya Mexiko om än i en något mildare version. Ändå valde många puebloindianer att för alltid fly undan spanjorerna. Ett helt samhälle flyttade till hopis första mesa där de anlade byn *Hano* som ännu idag finns kvar som tewatalande enklav i hopiland. Andra grupper begav sig in i *Diné Bikéyah* där de upptogs som nya klaner av navajo.

När man idag med bil tar sig till gamla Acoma, Sky City, svänger man av motorvägen I-40 just där stammen strategiskt skickligt har placerat sitt kasino. Längs den smala asfältvägen till den ursprungliga byn kan man se var intäkterna har plöjts ner. Moderna Acoma består av nybyggda och prydliga villor med asfalterade gator, skolor och ett *community center*, med vårdcentral och annan service. Alldeles nedanför mesan med den gamla byn ligger *Sky City Cultural Center*, invigt 2008 och byggt i gammeldags adobestil. Här finns museum och restaurang och härifrån utgår de guideade turerna till den gamla byn. Däruppe bor kanske ett 50-tal acoma året runt, de flesta av dem gamla människor som njuter av tystnaden och närheten till himlen. Sommartid, under turistsäsong, är det kanske några hundra som bor däruppe.

Vad kan vi, drygt 400 år efter att don Juan de Onate massakrerade och stympade acoma-indianerna, säga om denna ”läxa”? Att Onate själv inom ett decennium

landsförvisades från Nya Mexiko och tvingades återvända till Spanien. Att det spanska kolonialväldet definitivt gick i graven i början på 1800-talet. Att försöken att "civilisera" pueblofolken misslyckades. Visserligen blev de formellt katoliker och det byggdes kyrkor i de flesta byarna, men samtidigt behölls den traditionella livssynen och de uråldriga ceremonierna – nu ännu mer förborgade för och skyddade mot omvärlden. Så gott som ingen vit man har lyckats ta sig in i de underjordiska kivorna för att dissekera puebloandligheten.

Pueblosamhällena visar för omvärlden numera bara upp det som de kallar sociala danser och ceremonier. Onate och det spanska kolonialväldet blev en parentes för människor som har mycket längre perspektiv på sin egen historia och verksamhet än vad erövrarna hade.

Konfrontationen med conquistadorerna och i modern tid med USA-imperiet, har tvingat pueblofolken att leva med och mot destruktiva krafter som hade och har oerhörda resurser bakom ryggen. I det perspektivet kan man se de många pueblodrivna kasinona längs motorvägarna som ett skickligt sätt att beskatta kolonialmakten, långsamt dränera dess överskott och en del av dess kraft för att kunna höja sin egen energi och materiella nivå. Jag är övertygad om att majoriteten av pueblosamhällena har en långsiktig plan för sin överlevnad, en långsiktig plan som inte nödvändigtvis offentliggörs för den övriga världen. Kasinon kan vara bra nu och ge ökade möjligheter till att både bo kvar på och utveckla de traditionella bosättningarna, men på riktigt lång sikt är de självfallet inget att bygga en kultur på. Spanjorerna är borta, pueblofolken bor kvar. Landskapet, Moder Jord, har talat och talar. Det osynliga är starkare än det synliga.

Att dansa världen i balans

Att dansa kan vara ett sätt att berätta en historia från Drömtiden. Det kan vara ett sätt att framföra en bön till Det stora kretsloppet. Det kan vara ett sätt att tacka Moder Jord för skörden. Och det kan vara ett sätt att balansera tillvarons ljus och mörker - såväl inom som utom oss. I dansen drar man upp kraft från jorden men man ger också tillbaka. Dansen är som alla ceremonier ett ömsesidigt energiutbyte.

En varm aprillördag 2010 får jag förmånen att se *White Mountain Apache Crown Dancers* vid ett framträdande på *Indian Pueblo Cultural Center* i Albuquerque och det visar sig vara något av det mäktigaste jag varit med om. De sex unga männen som dansar är till hälften vitmålade, till hälften svartmålade. I det svarta finns vita fält och vice versa och kroppsmålningarna innehåller symboler för de fyra riktningarna och för blix och regn. Över huvudena bär dansarna svarta huvor med ytterst små hål för ögonen och ovanpå huvudena har de stora hornliknande träkonstruktioner, *crowns*, som är bemålade med en mängd olika symboler. I händerna har de olika korsliknande träkäppar. Rygg och armar är prydda med instuckna tallkvistar och runt fötterna sitter olika rasselband. Samtidigt som männen dansar utstöter de märkliga gutturala läten och några av dem förstärker det suggestiva intrycket genom att svinga brummare.

Dansarna ackompanjeras av en grupp på drygt tio apachemän i stora cowboyhattar som envetet bankar på sina små trummor samtidigt som de sjunger otroligt kraftfulla sånger. Förstesångare är Joe Tohonnie Jr, en medelålders man med mycket stark utstrålning och en röst med lätt vibrato som känns som sprungen direkt ur de heliga White Mountains. Tohonnie är en man som i sig också förenar olika traditioner. Hans mamma är apache och pappan är navajo. Morfar var medicinman ”som kunde de traditionella sångerna”. Apache och navajo tillhör samma språkgrupp – *athapaskan* – och från början var de antagligen ett folk som under sin vandring söderut längs med Klippiga bergen delade på sig och väl framme i nuvarande sydvästra USA utvecklades till navajo respektive apache. De kan fortfarande förstå varandra och deras kulturer har många likheter och paralleller även om det självfallet numera finns mycket som

skiljer dem åt. Apache var bland de allra sista ursprungsamerikaner som militärt besegrades av USA med motståndshjältar som *Geronimo* och *Cochise*. Numera finns apacher i New Mexico och, framför allt, i Arizona där de har flera stora reservat, bland annat i White Mountains. De livnär sig huvudsakligen på jordbruk, boskapsskötsel, skogsbruk och turism.

Enligt apachernas egna berättelser är det bergsandarna som har lärt dem krondansen som en boteceremoni. Huvudbonaderna i krondansen ska vara försedda med örnfjädrar eftersom örnen är den lärare som flyger högst i himlen. Genom symbolerna för blix och regn som dansarna bär på sina kroppar visar de hur de förenar himmel och jord, Fader Himmel och Moder Jord. Den traditionella krondansen är ett sätt att hålla destruktiva energier borta och bidra till harmoni och balans.



White Mountain Apache Crown Dancers

Joe Tohonnie Jr är en kulturell dynamo i apachesamfundet och danstruppen *Dzilth Ligai*, White Mountain Apache Crown Dancers, beskrivs som hans skyddande familj, som sätter en ära i att hedra apaches traditionella värderingar och integritet.

Ibland gör dansarna utfall mot publiken och jag kan tänka mig att de kan te sig rätt skräckinjagande i skymning eller i mörker. Hela den audiovisuella

upplevelsen är så mäktig att nackhåren reser sig och tårar tränger fram i ögonen. Kort sagt: jag hamnar i extas, trots att det rör sig om en uppvisningsdans, lösryckt från sitt sociala och delvis också sitt geografiska sammanhang. Jag lyckas med möda hålla mig kvar upprätt på stolen trots den enorma dragningskraft som jorden obönhörligen utövar under dansen.

Danserna pågår i nära en timme med olika turer, rytmer och sånger utan att några förklaringar ges, men en hel del kan man lista sig till. Vad dansarna gör är att de med sina kroppar och sina rörelser viger samman mörker och ljus, himmel och jord. De dansar fram en balans mellan konstruktivt och destruktivt, mellan kvinnligt och manligt, mellan dag och natt, sommar och vinter, liv och död. Deras svarta huvor hjälper dem att personifiera heliga varelser, bergsandarna, White Mountains väsen. Maskerna är både ett sätt att visa sin ödmjukhet på - man är ju bara ändå en människa - och ett sätt att skydda sig för den enormt starka energi, som är förknippad med det heliga. Dansen är ett sätt att bidra till att skapa harmoni och balans i världen.

Krondansen är även ett inslag i traditionella pubertetsceremonier för flickor bland apacher. En sådan traditionell kväll kan skildras på följande sätt:

”Sent på kvällen dyker krondansarna upp. De är bergsandedansare som ska välsigna och vägleda flickan genom dansen denna kväll. De bär kronor som har tillverkats i förväg av medicinmannen. De välsignas av medicinmannen. Sammanlagt är de fem krondansare – fyra vanliga dansare och en clown. Krondansarna dansar både till sina egna speciella sånger och till de 32 sånger som sjungs denna kväll. Flickan, hennes vänner och tre andra utvalda vänner dansar med krondansarna runt en stor eld. Brasan är full av stora stockar som kommer att brinna ända till tidig morgon. Pubertetsflickan är vacker när hon dansar med en speciellt dekorerad käpp i handen och genom att dansa med krondansarna blir hon välsignad. Av vännerna som dansar med får hon uppmuntran. Denna dans är mycket andlig för när krondansarna och flickorna dansar så bildar de en andlig kraft som känns inte bara av de dansande utan av alla som ser på.”

Så sker även denna lördag på Indian Pueblo Cultural Center i Albuquerque. När jag långsamt lämnar kulturcentret blir jag passerad av en grupp storvuxna unga indianer i t-shirts och shorts. Jag ser att deras armar och ben och svart- och vitmålade. Det är krondansarna! Måtte de fortsätta dansa många år ännu! Och att krondansen fortfarande praktiseras i traditionella ceremoniella sammanhang och har en synnerligen stark andlig laddning för apacher framgår tydligt av en färsk berättelse återgiven av *Arizona Journal* i februari 2011.

En anonym person som köpt en fastighet utanför staden Winslow hittade i ett uthus föremål som han misstänkte kunde komma från någon av regionens indiankulturer. Hur föremålen hamnat i uthuset är höljt i dimma men den nya

husägaren förstod att sakerna hade sprängkraft och han skänkte dem omgående till *Navajo County Historical Society*. Där konstaterade man snabbt att det troligtvis rörde sig om apache-föremål. Företrädare för White Mountain Apaches stamråd kontaktades och vid en offentlig ceremoni överlämnades sedan föremålen till två representanter för rådet. Den inbjudna pressen fick nöja sig med att fotografera de inblandade personerna som skakade hand, men däremot fick inga bilder tas på själva föremålen – de var alldeles för heliga. Vad var det då för föremål? Jo, träkronor och stavar som använts vid en krondans. De bar spår av vit ockra vilket innebär att de hade använts vid en soluppgångsdans. Efter en sådan dans ska de ceremoniella föremålen grävas ner i jorden och aldrig användas igen, man gör nämligen nya kronor och stavar till varje ny ceremoni. Enligt apacherpresentanterna var föremålen fem eller sex år gamla och hade antagligen grävts upp av någon som försökt tjäna pengar på att sälja dem vidare.

Cline Griggs från stamrådet förklarade att huvudbonaderna och maskerna som används i krondanser representerar olika andeväsen som kommit till jorden för att lära apacherna hur de ska leva. Han jämförde dem med kachinas – hopis andliga budbärare som hjälper till att bringa regn till grödorna. Den största huvudbonaden i den här historien mätte över en meter i höjd. Innan apacherepresentanterna tog emot föremålen läste de en bön över dem och förklarade:

- De kommer att återvända till jorden.

Från Moder Jord, till Moder Jord. Ett inslag i ett evigt kretslopp. Ett ömsesidigt energiutbyte för att hålla saker och ting på plats och jorden i balans.

Den undflyende paradoxen

Det pågår en vitalisering av urgammal visdom. Tänkare med urfolksbakgrund talar om en pågående syntes mellan urfilosofi, ursprunglig vetenskap, *indigenous knowledge*, och vissa avancerade aspekter av västerländsk vetenskap. En av föreläsarna för denna process är Nancy C. Maryboy, cherokee/navajo och en av grundarna till *Indigenous Education Institute*. Maryboy har tillsammans med navajokollegan David H. Begay skrivit den lilla boken *Sharing the Skies – Navajo Astronomy*, som är ett försök att i populär form sammanfatta den traditionella navajokunskapen om sol, måne, planeter, stjärnor och andra himlafenomen och jämföra den med antik grekisk och även modern astronomi.

Maryboy är aktiv i många olika projekt – med rymdflygstyrelsen Nasa, med universitetet i Flagstaff och med andra forskare och tänkare av urfolksbakgrund världen över. Hennes utbildningsinstitut har som motto att ”bevara, skydda och tillämpa ursprunglig kunskap”. Jag ser henne som en representant för det mest avancerade tänkande man kan finna i dagens värld och försöker få till en intervju på temat hur man kan tillämpa traditionell kunskap och visdom i dagens värld.

Var finns hon? Jag hittar spår efter henne på flera olika platser på webben, en del uppenbarligen inaktiva, men var finns hon i verkliga livet? Grundliga efterforskningar leder mig småningom till ett telefonnummer i Santa Fe och visst är det hon som svarar när jag en vårdag ringer från Upplands Väsby! Jag presenterar mig och framför mitt önskemål om en intervju. Hon är tydligt avvaktande och efter en utläggning om behovet att skydda traditionell kunskap från exploatering ber hon mig ringa några dagar senare igen när hon säger sig ha mera tid. Vi för då ett längre samtal, jag informerar om min planerade resrutt i sydvästra USA och hon accepterar att ställa upp på en intervju tillsammans med David Begay. Några dagar före avfärd får jag dock ett mejl från Maryboy där hon ställer in det planerade mötet eftersom hon med kort varsel måste resa till Hawaii för att delta i en museikonferens. I stället hänvisar hon mig till en av sina texter *Paradox and Transformation*.

Utan att trötta ut läsaren med all personresearch som landar i återvändsgränder eller i ett ingenstans kan jag säga att Maryboy inte är ensam som undflyende visdomsbärare. En del sådana svarar inte på mejl eller telefon över huvud taget. Andra kan ha åkt iväg 30 mil bort på ett viktigt uppdrag samma dag som jag stegar in på deras kontor på överenskommen tid. Andra åter finns på överenskommen plats men kan inte hittas i människovimlet. Naturligtvis finns en lärdom i sådana uteblivna möten och i Maryboys fall var det en uppmaning att kontempera och gå in i djupet av hennes paradoxtext. Jag bjuder härmed in läsarna att hänga med.

Ni kommer säkert ihåg de svenska definitionerna på paradox: ”något som verkar orimligt eller motsägelsefullt, men likväl kan vara verkligt eller sant, t ex en talande tystnad”, ”skenbart orimligt påstående; motsägelsefull företeelse”. För Nancy Maryboy är paradox ett grundläggande koncept i allt traditionellt tänkande. Det handlar om att balansera motsatser och i navajotradition tar det sig uttryck som komplementaritet, dynamisk rörelse, cyklisk balans och transformation. Detta kallar hon för en matris av traditionell visdom, alltså grundformen, det som sätter ramarna. (Observera att ordet matrix kommer från latinet och har med moder/ursprung att göra).

Där ett västerländskt tänkande ser polaritet ser Maryboy paradox och att tänka i paradoxer är en port till ursprunglig visdom. Utifrån ursprungsamerikanernas erfarenheter tar hon som exempel frågan om våld kontra icke-våld. Medan ett västerländskt synsätt uppfattar dem som oförenliga storheter i en antingen-eller-relation ser urtänkandet dem som reellt besläktade och sammankopplade. I navajos traditionella styrelsesätt fanns krigsledare och fredsledare. Under orostider var det krigsledarna som hade huvudansvaret, men de hade samtidigt ett ansvar för att skapa balans med och ta hänsyn till fredsledarna. Under fredliga perioder hade fredsledarna ett större inflytande, men de hade samtidigt ett ansvar för balansen och måste vara beredda att ta till vapen och försvara stammen om så blev nödvändigt. Både krigs- och fredsledare hade ansvar för de kommande generationerna och deras respektive styre kunde bara verkställas i relation och samverkan med varandra. Denna grundläggande strävan mot en dynamisk balans vägledde samhället. När en sådan balans uppnås lever samhället i skönhet, *hózhó*, visdom, lycka och fred. Om samhället misslyckas i strävan mot dynamisk balans kan resultatet bli *tsi'a deesdei*, att leva livets obalanser i ett tillstånd av kaos.

Det västerländska tänkandet är linjärt medan ursprungstänkandet är cykliskt. Ett linjärt tänkande drar en rät linje där man placerar våld i ena änden och icke-våld i den andra. Andra företeelser som ett linjärt tänkande placerar som motpoler i varsin ände av en rät linje kan vara manligt-kvinnligt, ont-gott och alla andra företeelser som man uppfattar som polariteter. Om man tänker sig den räta linjen som en kontinuitet där man har absolut våld i ena änden av linjen och absolut

icke-våld i den andra änden kan man genom en rörelse längs linjen visa hur det ena långsamt övergår i det andra. Ursprungstänkandet tar denna process ett steg vidare och böjer den kontinuerliga räta linjen till en cirkel, till en cyklisk kontinuitet. Det åskådliggör hur komplex relationen är mellan våld och icke-våld. Det ena övergår i det andra och det är svårt, ja kanske omöjligt, att säga var det ena och det andra börjar och slutar. Navajouttrycket för detta är *alkee na'aashii*, det ena följer på det andra och en dynamisk jämvikt uppstår. I en sådan cyklisk balans finns ingen hierarki eller polaritet och Maryboy pekar på likheten med kosmiska och naturliga processer som årstidernas och dygnets cykler.

När det gäller uttrycket det ena följer på det andra, *alkee na'aashii*, ska man komma ihåg att det rör sig om en kontinuerlig rörelse, en evig omslingring eller dans där inget är etta eller tvåa. Det är ett system av komplementariteter, som liknar föreställningarna om yin och yang i asiatisk tradition. Vi har en dynamisk, obruten rörelse, där det varken finns hierarki eller polaritet. Betoningen ligger på den oavbrutna rörelsen mellan de två där båda energierna är nödvändiga för dynamiken och förutsätter varandra, t ex dag och natt, ljus och mörker, manligt och kvinnligt. I den dynamiska rörelsen upplöses polariteten och enhet uppnås.

Medvetenheten om att alla ting, allt levande, i sitt innersta väsen är besläktat med och relaterat till allt annat kallar Maryboy för den andliga matris som konstituerar världsbilden och denna matris är det som på navajo kallas *Sá'ah Naaghái Bik'eh Hózhóón*. Det är den andliga matris som binder samman människan med alla kosmiska krafter och energier. Maryboy definierar *Sá'ah Naaghái Bik'eh Hózhóón* som den självorganiserande centrala process som tillhandahåller enhet, sammanhållning och liv. I *Sá'ah Naaghái Bik'eh Hózhóón* finns en inneboende kosmisk negativ och positiv komplementaritet. Där de två energierna möts genereras en dynamisk kraft som kontinuerligt skapar och återskapar jämvikt och dynamisk rörelse. Den ena följer på den andra och den ena kan inte existera utan den andra.

För att tydliggöra begreppet dynamisk balans och vad det innebär i och för livet beskriver Maryboy en övning som var och en kan utföra. Man tar en käpp som är cirka en meter lång och ungefär lika tjock som ett ordinärt kvastskäft. Käppen ska balanseras vertikalt i vänster eller höger handflata samtidigt som man rör sig runt i rummet eller var man nu befinner sig. Käppen kan bara balanseras genom en ständig rörelse och den kan man bara hitta fram till genom att göra övningen. Man använder hela sin organism och om man inte förmår vidmakthålla den dynamiska balansen så tappar man käppen. Dynamisk rörelse och balans blir oskiljbara, säger Maryboy. Tid och rum förändras hela tiden under denna övning. Detta slags balans är radikalt annorlunda än västerländska uppfattningar om förutsägelse och kontroll. Ursprungstänkande betraktar världen på detta sätt:

tid och rum är aldrig desamma två gånger och att leva innebär att kreativt anpassa sig till en dynamisk värld i ständig rörelse.

Visdom är något som växer fram ur denna dynamiska rörelse. Visdom kan aldrig uppstå i ett tomrum. I ursprungstänkande är visdom något som föds fram ur generationers kunskaper och nära observationer av naturliga processer och som uttrycks i ett traditionellt holistiskt språk. Visdom växer fram ur platsen och tiden och motsvarar det som navajo kallar ”att se formen”, det innebär att se hur alla företeelser är sammansatta och hur de hänger ihop. Medan det västerländska tänkandet har en impuls mot fragmentering ser ursprungstänkandet den naturliga världen med all sin mångfald som en obruten helhet.

Det innebär inte att Maryboy avfärdar västerländskt eller vetenskapligt tänkande. Det har sina fördelar precis som ursprungstänkande har sina. Att tala om att integrera de bägge är att göra rättvisa åt ingendera, skriver hon, och vill i stället se dem som distinkta och olika men i ett dynamiskt samspel med varandra. Det västerländska tänkandet som fragmenterar för att lösa konkreta problem är enligt Maryboy mycket kraftfullt men ryms ändå inom ett mer holistiskt och expansivt ursprungstänkande. Hon tänker sig dessa båda tanketraditioner som två tredimensionella sfärer. Den mindre sfären, det västerländska problemlösande tänkandet, ryms inom den större sfären, det ursprungliga tänkandet och visdomen. Den yttre sfären står för den övergripande och mer djuplodande holistiska kunskapen. Den yttre sfären är ”visdomsmatrisen” och den inre är den empiriska ”problemlösningssmatrisen”. Om det empiriska vägleds av det holistiska behöver det inte heller bli fragmentariskt. Ursprungskulturer har med lätthet rört sig mellan dessa nivåer, den holistiska/kosmiska/andliga och den praktiska/världsliga/problemlösningen.

Vad Maryboy förespråkar är en transformation av tänkandet som baserar sig på en återvitalisering av urgammal visdom, värderingar och principer. Det kan kräva en omdefinition av vad traditionell visdom är och hur den kan manifesteras av ursprungsfolk som lever i dagens moderna värld. Det som idag uppfattas som traditionell visdom kan i själva verket vara mer påverkad av västerländskt tänkande än av äkta ursprungstänkande. Maryboy beskriver det hela som en förändringsprocess som kräver att man går bakåt och framåt samtidigt. ”Transformation kräver, genom denna paradox, att man stödjer sig på urgamla kunskapsteoretiska rötter och den visdom som följer med det, för att utveckla en modern definition av värden för att förbättra utbildning och beslutsprocesser för alla aspekter av livet”.

Ursprungskunskap, *native knowing*, uttrycks i ett holistiskt sätt att leva. Denna kunskap bygger på ömsesidigheten i tillvaron, på samhörigheten och det ömsesidiga beroendet mellan alla företeelser. Kunskap är inte ett statiskt sätt att vara utan ett pågående flöde av blivande, av manifesterande. Kunskap är relation eller ännu hellre processer som relaterar till varandra. Kunskap kan därför aldrig

bli fullständig. Det närmaste som västerländskt tänkande kommer urtänkandets väsen är enligt Maryboy i kvantfysiken, där det västerländska språket inte räcker till för att skildra det som är i ständig rörelse och varken kan definieras tydligt som partiklar eller vågor. Traditionella navajoer betraktar universum som ett all-inkluderande helt, där varje ingående element utgör delprocesser av processer. Varje del är en holografisk komponent i ett självorganiserande holistiskt och intelligent system. Det var detta som Carlos Castaneda kallade oändlighetens aktiva sida, tänker jag.

Att bo på sin heliga plats

Vi har funnits på denna plats sedan urminnes tider - långt innan historien började skrivas. Och vi bor fortfarande i denna by som vi betraktar som helig. Den förklaringen möts man av när man besöker *Taos Pueblo*, som ligger alldeles utanför staden Taos i norra New Mexico.

Byn är upptagen på Unescos lista över levande världsarv och man får betala en avgift för att få vandra runt i pueblon. Vill man ta bilder kostar det tio dollar extra för kameran med stränga anvisningar om att inte fotografera byinvånare, kyrkogården eller inne i kyrkan, *San Geronimo*.

Det är en katolsk kyrka det handlar om. Den är byggd i adobe - lera, halm och vatten - precis som de övriga traditionella två- och trevåningshusen i pueblon. Varje år måste adobefasaderna underhållas för att husen ska stå emot det hårda klimatet. En del hus i den traditionella pueblon används inte längre som bostäder utan som verkstäder och butiker av pueblons många skickliga hantverkare.

El och vatten får inte dras in i husen - dricksvattnet hämtas från floden som strömmar genom byn med fint rent vatten uppifrån Blue Lake i de höga bergen ovanför. Det var via Blue Lake som taos kom in i den här världen och sjön anses därför förenad med en alldeles särskild andlig dimension. Sedan några decennier och efter lång kamp har taos också exklusiv rätt att vistas i och använda området runt sjön, *Blue Lake Wilderness Area*.

Tre fjärdedelar av invånarna sägs vara katoliker men det betonas samtidigt att den traditionella andligheten genomsyrar vardagslivet till 100 procent. Taos betonar att den traditionella andligheten överförs i muntlig tradition från generation till generation. Den är alltså inte nedskriven och enligt pueblons medvetna plan kommer inte heller att så ske. De hemligheter, de heliga traditioner och ceremonier som vägleder taos ska inte på något vis kunna göras tillgängliga för de vita inkräktarna. Bakom denna medvetna hållning ligger också attityden att det som skrivs ned, det som fästs på papper kan förlora sin kraft.

”Vårt eget språk, tiwa, är inget skriftspråk. Det har inte nedtecknats och så kommer det att förbli. Detaljerna i våra traditionella värden skyddas som heliga och yppas inte. Ha förståelse för att det tidigare förtrycket mot vår kultur har krävt av oss att vi behåller detaljerna outtalade.”

Inne i kyrkan kan man se hur legeringen mellan traditionellt och katolskt tar sig uttryck. Madonnan i grön klänning - *Lady of Guadalupe* - intar den centrala platsen omslingrad av majs och bönstänglar, medan Jesus förpassats åt sidan. Madonnan har helt enkelt smält samman med Pachamama, Moder Jord.

Delar av det rituella livet, som vissa kollektiva majsdanser, är öppna för åskådare, medan byn kan vara helt stängd för besökare vid andra ritualer. Mycket av den andliga verksamheten sker i underjordiska kivor, som ligger i förbjudet område för besökare.



Taos Pueblo

Själva anser taos alltså att de bott på denna plats sedan Drömtiden och det är historiskt belagt att de gjort det i minst 1 000 år. Inte underligt då att de betraktar hela pueblon som en helig plats. Helt följdriktigt också eftersom deras världsbild innebär att de lever sin andlighet. Vardagsaktiviteterna utförs på ett heligt sätt, som en medveten beståndsdel i Det stora kretsloppet, ja som en sorts bön eller ceremoni.

Taos Pueblo förklarar stolt att den var högkvarter för upproret mot de spanska kolonisatorerna 1680, ett uppror mot slaveri och tvångsmissionering. Taos deltog senare också i ett uppror mot USA, 1847, när guvernören över New Mexico och Arizona dödades. När det upproret kvästes av den amerikanska armén förstördes byns gamla kyrka och flera taosledare avrättades offentligt på plazan i den angränsande staden Taos.

Pueblon styrs idag av ett råd som består av 30 personer. Rådet utser för ett år i taget byns två högsta ledare – guvernören och krigshövdingen. Guvernören och hans nio tjänstemän tar hand om pueblons sociala frågor, affärsintressen och relationer med omvärlden. Krigshövdingen och hans elva tjänstemän ansvarar för skyddet av byns landområden på cirka 50 000 hektar. De ska se till att växt- och djurlivet skyddas.

”Att bevara och skydda den heliga byn och *Blue Lake Wilderness Area* är av högsta vikt för Taos Pueblo. Byns mål är att behålla sitt område på över 50 000 hektar i dess mest naturliga tillstånd och skydda träd, vatten, fisk, djurliv, jord och mark från skador”.

Taos lever, liksom hopi, zuni, acoma och de andra pueblosamhällena i ett dagligt ekonomiskt, socialt och politiskt samspel med den västerländska civilisationen. Men samtidigt är de utanför den. De är både en del av och skilda från den (*part of and apart from*). Sina viktigaste skatter, det guld som spanjorerna aldrig hittade här – ceremonierna och det andliga livet i de underjordiska kivorna – skyddar de intensivt och medvetet. Mycket lite kommer ut om hur de egentligen ser på världen och dess kommande utveckling, men gemensamt för dem alla är att de har ett förråd av berättelser och profetior från sina förfäder, som fungerar som en sorts kompass och vägvisare. Ibland sänder de ut en signal till omvärlden – som hopiledarna i Shungopavi efter jordbävningen i Japan. Och letar man noga kan man hitta fragment av de gamla profetiorna både här och där.

Dessa traditionella profetior har utvecklats som inslag i folkets utveckling och vandringar. Profetian utgör en del av stammens berättelse om världens ursprung, födelse, utveckling och eventuella undergång och pånyttfödelse. Den är en del av vad hopi kallar den ursprungliga kunskapen (*the original teachings*) och den är ett uttryck för stammens hågkomster (*remembrance*) och dess ömsesidiga samspel med allt annat i Det stora kretsloppet. I sådana profetior finns inga exakta förutsägelser utan mer allmän visdom om livets bittra realiteter och maningar till beredskap inför stora och oväntade förändringar. Livet är ingen trygg seglats i lugnt vatten.

Traditionella profetior rymmer också etiska och moraliska regler för rätt sätt att leva och varningar för vad som kan hända om man frångår rätt sätt att leva. Sådana profetior är inte bara knutna till en viss grupp utan också till ett visst

landskap. De har sitt ursprung och sin innebörd i ett specifikt landskap. De är platsbaserade, men samtidigt dynamiska och föränderliga över tid eftersom världen befinner sig i en dynamisk process och profetior är en del av världen.

Det finns profetior hos de flesta folk och i allmänhet överförs de via muntlig berättartradition, något som bäddar för att de ständigt utvecklas och förändras. Ibland skrivs de ner och då händer flera saker: dels fryses profetians innehåll och form och dels abstraheras profetian och förlorar sitt direkta samband med landskapet, den töms på sin verbala kraft och förvandlas till litteratur.

Hopis profetior intar en särställning. De har tillmätts stor betydelse inte bara av hopi själva utan även av andra ursprungsamerikaner. Vi måste dock komma ihåg att hopi är ett väldigt komplext begrepp för kultur och andlighet hos tolv sinsemellan ganska olika byar i Arizona – på eller intill de tre utskjutande bergsplatåer från det stora massivet Black Mesa, som kallas Första, Andra och Tredje mesan. Mångfald är det naturliga tillståndet för allt liv och för hopi är det inget problem att de har olika åsikter om det mesta. Men mångfalden gör att man nästan aldrig kan säga att så här anser hopierna eller så här gör hopierna. Man kan inte ens säga att hopiledarna tycker så eller så, för såväl andligheten som politiken kännetecknas av mångfald och splittring mellan olika byar, klaner och andliga sällskap som har sina specifika uppgifter bl a i samband med årscykeln olika ceremonier.

En av de traditionella hopiledare som under de senaste decennierna har gjort en del offentliga framträdanden är Grandfather *Martin Gashweseoma* som tillhör eldklanen, en av de äldsta klanerna. Anledningen är att Gashweseoma anser att det nu är dags för viss information att komma ut, även till *non-natives*.

- Vi är på väg in i en framtid med mer intensiv förstörelse än den vi ser idag. Det som kommer är större än ni tror. Ni behöver förbereda er för det som kommer.

- För att förbereda er för de förändringar som kommer så måste ni ha tro och leva på det heliga sättet. Det är inte många, inte ens bland indianer, som håller fast vid den traditionella tron. Det har sagts att när förändringarna börjar så kommer människor tillbaka till de gamla sätten. De som inte följer de gamla sätten kommer att ställas inför svåra frågor. Det kommer att bli starkare vindar, bränder, jordbävningar, väderförändringar, naturkatastrofer och annat som ni inte kan se nu. Förändringarna kommer framför allt att beröra dem som bor i de stora städerna eftersom det är så mycket korruption i städerna... Pengar kommer att bli värdelösa, människor måste kunna leva av landet och skaffa sin mat på det sättet. Vi kommer att gå igenom en depression där det kommer att bli ont om mat... Det kommer att bli svält. Det kommer att bli en stor förintelse, en massa liv kommer att förloras... De onda människorna kommer att elimineras. Bara de godhjärtade människorna kommer att klara det.

Enligt Martin Gashweseoma finns inget bestämt datum för när Reningen kommer att inträffa. Det gäller att iaktta tecknen och förbereda oss själva. Efter Reningen kommer mänskligheten att kunna bli enad igen med ett språk och en lag och ett liv i harmoni och balans med Moder Jord.

Även om man inte vill tro på dessa profetior i bokstavlig bemärkelse finns det anledning att lyssna till den visdom, det drömmande, som ligger som en klangbotten under profetiorna. Den visdomen kan vi hitta bl a i hopiklanernas berättelser om sina vandringar över kontinenten. Av dem vet vi att hopi ser historien som cyklisk. Allt som hänt har hänt för att det har haft en mening. Allt som händer har en mening i ett större sammanhang. Att känna till berättelserna om det förflutna innebär att man vet något om ens plats i världen och vilken roll man har i världen.

Det var för att få reda på var de skulle bosätta sig som de olika hopi-klanerna måste vandra över hela den amerikanska kontinenten i både öst-västlig och nord-sydlig riktning. Än idag genomför de pilgrimsvandringar till en del av dessa platser för att hålla dem och deras kunskap vid liv och för att själva komma ihåg sin egen historia. Utan denna hågkomst tappar de orienteringen i världen och i tiden. Genom dessa pilgrimsvandringar återskapar hopiklanerna ständigt Drömtidens upplevelser, ja pilgrimsvandringarna är tillsammans med ceremonierna i kivorna och danserna på bytorget deras sätt att delta i världens drömmande, i det eviga framfödandet av världen.

När hopiprofetiorna talar om den stora reningen förefaller den vara en oundviklig och stor omskakning som världen måste genomgå för att kunna transformeras till det tillstånd som de kallar den femte världen. Samtidigt sägs reningen vara en följd av att så många människor har avvikit från den rätta vägen av harmoni och balans med Moder Jord och i den bemärkelsen är den ju inte oundviklig.

På sätt och vis kan man säga att hopiprofetiorna har förutsett industricivilisationens negativa inverkan på land, hav och vädersystem och dess kommande implosion. Att Moder Jord manifesterar sitt motstånd mot utvecklingen i form av jordbävningar, vulkanutbrott, torka och översvämningar förvånar ingen traditionell hopi. Det som sker det sker för att det har en mening.

Profetiorna säger däremot inte så mycket konkret om hur den stora reningen kommer att gå till eller vilken sorts värld som kommer att födas fram ur denna process. Det kan mycket väl tänkas att det finns hopipräster som förvaltar hemliga delar av profetiorna som också rymmer sådana aspekter och kanske mer konkreta råd om hur just hopi ska förbereda sig inför transformationen. Varför skulle de dela med sig av den kunskapen till den värld som är icke-hopi och som i sig är orsak till civilisationens urspårning? Det kanske räcker med att vi inser att industricivilisationens väg är ohållbar och att vi bör förbereda oss för stora

och omskakande omvälvningar. Naturligtvis finns kreativa möjligheter i en sådan transformation – att skapa en livsväg i harmoni och balans med Moder Jord. I det perspektivet är det självfallet av största vikt, även för oss, att hopi, acoma, zuni och taos bevarar och skyddar sina byar och den kultur och andlighet som ryms inom dem.

Taos Pueblo är en av de sista anhalterna på min USA-resa. Några mil norröver passerar jag för andra gången på några veckor *Blanca Peak*, den östra väktaren över navajoernas land, *Diné Bikéyah*. Jag kliver ur bilen och tar några foton på berget som gnistrar av nyfallen snö. Just då lyfter en vråk på uppvindarna alldeles bakom mig. En cirkel har fullbordats.

Medicinmannen Thomas Walker förklarar

Sedan jag kommit hem till Sverige får jag oförhoppandes kontakt med en man som är ingift i en navajosläkt. Svärfadern, Thomas Walker Sr är medicinman och ceremoniledare, *road man*, i Native American Church, peyotetraditionen. Jag ställer brevledes några frågor om drömspår, pilgrimsvandringar och heliga platser och får svar efter några månader. Walker talar navajo och hans svar har översatts till engelska och här följer min svenska tolkning. Här talar en månghundraårig andlig tradition och filosofi genom en gammal mans temperament på ett mycket karaktäristiskt sätt där orden oftast rymmer mycket mer än vi är vana vid. En text att läsa många gånger och kontempera på djupet. Det är landskapet, *Diné Bikéyah*, som talar genom Thomas Walker senior.

”Du frågar om heliga platser och om vi ser och känner de heliga varelserna.

För det första är jorden mycket helig, universum också. De heliga varelserna är precis som människor, femfingrade människor, de har allt som vi har.

De fyra kraftfullaste heliga platserna är Jorden, Solen, Månen, Universum.

De fyra riktningarna, de fyra heliga bergen i Navajo Nation, vårt hem, är där de heliga varelserna håller till.

De heliga samlas varje årstid för att kontrollera saker och diskutera hur de ska förhålla sig till miljöns behov och hur de ska rätta till överträdelser.

På våren och sommaren samlas de heliga varelserna och kontrollerar med varandra hur allt står till. På hösten och vintern samlas de igen för att se hur sakerna förhåller sig och om det är något som de behöver ta itu med eller korrigera. De planerar också inför den kommande årstiden vad som behövs för att balansera miljön.

Naturelementen och Det heliga folkets medhjälpare, som skyddsänglar, arbetar för Det heliga folket. Vinden, regnet, kölden, hettan har alla uppgifter att utföra, de har alla roller att spela.

När vi beger oss till en helig plats för en bön måste vi placera ut gåvor för att känna deras närvaro, vi måste följa deras protokoll och deras lagar. Vi kan känna kraften när vi följer deras protokoll som de har satt i verket. Om vi beger oss till bergen och framför en bön tillsammans med gåvan som vi placerar ut, så

kan vi starkt känna av deras närvaro. Det är så våra böner besvaras. Vi har sånger och böner som är speciellt avsedda för de heliga bergen, de finns i våra ceremonier. Bergen är det levande hemmet för oss alla i Dinéfolket.

Du frågar om coyoten. Coyoten är ett av många djur som är andliga budbärare och lärare. Vid sidan av coyote finns vargarna, björnarna, fåglarna, och örnen är den högsta makten. De för med sig budskap, man ser dem inte ofta, men när man ser dem och de korsar ens väg så är det ett budskap. Man ger dem en gåva med en bön. Budskapet kan vara bra eller dåligt.

Hur kan vi se gudarna? De finns i luften vi andas, det är så vattnet är levande. Vatten är levande och luften är levande, den mänskliga kroppen kan inte leva utan dessa element. Vi ger gåvor till vattnet, vi ger det majspollen och en bön. Vatten utgör huvuddelen av vår kropp, vår hjärna kan inte leva utan vatten.

75 procent av vår varelse är andlig och helig, och 25 procent är mänskligt uppträdande som oftast ställer till problem och ofog. Det är upp till oss hur vi tar hand om oss själva och vårt öde.

Det här är orsaken till att vi är andliga, 75 procent andliga och 25 procent mänskliga, det är så människor är sammansatta.

Andedjur och heliga platser lär oss och vägleder oss, om vi respekterar naturlagen och följer dess protokoll, då ger de oss vad vi ber om.

Naturförstörelsen är något som vi ska lära av. Virvelstormar, översvämningar, jordbävningar inträffar när människor inte respekterar naturens element eller gör våld på naturens element.

Mr. Thomas Walker Sr.
Medicine Man and Peyote Road Man.
Birdsprings, Navajo Nation.”

Jag läser svaren gång på gång. För varje gång är det som om en ny port öppnas in i Drömtiden. Thomas Walker Sr är en man som deltar kreativt i ihågkommandet och drömmandet och han delar med sig till den som vill lära.

Nämforsen september 2010

Fullmåne över Ångermanälven. Jag vandrar andäktigt nerför trätrapporna till hållristningsområdet vid Nämforsen, följer den spångade stigen och stannar framför hällen med björnen, kvinnan/shamanen och älgen med världsträdet som hornkrona. Ristningen syns tydligt i månskenet. Uppifrån hotellet i Näsåker hörs svag musik från en gästande ensemble från Quebec. Ett lågmält surrande tränger också ut från kraftverket. Det enda som hörs i övrigt är ett svagt porlande från en liten rännil vatten som söker sin väg bland de stora klippblocken i den torrlagda strömfåran.

Jag hälsar platsen rådare, älvens rå, månen och Venus som också lyser starkt. Jag ber om kunskap och kraft och så börjar jag sjunga för hållbilderna. Hela utharken. Ur-thurs-ass-reid-ken-gifu-wynja-hagal-naud-iss-jara-pertra-eoh-algiz-sol-tyr-bjarka-eh-madr-lagu-ing-odal-dagaz-fä. Mina händer börjar fladdra och armarna känns med ens som fågelvingar. Rörelserna fortsätter en stund samtidigt som märkliga gutturala läten kommer ur strupen och en lätt yrsel griper tag i mig.

Dimslöjor stiger från det kav lugna vattnet nedströms och sveper in gatubelysningen i Näsåker i ett ulligt töcken men för övrigt är allt mycket stilla. Månen fortsätter lysa stoiskt och landskapet betraktar mig. De som under flera tusen år använt platsen för att hugga in ständigt fler bilder i berget, eller snarare ta fram ständigt nya bilder ur berget, betraktar mig också. För dem var hållarna något evärdligt, ett medium där de kunde knacka in budskap till andra människor som skulle komma senare – och långt senare. De talar till oss, ja låter berget tala till oss och förklara att vi också är människor – en art bland andra och med ansvar också för andra, för det hela. Vi är varken mer eller mindre än de. Vi är samma och vi dansar i samma kosmiska väv och Drömtiden finns ständigt närvarande och föder fram världen på nytt och på nytt.

Vad de säkert inte kunde tänka sig var att berget skulle kunna sprängas sönder till småsmulor i deras efterkommandes jakt på materiellt välstånd. Att den stora älgkon, Moder Jord, skulle malas i bitar för människors bekvämlighet. Att forsen, det evigt strömmande och livgivande vattnet, skulle stoppas upp och

tämjas med en väldig dammvall för att ge oss konstgjort ljus och driva maskiner som gör oss till bihang. Ett av de budskap som når oss via hållbilderna är att vi bör låta Moder Jord, den stora älgkon, även i fortsättningen ruva på sina hemligheter och i sitt inre behålla sådana farligheter som uran. Älgkon föder fram livet tillsammans med vattnet, som alltid vill strömma fritt. Och det kommer det också en dag att göra i Nämforsen, den fors som en gång betraktades som så helig att den inte fick namnges.



Nämforsen

Jag ställer mig på alla fyra nedanför björnen/kvinnan/älgen och andas i djupa andedrag in den kyliga kvällsluften. Den heliga vinden. Samma heliga vind som gav liv åt hållbildernas skapare. Samma heliga vind som gav liv åt invånarna i Chaco Canyon. Samma heliga vind som format Grand Canyon och Canyon de Chelly. Samma heliga vind som uppfyllde Kvinnan-som-förändrar-sig och Monsterdråparen med helig kraft. Samma heliga vind som förbinder berghällarna vid Nämforsen med Spider Rock. Jag andas in allt detta, Moder Jords vind. Så står jag en lång stund och känner en stor tacksamhet för att jag har fått dansa med i Det stora kosmiska kretsloppet ytterligare en dag. Jag tackar platsen och lämnar en liten gåva innan jag söker mig tillbaka uppför trappstegen och uppförsbacken till samhället.

På natten drömmer jag om en björnunge som någon lämnat i min vård.
Äventyret fortsätter. Det stora kosmiska kretsloppet fortsätter. Drömmandet
fortsätter att skapa och nyskapa världen och vi dansar vidare i den kosmiska
webben, Urds väv, den pågående ömsesidigheten, oändlighetens aktiva sida.

Att balansera människans vandring på jorden

Länge funderade jag på att låta boken sluta i Nämforsen, 30 år efter inledningen i Rotterdam. En fullbordad cirkelrörelse genom geografi och kultur. Men en intervju som bloggaren Zamael ("en simpel svensk muslimsk mystiker") gjorde med mig i januari gav mig ett nytt uppslag, nämligen att jag borde ge läsaren en bredare summering om vilken livssyn som vuxit fram ur denna 30-åriga vandring. Så, varsågod, här kommer en redigerad version av denna djuplodande intervju. (Frågorna är Zamaels).

Kan du berätta lite om dig själv, samt och främst, hur du kom in på den shamanska vägen? Och varför valde du just shamanismen?

Världen började öppna sig för mig vintern 1966/67 när jag var med och grundade Västerviks FNL-grupp. Ända sedan dess har jag ägnat mig åt att försöka förstå världen, att få insikt i det som sker i det som synes ske. Tunga teoretiska studier av Marx och Mao Zedong och småningom frihetliga socialistiska tänkare som Gorter, Pannekoek och Bookchin - kombinerat med utåtriktad vänsteraktivism. Vid mitten av 70-talet djupdykning i primalt inriktad terapi hos Frank Lake i Nottingham och studier av zen-buddhism. Led samtidigt av en kronisk sjukdom som fick mig att pröva en hel del alternativa grejer – antroposofisk medicin, veganism – och som tillsammans med allt annat fick mig att alltmer ifrågasätta hela industricivilisationen. Pendlade dock mellan inre och yttre engagemang och fick inte riktigt ihop de olika dimensionerna förrän jag skulle recensera en bok om medicinmannen Rolling Thunder för tidskriften Nexus, salig i åminnelse, och i mitt jobb som journalist intervjuade unga nordamerikanska indianaktivister i AIM, American Indian Movement, och deras andliga mentor Archie Fire Lame Deer. De gav mig rådet att söka mig bakåt i min egen tradition till tiden "innan missionärerna kom till er". För dessa indianer var det ingen skarp gräns mellan inre och yttre och ju mer jag fördjupade mig i nordisk förkristen tradition desto mer insåg jag att det fanns en rik inhemsk andlig källa att ösa ur. Jag tog initiativ till att bilda det shamanska nätverket Yggdrasil våren 1982. Den sommaren kom Rolling Thunder till

Sverige och jag deltog i en kurs med honom uppe i Nordmaling och i samma veva kom Michael Harners epokgörande bok Shamanens väg. När Harner själv höll en kurs på Värmlandsnäs utanför Säffle 1983 var jag självfallet en av de entusiastiska deltagarna. Nu fick vi verkligen systematisk snurr på det shamanska undersökningsarbetet. Inom Yggdrasil fanns trumgrupper som intensivt testade så kallade själsresor, extasdanser och andra shamanska extastillstånd. På direkt inrådan av Michael Harner började jag resa i Sápmi och intervjuar samiska botare för att via dem lära mig mer om min egen nordiska väg. Harner gav mig också handfasta råd om hur jag skulle kunna utröna runornas sanna väsen. Mina resor i Sápmi fick mig också att börja djupstudera andliga traditioner bland navajo-indianer i sydvästra USA och även genomföra flera resor dit för att träffa traditionalister. Vid en viss nivå i arbetet började jag hålla kurser i nordisk shamanism och runmagi, ge ut shamanska manualer och skriva böcker om såväl samisk shamanism som navajos andlighet. Där någonstans befinner jag mig idag. Jag ser mig själv som en shaman, men inte en boteshaman, utan en traditionsbärare, kunskapsbevarare och mentor/vägvisare. Jag fyller 63 i år, jag är en "elder", en äldste och jag brukar säga till mina kursdeltagare att jag är en sådan där liten gul vägskylt som man kan se längs mindre vägar. Jag pekar rakt in i den vilda naturen och på min skylt står det "Utharken".

Kan du beskriva dig själv som shaman genom att använda tre fritt valda adjektiv?

Entusiastisk, uthållig, ödmjuk.

Kan du ge konkreta exempel på hur dessa personlighetsdrag har hjälpt dig att nå positiva resultat inom shamanismen?

Ödmjukheten är A och O inom shamanismen anser jag. Det handlar mycket mer om attityd än om metoder hit och dit. Ödmjukhet är en förutsättning för att få del av Moder Jords kunskap och Moder Jord är shamanens primära lärare. Men ödmjukheten måste också kombineras med uthållighet och det gäller väl i alla andliga discipliner antar jag. Kunskapen är inte lättköpt. Gåva kräver gengåva som mästershamanen Oden säger efter sin nio dygn långa initiationshängning i världsträdet. Som exempel kan jag nämna runmagin som jag började ägna mig åt först efter sju eller åtta års shamanskt arbete. Nu har jag arbetat med runor i drygt 20 år och det är under de allra sista åren, ja kanske de allra sista månaderna som jag kunnat ta språng när det gäller förståelsen av runornas essens. Entusiastisk? Ja, känner man inte det sker ingen utveckling att tala om över huvud taget tror jag. Entusiasm gör att sökandet eller ska vi säga strävandet också får inslag av njutning även när det kan vara tungt och krävande.

Kan du ge konkreta exempel på hur dessa personlighetsdrag har orsakat problem för dig med andra människor och deras livsuppfattningar?

Entusiasm smittar, men stor entusiasm kan också verka avskräckande för lite mer svala personlighetstyper. Uthålligheten kan skrämma bort de som har en lite lättjefull läggning. Är man ödmjuk kan en del tro att man är underdåning och lätt att utnyttja, men det kan jag skydda mig mot.

Vilka ambitioner har du för framtiden som shaman, och vad siktar du på att göra för världen och dess medvarelser?

Jag har tidigare sagt att jag vill bli en vis och fri man. Det är ett tillstånd som också kan beskrivas som att man har nått harmoni och balans med tillvaron eller att man tänker och vandrar i skönhet. Jag definierar shamanen som en sorts andlig krigare som verkar för att försvara Moder Jord. Eftersom allt är ett och hänger samman och jag är släkt med alla andra varelser kan jag inte bli fri och vis om inte alla andra varelser också blir det. Shamanen arbetar därför aldrig primärt för sin egen harmoni och balans, även om den ingår i den stora vävens harmoni och balans. Som shaman vill jag ge mitt bidrag till harmoni och balans för Moder Jord, för livets stora väv, för det stora kretsloppet. Först och främst handlar det om att ställa om industricivilisationen, ja avveckla den, så att människan kan hitta fram till ett livssätt på jorden som är uthålligt på hur lång sikt som helst.

Vad kan shamanismen erbjuda dagens moderna människa?

En livssyn och attityd som gör det möjligt att uppleva samhörigheten med allt annat levande, att uppleva att man som människa verkligen är släkt med alla andra varelser och en integrerad del av livets stora väv. Metoder och hjälpmedel som möjliggör ett kreativt samspel mellan människa och övrig natur, mellan människa och det osynliga.

På vilket vis skänker shamanismen styrka och tröst till dig och hur hanterar man livets problem med shamanismen?

En sak som Rolling Thunder sa är att man aldrig är ensam, eftersom Den stora anden alltid är med. Jag har uttryckt saken lite annorlunda: människan är alltid ensam, i synnerhet i kriser och utsatta lägen, men shamanen är en andlig krigare som vågar öppna sig för och möta denna ensamhet. Då inser han/hon att vi alla kommer ur samma grund, nämligen formlösheten (Ginnungagap) som föregår all form, att vi alla delar samma öde att gå från formlöshet via form tillbaka till formlöshet, och i denna insikt finns en stor gemenskap och befrielse. Att veta, jag menar veta på djupet med hela sin organism, att man är en del av allt annat och släkt med alla andra är en känsla av existentiell trygghet och lycka.

Samtidigt inser shamanen att livet består av en massa komplexa sammanhang och komplementära motsatser som ömsesidigt betingar varandra, som ljus och mörker, manligt och kvinnligt, uppbyggande och nedbrytande, liv och död, sorg och glädje. Det ena kan inte existera utan det andra. Det ena följer på det andra i

den icke-hierarkiska dynamiska process, som är världen. Livet handlar om att balansera allt detta, eller som en samisk filosof sa: att komma överens med världen.

Hur skulle en vanlig approach till problem och problemlösning se ut, enligt shamanismen?

Man brukar säga att klassisk shamanism har två huvudsakliga botemetoder, nämligen att föra till energi som saknas eller driva ut energi som inte bör vara där. I runmagin kan man använda runor för att hela, för att binda och för att skydda. Men grunden i shamantänkandet är att sjukdom och andra problem har med obalanser att göra. Ur obalans uppstår lidande. Obalansen kan ha orsakats av att personen ifråga har brutit ett så kallat tabu, alltså uppträtt på ett icke önskvärt sätt mot andra människor, mot djur eller växter och andra varelser eller mot det osynliga, mot olika andeväsen. Men den kan också ha orsakats av att andra människor eller andeväsen har utfört fientliga handlingar mot personen, som dränerar denna på energi. Shamanen kan göra en själsresa för att söka orsaken och därefter hitta en metod för att återupprätta den rubbade balansen. Det kan handla om att personen ifråga måste gottgöra för sitt felaktiga beteende, men det kan också handla om att överföra energi till personen. Shamanen överför aldrig sin egen kraft utan är bara en förmedlare, ett verktyg, för en större energi som kommer från Gud, Den store anden, Det stora kretsloppet, Moder Jord etc. En obalans kan också orsakas av att något trängt in i personen som inte ska vara där. Vi talar om bakterier och virus, en klassisk shaman kan tala om negativ energi, giftpilar, onda ögat, gand eller ovund och liknande. Då gäller det för shamanen att driva ut detta icke önskvärda, t ex med hjälp av sina skyddsandar eller genom att suga eller piska ut det onda ur patienten. Därefter måste energierna balanseras igen. Väl att märka är att förutsättningen för all shamansk bot är att shamanen själv är i harmoni och balans. En boteceremoni innehåller alltså ett avsnitt där shamanen stämmer sig i balans med väven.

Hur ser tillvägagångssättet ut, i att bemöta andra traditioner/religioner, som shaman?

Historiskt sett har shamaner aldrig haft problem med att ta till sig nya inslag och idéer för att på ett kreativt sätt förnya och utveckla sin egen livssyn och metodik. Shamanismen är föränderlig och dynamisk. I Sydamerika t ex arbetar många shamaner med katolska inslag där de använder helgon som skydds- och hjälppandar. Samiska shamaner kan använda en kristen terminologi i samband med botande. Ofta har etablerade religioner varit direkt fientliga mot shamanismen och då har shamaner i allmänhet dragit sig undan och fortsatt sin verksamhet i det fördolda. Men det är ju inte shamanismen som har ett problem med religioner, utan religionerna som har problem med shamanismen som de ser som ett hot mot den egna religionens krav på att representera sanningen och makten.

Som världen ser ut i dag, hur och vilken roll har shamanismen att spela i världen, för att förbättra världen, och hur kan shamanismen förbättra förutsättningarna för alla varelser på denna planet?

Jag ser shamanismen som en del i det jag kallar det stora återlärandet. Det är den omställningsprocess som industricivilisationens människor kommer att behöva gå igenom för att nå fram till ett hållbart sätt att leva på Moder Jord. Det handlar om kunskaper som att odla och ta fram sin egen mat på traditionellt energisnålt sätt, att bygga och renovera hus med traditionella tekniker, att hålla husdjur och boskap på ett värdigt sätt, att kunna tillverka egna kläder av växtfibrer och ull, att förvara livsmedel utan hjälp av högteknologi, att bota sjukdomar utan en oljebaserad sjukvårdsapparat etc. Shamanismen är därvidlag del av ett större tankeskifte, ett tankesprång där människan går från en vilja att dominera och exploatera naturen till att vilja leva i samverkan och ömsesidig respekt med allt annat levande.

Om ett samhälle skulle bestå av mestadels shamaner eller av människor med en inriktning och livsåskådning som shamaner har, hur skulle t ex ett eventuellt styrelseskick se ut, och vilka lagar eller regler (islam har shariah och judaismen har halakha) skulle leda en shamansk civilisation?

Jag tror att vi kan hämta mycket inspiration från traditionella urfolkskulturer som bygger sina beslutsprocesser på konsensus. Man pratar tills man är överens, sedan handlar man. I alla traditionella kulturer finns också olika sätt att balansera makt och förhindra att vissa får mer makt än andra eller utnyttjar makten på ett destruktivt sätt. Det kan vara i form av olika andliga sällskap som ska balansera varandra. Det kan vara en grupp som styr samhället i fredstid och en annan i krigstid. Så hade t ex navajo. Och bland irokeserna hade klanmödrarna, dvs de äldsta kvinnorna, en kontrollfunktion i och med att det var de som utsåg ledamöterna i hövdingarådet och också snabbt kunde återkalla mandatet för personer som inte utövade ämbetet på rätt sätt. Så ett styrelseskick för ett uthålligt leverne på Moder Jord måste bygga på balans mellan manligt och kvinnligt, men det måste också bygga på balans mellan människa och djur, mellan människa och växter och mellan människa och övrig natur. Frågan är dock hur djur, växter och andra varelser ska kunna representeras i själva styrelseskicket. På något sätt måste det ju gå, men exakt hur sådana idéer skulle kunna omsättas idag eller i en framtid är inte lätt att sia om. De flesta utopier som har formulerats är väldigt präglade av sin egen tid och blir snabbt obsoleta, så därför avstår jag från vidare spekulation.

När det gäller lagar och regler är jag imponerad av navajos sätt att resonera om vad de kallar de fundamentala lagarna. Det är dels naturens lagar men också sedvänjor, traditioner, andligt förhållningssätt och traditionell filosofi i en komplex blandning. Dessa fundamentala lagar som ska vägleda navajo-livet på det stora hela skiljer sig från ex-vis shariah i och med att de inte är nedskrivna

och antagligen inte kommer att bli det heller (annat än i form av filosofiska grundsatser). De fundamentala lagarna är nämligen stadda i dynamisk förändring, precis som den värld som har fött fram dem. Det är ett system som överlåter tolkningen till en pågående diskussion mellan visa personer och öppnar för förändring och utveckling av tolkningarna.

Hur tror du världen ser ut om 50 år?

Vågar jag inte sia om.

Enligt t ex qabalan, består människan av tre "delar", kroppen, anden och själen, hur ser människan ut i shamanismen (hennes inre natur), vilka beståndsdelar består människan av?

Här finns nog lika många förklaringar som det finns shamaner. Kom ihåg att shamanismen är en individualistisk kunskapsväg även om den är inriktad på samhällets och världens balans. Om jag går till den nordiska traditionen så hade den en betydligt mer komplex syn på människan än att hon bestod av kropp och själ. Jag har stött på inte mindre än sju olika själsbegrepp. Önd som är den heliga vinden som genomströmmar alla levande varelser, hug som är jaget och det medvetna tänkandet, vard som är den del av själen som kan frigöras och resa in i den icke-ordinära verkligheten, fylgja som är skyddsanden, hamingja som är den magiska förmågan/potensen hos en varelse, hamr som är förmågan att materialisera sin själ i fysisk form och gand som är den del av själen som sänds för att åstadkomma magisk förändring.

Önd är den grundläggande själskraften. Övriga sex aspekter är olika uttryck för önd – aspekter som utvecklas såväl omedvetet som medvetet under en människas jordevandring. När träder önd in i den enskilda människan? Är det när hon nyfödd tar sitt första andetag eller sker det redan i moderlivet, eller rent av redan vid befruktningen? Min personliga tolkning är att önd ligger slumrande redan i det befruktade ägget, önd som en potential, som utvecklas och blir hel när barnet tar sitt första andetag.

Här finns en parallell i kosmisk skala. När uppstår önd, den heliga vinden över huvud taget? I den nordiska traditionen finns "arla i urtid", "i åldrarnas morgon", bara ett tomrum – ett väldigt gap, Ginnungagap. Det kan också uttryckas som att formlösheten är ursprunget. Men på ena "sidan" gapet utvecklas elden/hettan och på den andra isen/kölden och när dessa två krafter möts i Ginnungagap uppstår önd, eller snarare väcks liv i önd, som tidigare funnits slumrande, som en potential i formlösheten. Ur detta famntag mellan hetta och köld skapas önd som materialiserar sig i jätten Ymer (den larmande) och urkon Audhumbla (möjligen en älgko) och därmed är själva den materiella skapelsen igång.

Allt som existerar och lever är genomsyrat av önd, ja upprätthålls av önd. Ingenting kan finnas utan önd, som alltså har såväl en materiell som en andlig aspekt. När en människa, eller en råtta eller skalbagge eller vad som helst dör uppgår den materiella aspekten av önd, alltså kroppen, i Moder Jords kretslopp. Vare sig man begravs i jorden, kremeras eller äts upp av en asätare så blir våra materiella beståndsdelar uppslukade av Moder Jords kretslopp. Vi transformeras om till något helt annat – våra grundmolekyler blir näringsämnen och byggstenar för andra varelser, som i sin tur blir byggstenar i nya organismer. Moder Jord är som en underbar kompost; avfall och död blir nytt liv. I denna kompostomvandling utplånas alla våra individuella kännetecken. Inga molekyler minns att de en gång ingått i mitt skägg eller mina vadmuskler. Här finns inte heller någon skillnad mellan människor som gjort ont och de som gjort gott. När Adolf Hitlers döda kropp eldades upp i trädgården till bunkern i Berlin 1945 återgick den till Moder Jords kretslopp på samma sätt som Mahatma Gandhis gjorde när han kremerades 1949. Detta är den underbara dynamiska process som är Moder Jord. Den kan omvandla även det som varit destruktivt och förödande till något nytt, näringsrikt och uppbyggande.

Sett i ett kosmiskt perspektiv ingår jorden i ännu större kretslopp där galaxer, solar och planeter föds, lever, dör och omvandlas till byggstenar för nya galaxer, solar och planeter och alla planeters alla invånare. Vi är av stjärnstoft. Vi är stjärnfolk som kommer ur väldiga kosmiska explosioner och virveldanser mellan materia och anti-materia, mellan ljus och mörk energi, för att använda lite modernt fysikerspråk. Kanske skulle man kunna kalla de svarta hålen för universums underbara kompostanläggningar. Allt rör sig från formlöshet via form tillbaka till formlöshet och så vidare. Det är möjligt att allt någon gång avstannar i en ”evig” formlöshet – det vet vi ingenting om och kan vi antagligen aldrig veta något om.

Vad sker enligt shamanismen, när man dör, vad är efterlivet? Finns det något paradiset, eller en plats där människan får vad hon förtjänar, t ex ett helvete? Reinkarnerar människan?

Också här skiljer sig svaren åt beroende på vilken shaman du frågar och vilken kultur han/hon tillhör. I samisk tradition föreställde man sig att de avlidna, de förlevande, levde i en sorts spegelvänd tillvaro i förhållande till vår. Livet där var ungefär som här, fast antagligen lite bättre i alla avseenden. Andarna efter kraftfulla och visa shamaner, noaidier, kunde efter döden uppehålla sig i heliga fjäll, där de var möjliga att kommunicera med och få kraft och kunskap av. En liknande nordisk tradition ansåg att själarna efter de avlidna höll till i släktens/gårdens ättehög. På Island vimlar det fortfarande av Helgafell runt om i landskapet. I nordisk tradition talar man annars om dödsriket där Hel härskade. Det beskrivs som en dyster plats, men det har säkert med senare kristna influenser att göra. Hel som dödshärskare har inget med det kristna helvetet att

göra och från början var Hel säkerligen en kvinnlig helig kraft som hade med såväl död som liv och återfödelse att göra. Det ansågs inte så ärorikt att hamna i Hel, det var det däremot att bli en helig krigare i Odens Valhall eller Frejas Folkvang. Dessa avlidna krigare fick där bida sin tid inför den stora drabbningen med de destruktiva krafterna i Ragnarök, som inte innebär jordens undergång utan dess pånyttfödelse och rening. Min uppfattning är att dessa föreställningar inte primärt hör samman med shamanism utan med de allmänna föreställningar som fanns i den kultur där shamanen är verksam. När shamaner har sökt kontakt med avlidna shamaner, t ex på gravplatser eller i heliga berg, har det inte varit uttryck för någon primitiv syn på att de döda finns kvar där man begravt dem. Snarare är det så att man på dessa platser söker den åtråvärda kunskapen genom de spår som finns i Drömtiden efter de döda. Drömtiden är ju en dimension av den här världen (som är den enda världen) och allt vi gör lämnar spår efter sig som man kan komma in i och få del av genom att gå in i Drömtiden. De platser där shamaner sökt kunskap av avlidna var/är platser som kan fungera som portar in i Drömtiden. Man kan säga att det är öndens spår som shamanen söker.

Jag har i mina forskningar inte stött på någon shamansk tradition som talar om himmel och helvete, som platser för belöning eller bestraffning. Och när det gäller reinkarnation finns olika uppfattningar. En del traditioner håller den för möjlig men de flesta shamanska kulturer jag har studerat har inte byggt in reinkarnationstron i sina tankesystem. Om du frågar mig vad jag själv anser så är svaret: när vi dör går vi tillbaka till den formlöshet som vi en gång föddes ur. Den enskilda personens önd, öndens individuella uttryck, finns däremot inte kvar. På samma sätt som Moder Jord komposterar och transformerar våra materiella byggstenar transformerar hon också vår individuella önd, som ju ”bara” är ett individuellt uttryck för den stora önden, den heliga vinden. När vi dör lämnar önden oss och återgår till den stora önden och i den processen försvinner alla individuella särdrag. Det finns alltså inga själar med individuella särdrag eller ”minnen” kvar som svävar omkring i kosmos. Den önd som uppehållit mitt liv kommer inte att minnas att den varit i och gett liv åt min kropp efter denna transformation. Inte heller här ser jag någon skillnad på vad som händer med önden hos den som gjort ont och den som gjort gott. Önden i sig är vare sig ond eller god, den bara är. Våra kroppar är bara förgängliga skal som den ”eviga” önden hållit vid liv ett kort ögonblick. Också våra föreställningar om våra jag, att vi skulle vara något från allt annat avgränsat och individuellt, är ett ”skal” eller snarare en illusion som önden ger liv en kort stund.

Vad är meningen med livet enligt shamanismen?

Det får du fråga varje enskild shaman om. Mitt svar är att livet inte har någon övergripande mening och att människans liv inte ingår i någon storstilad gudomlig plan. Vi, som individer, kommer ur formlöshet och går via form

tillbaka till formlöshet. Det är en hisnande insikt som kan skrämman de flesta människor från vettet och få dem att söka tröst i olika trosföreställningar om ett himmelrike för de goda eller utvalda eller i droger eller i konsumism eller i andra beteenden vars huvudsakliga syfte är att undvika insikten i existensens obeständighet. Min shamanska kunskapsväg har lett mig fram till samma hållning som Carlos Castanedas mentor don Juan Matus gav uttryck för, nämligen att det inte finns någon mening i tillvaron men att den andlige krigaren skapar sin egen mening och att den enda mening som är värdig en andlig krigare är sökandet efter kunskap.

Frågan om etik och moral och om vi vill bidra till att göra gott eller ont i den här världen har alltså ingen bäring på vad som händer efter döden. Däremot har den en väldigt stor betydelse för hur livet på jorden gestaltar sig, inte bara för oss utan också för efterkommande generationer och för alla andra varelser och för Moder Jord själv. Valet är för mig helt enkelt och självklart; jag vill bidra till harmoni och balans, inte till kaos och förödelse. Jag vill hjälpa till att minska lidandet inte till att öka lidandet. Det är det enda värdiga sättet att leva. Och det oavsett om önd, den heliga vinden (eller oändlighetens aktiva sida, för att använda Castanedas uttryck) har ett medvetande och en vilja, för det kan vi aldrig nå full kunskap om.

Hur ser man på (vad jag skulle kalla Gud) inom shamanismen, dvs ett absolut Väsen? Och finns det någon shamansk tradition, som har en syn på ett allsmäktigt Väsen?

Alla shamanska kulturer har skapelseberättelser där olika heliga varelser eller om du så vill gudomliga energier satt igång världen och efterhand också formgett den. Ibland kan det finnas en kreativ kraft som så att säga tryckte på startknappen men sedan har dragit sig tillbaka och inte ingriper aktivt i tillvaron. I samisk tradition talar man t ex om *Veralden olmai*, världsmannen. Men jag tror inte att man kan beskriva *Veralden olmai* som allsmäktig i och med att han intar en passiv roll i förhållande till världen och uppenbarligen tänker fortsätta med det. I den nordiska traditionen utgår hela skapelsen från tomheten, Ginnungagap, där hettan och kölden möts och ger upphov till de första varelserna – den tvåkönade jätten Ymer och urkon Audhumbla, som mycket väl kan ha varit en älgko. Navajotraditionen talar om energier i form av ”färger” som genom sitt samspel ger upphov till de första heliga varelserna. Hos såväl navajo som flera pueblofolk i sydvästra USA möter vi föreställningen om inträdet/uppstigandet till den här världen (*the emergence*). Man föreställer sig att våra förfädersväsen, som från början beskrivs som insekter, har levt i flera tidigare världar som de förvisats från p g a felaktiga beteenden. Samtidigt med denna rörelse genom världarna till den fjärde eller femte som vi lever i idag utvecklas den mångfald av arter som vi känner. Människorna blir människor. Under evolutionen dyker också heliga varelser upp som spelar en mycket viktig roll för utformningen av

världen, som Första mannen, Första kvinnan, Kvinnan-som-förändrar-sig (Moder Jord), Monsterdråparen m fl. En del navajoer talar om Den stora anden som en sorts absolut väsen, men vanligare är nog att se Den heliga vinden som det som konstituerar kosmos och genomströmmar allt. Motsvarigheten i nordisk tradition, som jag redan nämnt, är ju önd. Men önd ska nog inte betraktas som ett allsmäktigt eller absolut väsen. Jag tror att du hittar fler paralleller mellan shamanism och traditioner som buddhism och taoism än mellan shamanism och kristendom eller islam.

Hur skiljer sig t ex den nordamerikanska shamanismen, från den nordiska traditionen? Hur skiljer sig de olika shamanska traditionerna från varandra rent generellt?

Shamanismen är ett sätt att tänka och vara som uppstår på ett visst stadium av människans vandring, dvs när hon är verksam som samlare och jägare. Den är alltså knuten till ett visst sätt att leva och det är egentligen en paradox att den har bevarats ända in i vår tid trots att de flesta för länge sedan lämnat den tillvaron. Det kanske är Moder Jords sätt att förbereda kommande omställningar av industricivilisationen till ett hållbart sätt att leva?

Shamanismen har faktiskt haft flera tiotusentals år på sig att utvecklas och det har gjort att den har tagit många olika former världen över beroende på klimat, livssätt, flora och fauna för att nämna några aspekter. Så egentligen bör man kanske tala om flera tusen olika shamanismer, även om ramarna är desamma, nämligen övertygelsen om att allt har liv, att allt har ett medvetande, att det finns många dimensioner/världar, att man kan resa in i dessa dimensioner och där hämta kunskap för livet i den här världen, att man kan påverka alla levande och medvetna system och därmed bota sjukdomar, påverka väder och vind etc.

Om du jämför ex-vis samisk shamanism med indiansk shamanism från Nord- eller Sydamerika kan du se att den samiska är mycket mindre ceremoniell än den "indianska" varianten, dvs den har betydligt färre yttre attribut och hjälpmedel och strukturerar inte ceremonierna alls på samma sätt. En lakota kan fästa oerhörd vikt vid "*the proper protocol*" vid en ceremoni medan en samisk botare utan några större yttre åthävor helt enkelt ger mental kraft till den person som ska hjälpas. Men betraktad på ett energimässigt "inre" plan händer ungefär samma sak.

Sibiriska shamaner fäster väldigt stor vikt vid sina utstuderade dräkter som kan väga uppemot 20 kilo med alla speglar och metallstycken, medan en inuitshaman kanske utför sin ceremoni helt naken. Det handlar om vad respektive shaman har fått lära sig är verkningsfullt. Tror man att man behöver ett "*proper protocol*" eller en tung shamandräkt för att kunna fokusera sitt medvetande och gå in i den icke-ordinära verkligheten, ja då behöver man det. Tror man det inte ja då behöver man det inte heller.

Vilken roll har människan att spela i skapelsen?

Även om en shaman inte ser någon övergripande mening med skapelsen så gäller det ju ändå att förhålla sig till den på något sätt. I en shamansk livssyn anser man i allmänhet att alla arter har en funktion att fylla i livets stora väv. Människans roll handlar oftast om att genomföra de ceremonier som hon har fått lära sig av heliga varelser arla i urtid. Det kan vara ceremonier i samband med solstånden och det kan vara ceremonier i samband med jakt och odling – för att djuren ska förökas och fortsätta att låta sig jagas, för att regnen ska komma i rätt tid för grödan. Jag skulle vilja säga att det huvudsakligen rör sig om ceremonier för att balansera människans vandring på jorden.

Hur ser den shamanska kosmologin ut, dvs alltets skapelse, fortgång och världens slutliga mål?

Alltet har skapats ur samspelet mellan energier av komplementärt slag. Skapelsen pågår fortfarande. Världen är en dynamisk process. Det är Drömmandet som har gett världen dess nuvarande form och den processen pågår fortfarande – Drömtiden är inte slut, den är närvarande här och nu. Allt är ett och hänger samman med allt annat. De andra dimensionerna/världarna/det osynliga finns ”under” eller ”bortom” den ordinära verkligheten. All tid är en och hänger samman med all annan tid. Alla platser är heliga och hänger samman med alla andra platser. Det kan vi kalla Urds väv, eller världsträdet. Världen är en pågående ömsesidighet, ett hav av relationer, där vi alla är släkt och där vi alla är ett. Där kan vi människor dansa med eller emot och när vi dansar emot, som industricivilisationen gör, då ger vi upphov till kaos och förvirring. Den har i våra dagar blivit så betydande att den tycks kunna hota vår egen existens. Som Archie Fire Lane Deer sa till mig 1980: ”Det är möjligt att mänskligheten kommer att utrota sig själv, men Moder Jord kommer att överleva”. Det är hybris att tro att människan skulle kunna utplåna jorden. Moder Jord kan alltid återhämta sig och ge upphov till nytt liv, till en ny väv med harmoni och balans. Det finns en rudimentär förståelse för detta i Valans spådom i Eddan: efter Ragnarök stiger en ny jord fram.

Världen har uppstått ur formlöshet som har framfött en mångfald i form som så småningom återgår till formlöshet. Världen har en gång skapats och kommer en gång att upphöra. Är det ett mål? Ja på sätt och vis. Personligen har jag inga som helst problem med att acceptera att utslocknandet är ”målet”.

Vad hoppas du för framtiden?

Att mänskligheten före världens utslocknande ska nå insikt i sådan omfattning att den kan ställa om till ett hållbart sätt att leva på Moder Jord, till att vandra i skönhet.

Eftertext

Den som vill tränga djupare in i navajo och annan ursprungskultur i sydvästra USA hänvisar jag till min bok *Navajo – Att tänka och vandra i skönhet* (h:ström 2008) som innehåller en mycket fyllig litteraturlista för den som vill gå ännu djupare. Den som är intresserad primärt av huicholer/wixárica rekommenderas läsa John Hedbergs *Paradisets barnbarn* (EXIT 2009)

Den som vill fördjupa sig i samisk livssyn och andlig tradition hänvisar jag till min bok *Var tids noaidi* (Rosengården 2010).

Den som vill skaffa kunskap om den nordiska shamanska traditionen hänvisar jag till mina shamanska manualer. En översikt över böckerna finns på min hemsida www.norrshaman.net. De går att beställa via hemsidan, Bokbörsen, internetbokhandlar som Bokus och de flesta vanliga bokhandlar.

Den som vill följa mitt pågående tanke- och skrivarbete hänvisar jag till min hemsida och min blogg <http://norrshaman.blogspot.com>.

Den som vill gå till all kunskaps källa och uppleva energin direkt hänvisar jag till Moder Jord.

Jag håller kurser i shamanism och runmagi och ger föredrag om shamanism, urfilosofi och traditionell visdom. Information om kurser och föredrag uppdateras kontinuerligt på min hemsida.